

BOSTAN'IN SÜLEYMANNÂMESİ (FERDÎ'YE ATFEDİLEN ESER) *

Dr. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN

Sevgili anneciğimin
aziz hatırasına

G İ R İ Ő

Bu araştırmamızda Kanunî devrine muasır “Ferdî” mahlâslı bir şahsın telifi olarak bilinen, bir aralık Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'ya atfedilen *Süleymannâme* (*Tarih-i Sultan Süleyman*) üzerinde duracak ve bu eserin, ilk önce, müellifinin kim olduğu hususunu aydınlatmaya, daha sonra da onun, devrin diğer kaynakları arasındaki yerini göstermeye çalışacağız.

Bu eserin mevcudiyetini tesbit imkânını bulduğumuz yeni bir nüshasında (Revan ktb., 1283) müellifin adı, sarih bir Şekilde “Bostan” (بستان) olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Aynı isim, “Ferdî” mahlâslı bir şahsın telifi olarak bilinegelmekte olan bir nüshada dahi mevcut olmasına rağmen, bu kayıt, Şimdiye kadar kimsenin nazarı dikkatini celbetmemiştir. Bu kayıtlara istinaden biz, bu eserin, ne “Ferdî” mahlâslı bir şahsın ve ne de Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın telifi olduğunu, bilâkis “Bostan” mahlâslı başka bir şahıs tarafından kaleme alınmış bulunduğunu ifade ve bu ifademizin doğruluğunu göstermiye çalışacağız.

Süleymannâme'mizin, “Ferdî” mahlâslı bir şahsın telifi olduğu ve ilim âlemince bu adla tanınması, büyük bir ihtimalle, onu, meşhur eserinde¹ kullanmış olan Hammer'den itibaren bařlamıřtır². Zira

* Bu yazı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dekanlığına Haziran 1952'de sunulmuş olan doktora tezimizin mukaddemesidir. Bu vesile ile araştırmamızın neşrini mümkün kılan Sayın Hocam Prof. Dr. Őinasi Altundađ ve Türk Tarih Kurumu idarecilerine teşekkür ederim.

¹ *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 1835 yılında basılmış olan bu eser, önce Fransızca'ya, daha sonra M. Ata tarafından da ancak muayyen bir kısmı “*Devlet-i Osmaniye Tarihi*” adı ve notlar ilâvesile 10 cilt halinde Türkçeye tercüme edilmiştir.

² Gerçi Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı nüshanın (Va) gerek boş olan ilk yaprağında ve gerekse varak 6 a'da bulunan Şiirin son mısraında geçen “ferdî” kelimesinin karşısında müellifin “Ferdî” ile tahallüs ettiğine dair işaretler vardır. Ancak bu yazılar metnin yazısından farklıdır ve maalesef ne zaman yazıldıklarını

eserinde, böyle bir müellife yer vermesi icap eden Kâtip Çelebi, “*Keşf uz-Zunun*”unda “Ferdî” mahlâslı bir müverrihten bahsetmemektedir. Ancak Hammer, Kanunî Süleyman’ın saltanatının ilk yarısı tarihinin belli başlı kaynaklarından biri olarak ele aldığı bu eserin müellifi kabul ettiği “Ferdî”nin şahsiyeti üzerinde durmamış, kolleksiyonunda³ mevcut olduğunu ve 1543 yılına kadar geldiğini söylediği nüshanın⁴ sonunda bulunan yazarın adını muhtevî ibarede adı geçen Osmanlı Şehzadesi Mustafayı, bu nüshanın müstensihî olarak kabul etmiş⁵ ve mezkûr Mustafa’nın da Murat III.’in oğlu olabileceği mütalâasında bulunmuştur. “*Fezleke-i Tarih-i Osmanî*” isimli eseri 1871 yılında basılmış olan Ahmet Vefik⁶, onun adını hicrî onuncu asır, diğer bir ifade ile Yavuz Selim (1512-1520), Kanunî Süleyman (1520-1566), Selim II. (1566-1574), Murat III. (1574-1595) zamanlarında yaşayan Celâl-zade⁷ Kemal Paşa-zade⁸, Sinan Çavuş⁹ ve Selânikî¹⁰ gibi Osmanlı hane-

tespit etmek de imkânsızdır. Bunlara istinaden bu eserin “Ferdî” mahlâslı bir şahsın telifi kabul edilmekte olduğu hususunu biraz daha gerilere götürmek mümkün ise de, bu yazıların, teliften çok daha muahhar zamanlarda yazılmış olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir. Esasen pek çok yanlışlıklara sebep olan bu türlü sonradan ilâveler, hemen bütün yazma eserlerin hususiyle boş olan birinci varaklarında mevcut bulunmaktadır.

³ Bu kolleksiyon daha sonra Viyana K. K. K. Saray kütüphanesine intikal etmiştir.

⁴ Bu, Viyana’da Nat. Bibl.’de 998 Nu. ile kayıtlı olan ve Ferdî’ye atfedilen eserin tamamı kabul ettiğimiz nüshadır.

⁵ Hammer, M. Ata Terc., *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, V, 3. Hammer mütercimi Şehzadenin müstensihliğini kabul etmiyerek “Şehzade için yazılmış olsa gerektir” demektedir.

⁶ Ahmet Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, s. 130, İstanbul 1290.

⁷ Kanunî devrinde yaşayan ve bu zamanın tarihini yazmış olan Celâl-zade Mustafa Çelebi, “Koca Nişancı” adı ile şöhret kazanmıştır. “*Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-mesalik*” adlı meşhur eseri, Kanunî’nin cülûsundan 963/1555 yılına kadarki tarihi üzerinde durmaktadır. Bak. Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 37 vd.; F. Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, s. 102 vd.; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 375; Peçevî, I, 43.

⁸ Kanunî devrine muasır olup 940/1533 yılında öldüğünü bildiğimiz (Bak. Bostan, Va, Varak 204b) Kemal Paşa-zade her Padişaha bir defter yani bir cilt tahsis etmek suretile ve “*Tevarih-i Al-i Osman*” adı ile kuruluşundan zamanına kadar Osmanlı devletinin tarihini yazmıştır. Kanunî devrini teşkil eden onuncu defterde Kanunî’nin cülûsundan 933/1527 yılına yani Mohaç zaferinin sonunda İstanbul’a dönülmesine kadar olan vekayi üzerinde durulmaktadır. Osmanlı tari-

danının bu devir esnasındaki zaferlerini kaleme alan tarihçiler meyanında zikretmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın bu konudaki kaynağı malûm olmamakla beraber, kendisinin Hammer'e istinad etmekte olduğu söylenebilir. Meşhur katalogunda Güstav Flugel de, Hammer'in noktai nazarına iştirâk etmiştir¹¹.

Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı bulunan Ferdî'ye atfedilen eserin bir nüshasını inceliyerek eserin Macaristanla ilgili kısımlarını Macarcaya çevirmiş olan J. Thury'nin ise, bu konuda farklı bir noktai nazara sahip bulunduğu söylenebilir: Onun tarafından da mukaddemenin sonunda bulunan dört beyitlik bir şiirde geçen "Ferdî" kelimesi, eserin müellifinin mahlâsı olarak nazarı itibara alınmakta ve müellifin muasırılığının kat'iyeti üzerinde durularak, bu Ferdî'nin, Âli tarafından¹² Kanunî ve Selim II. devri şairleri arasında adı anılan Şair Ferdî olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra da bunun, bu şairlerden diğer bir çokları gibi Kanunî devrinde ölmüş olabileceği ihtimali üzerinde durulmakta ve böylece Thury tarafından müellifin şahsiyeti biraz daha tebellür ettirilmiş bulunmaktadır¹³.

Filhakika Thury'nin de işaret ettiği gibi, gerek eserin hikâye tarzı, tavsiflerinin canlılığı, verilen tafsilât ve bunların sahilliği ve hinin en mühim kaynaklarından biri olan bu eserin Kütüphanelerimizde muhtelif bahislerinin ayrıca yazılmalarından meydana gelmiş muhtelif yazmalar mevcuttur. Bu hal yüzünden onun eserinin bu muhtelif parçalarının müstakil birer esermiş gibi telâkki edildikleri görülmüştür. Eserinin onuncu defterinin Mohaç zaferini anlatan kısmının müstakil bir eser kabul edilmiş olduğu hattâ müstakil bir esermiş gibi P. de Courteille tarafından neşredilmiş bulunduğu malûmdur. (Histoire de la campagne de Mohacz par Kemal Pacha zadeh..., Paris, 1859).

⁹ Kanunî'nin muasırı olan Sinan Çavuş, onun emrile, Barbaros Hayrettin Paşanın hayatını Amiralın dikte ettirdiği şekilde yazdığı gibi, Barbaros'un teşviki ile de Kanunî'nin Estergun, Estuni Belgrad ve Şekloviş adlı Macar şehirlerine karşı yapmış olduğu 1542-44 seferlerini kaleme almıştır. Biz, *Gazavat-ı Hayreddin Paşa* adlı eserin müellifi Muradî mahlâslı şahsın, bu Sinan Çavuş olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Muradî hakkında şimdilik bak. Hüseyin G. Yurdadın, *Kitab-ı Bahriyye'nin Telifi Meselesi*, A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi, X, 1-2, ss, 143-146, Ankara 1952.

¹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, 971/1563 yılından 1008/1599 yılına kadar gelen bir Osmanlı tarihi yazmış olup, bu eserin 971/1563-1001/1592 yılları veka-yiini ihtiva eden kısmı basılmıştır. Bak. Ahmet Refik, *Âlimler ve San'atkarlar*, 50, Ist. 1924.

¹¹ Flugel, *Arab.-Pers. und Turkischen Handschriften in Wien*, II, 222.

¹² Bak. Âli, *Künh ül-Ahbar*, varak 210 a, D. T. C. Fak. nüshası, Nu. 1783.

¹³ Bak. J. Thury, *Török Törtentörök*, II, 39-41, Budapest, 1894. Macarcadan yaptığını tercüme için sayın Dr. Şerif Baştav'a teşekkür ederim.

gerekse eserde adı anılan bazı şahıslar hakkında onların henüz yaşamakta bulunduğunu gösteren elkitabın kullanılması ve “*talebekauhu.. dame ikbaluhu..*” gibi temennilerde bulunulması, müellifin anlattığı hâdiselerin muasırı olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır¹⁴. Fakat adı anılan şair Ferdî, Thury'nin noktai nazarı hilâfına olarak Kanunî'nin sağlığında değil, Murat III.'ün saltanatının başlangıcında 1574 tarihinde ölmüştür¹⁵. Kendisinin böyle bir eseri olduğu hususunda hiçbir kayıt bulunmadığı gibi, şahsiyeti bakımından böyle bir eseri yazabilecek evsafa olmadığı da anlaşılmaktadır¹⁶. Bu konuda Thury tarafından ileri sürülen önemli bir husus, eserde ancak divanda müzakeresi yapılabilecek olayların yer almış olduğuna işaret edilmesidir. Bu nokta üzerinde duran Thury, aynı zamanda müellifin divana dahil ketebeden biri olabileceğini ifade ettiği gibi, onun divana dahil olan birinin yanında çalışmış bulunmasının da mümkün olması ihtimali üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan bu nüshanın Mustafa adında bir Osmanlı Şehzadesi tarafından istinsah edilmiş olduğu belirtilmekte ve bu nüshanın sona erdiği 1542 tarihin-

¹⁴ Müellifin muasırlığı ve eserini olayların maziye karışmasını beklিয়েক peyderpey yazdığı ve bu gün bu eserin mevcudiyeti bilinen altı nüshasının bu eser tamamlanuncaya kadar altı defa ele alınmış olduğu hususlarını göstermekte bulunduğu izah edilecektir. Aşağı bak. s. 155. vd.

¹⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 15, İstanbul 1311.

¹⁶ Güzelliği ile asrının yegânesi olan şair Ferdî İstanbulludur. Kul oğullarındandır. Asıl adı Mehmet, Ferdî ise mahlâsî idi. Afyon'a düşkünlüğü yüzünden genç yaşında ölmüştür. Zamanı ahlâk bozukluğunun bir mümessili sayılan bu şair Ferdî'nin bu hali hakkında bir fikir vermek üzere *Lâtîfî Tezkire*'sinde bulunan şu satırları aynen alıyoruz: “. . .mezburun hubluğu zamanında ve mahbûbluğu devranında uşak-ı muştakından biri bu beyitle temennay-ı visal ve iltimas-ı ittisal etmiştir:

“Yalnızlık bir Allaha yaraşur

Gel ey Ferdî seninle çift olalım”

Bak. yazma nüsha, varak 182 a, Bursa Genel Kütüphanesi, Haraccioğlu bölümü, Nu. 1090; matbu nüsha s. 264, Dersaadet, 1314. Âşık Çelebi tezkiresinde onun bu türlü maceralarına ve nihayet ricası üzerine aşıkını katletmesi hususuna beş on sahifelik bir yer tahsis edilmiştir. Bak. varak 267 a-272 b, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Kütüphanesi nüshası, Nu. 218; aynı zamanda Bak. Ali, *Künh ul-Ahbar*, varak 210 a vd., D. T. C. Fak. nüshası, Nu. 1783. Ferdî hakkında şu eserlerde de bilgi vardır: *Hasan Çelebi Tezkiresi*, varak 267a, Millî Eğitim Bakanlığı Kitaplığı yazmaları, Nu. 97; *Lâtîfî Tezkiresi*, varak 181b-182a, Bursa Genel Kütüphanesi yazmaları, Haraccioğlu bölümü, Nu. 1090; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 15. Burada işaretî zaruri olan bir husus *Hasan Çelebi Tezkiresi*'nde Şair Ferdî'ye ait olan malûmatın “Firdesî” adı altında verilmesidir. Ferdî'den önce Firdesî hakkında bilgi verildiği cihetle, Ferdî yerine dalgınlıkla Firdesî yazılmış olması ile bu hususu izah etmek mümkündür.

den sonra, üç tane Şehzade Mustafa mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bu şahıslar da şunlardır:

1— Kanunî Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa. Muhlisî mahlâsı ile yazılmış şiirleri bulunan bu şehzade¹⁷ ilim ve şiiri son derece himaye etmekte idi.

2— Selim II. in oğlu. Bunu, 1574 yılında tahta geçen Murat III., bütün diğer kardeşleriyle birlikte öldürtmüştür.

3— Murat III. in oğlu. Bu Şehzade Mustafa da çok münevver olup aynı zamanda şiirle meşgul oluyordu.

Thury, mezkûr nüshanın müstensihisi olarak Hammer'in bu üçüncü Şehzadeyi kabul ettiğini ifade etmekte ve "her üçüne de fakir sıfatı uygundur"¹⁸ diyerek bu hususta kendisi bir tercih yapmaktadır.

Süleymannâme'miz ve müellifi hakkında Viyana'da bulunan iki nüshaya istinaden ilk defa etraflı bir incelemede bulunan Josef von Karabacek'tir¹⁹. Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı bulunan bu eserin en fazla vekayii ihtiva eden nüshasının sonundaki yaza-

¹⁷ Muhlisî mahlâsile şiirler yazmış olan Kanunî Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'ya şuara tezkirelerinde büyük bir yer ayrıldığı görülmektedir. Bak. *Hasan Çelebi Tezkiresi*, varak 35b-36a mezkûr nüsha; *Ahdi Tezkiresi*, varak 8a vd., Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi yazmaları Nu. 47. Aynı zamanda bak. M. Süreyya, *S. O.*, I, 79; Hammer, *D. O. T.*, VI, 38, 39, 40, 156.

¹⁸ Bu nüshanın sonunda görülen "fakir" sıfatının, katledilmiş olmaları dolayısıyla Şehzade Mustafa'ların her üçüne de uygun bulunduğu işaret ederek, bu nüshanın müstensihinin hangisi olabileceği hususunda bir tercih yapmamış olan Thury, bu ifadesi ile Osmanlı yazış tarzının bir hususiyetinden tamamiyle bihaber görünmektedir. Bu türlü sıfatların kullanılmasının umumiyetle bir kaide olduğu malumdur. Nitekim bu nüshayı inceleyen ve Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'yı mezkûr nüshaya istinaden eserin müellifi ve bu nüshanın müstensihisi kabul eden Karabacek de aynı tarzda bir hataya düşmüş bulunmaktadır. Bu nüshanın hattatı olduğunda şüphe bulunmayan Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın eserin istinsahının tamamlanması dolayısıyla yorgunluktan mütevellit mutad olduğu üzere bir halsizlikten bahsetmesini tabii karşılamıyarak, onun artık babasının kendisi hakkında şüpheler beslemekte olduğunu duyarak bu şekilde konuştuğundan ve Mustafa'nın babasının tarihini böyle birden bire bu yüzden kestüğünden bahsetmesi onun Osmanlı yazış tarzına olan aynı şekildeki yabancılığından ileri gelmektedir.

¹⁹ Karabacek'in bu araştırmasının adı şöyledir: *Geschichte Suleimans des Grossen, verfasst und eigenhändig geschrieben von seinem Sohne Mustafa*, Zur orientalischen Altertumskunde, Wien, 1917. Bu yazının tercümesini yapmış olan kıymetli arkadaşım Halit Yavuz'a teşekkür ederim.

rın adını muhtevi olan ibarede bu eserin “*tesvid*” ve “*tahrir*”inin Osmanlı hanedanından bir Şehzade Mustafa tarafından yapıldığına dair bir kayıt bulunduğunu işaret etmiştik. Karabacek, mezkûr yazısında bu iki kelimenin mânaları üzerinde durmakta, *tesvid*’in müsvedde, karalama, *tahrir*’in ise, kopye etmek, temize çekmek mânalarına geldiğini söyleyerek, Hammer ve Flugel’in bu kelimeler üzerinde durmadıkları veyahut da onları yanlış tefsir etmiş olduklarını beyan etmektedir. Fakat ona göre, Flugel’in *tesvid*’in yanındaki “*tahrir*”in sinonim mânada bir fazlalık veya temiz yazının daima müsvedde ile atbaşı gittiği yolundaki noktai nazarında isabet vardır. Ancak, Karabacek ilâve etmektedir ki, “*tahrir*” kelimesini sinonim bir fazlalık saymak imkânsızdır. Zira, karşımızda müsvedde değil, kaligrafi bakımından kusursuz bir eser bulunmaktadır. Bu vaziyet karşısında, bu ibarenin, müstensih’in aynı zamanda müellif olduğunu göstermekte bulunduğunu kabul etmek zarurîdir. Burada halli icap eden bir cihet de, eserin mukaddemesinin sonunda bulunan “*ferdî*” kelimesinin geçtiği şiirin hizasında sayfa kenarında صاحب مؤلف sözlüğünün bulunmasıdır. Bu derkenardan “*ferdî*” kelimesinin müellifin mahlâsı olduğu anlaşılmaktadır²⁰. Bu mahlâsda Kanunî devrine yetişmiş bir şair mevcuttur ve bu da, biraz önce işaret edildiği üzere müstesna güzelliği ve afyona iptilâsı ile tanınan bir şahıstır ve zamanı ahlâk bozukluğunun bir mümessili sayılan bu şairi, *Süleymannâmemizin* müellifi saymak imkânı yoktur²¹. Gerçi bir şairin asıl adını gizliyerek sadece mahlâsını tarihî bir eserde kullanmış bulunması, ilk görülen bir hâdise değildir. Ancak, uzun bir tetkik ve mezkûr şiirin tefsiri, burada geçen “*ferdî*” kelimesinin bir “*tahallûs*” olarak nazarı itibara alınmaması gerektiğini göstermektedir. Binaenaleyh, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, bu nüshanın sonunda bulunan yazarın adını muhtevi ibare dolayısıyla, bu eserin müellif ve müstensihî olarak bir Osmanlı Şehzadesi Mustafa üzerinde durmaktan başka çaremiz yoktur. Karabacek’e göre, bütün mesele, Hammer ve Flugel tarafından bu nüshanın müs-

²⁰ Ancak bu yazı ile metnin yazısı arasında bariz bir fark vardır ve bu derkenarın çok daha sonra yazıldığı muhakkaktır. Sonradan yapılan bu türlü ilâvelerin eserlerin tanınmasında insanı ne kadar yanlış yollara sevkettiği malûmdur.

²¹ Şair Ferdî hakkında yukarı bak. s. 140, not 16.

tensihi olmaları ihtimali üzerinde durulan Murat III. in oğlu Mustafa ile²² Kanunî Süleyman'ın oğlu Mustafa²³ arasında bir tercih yapmaktan ibaret kalmaktadır. Karabacek'e göre, bu hususta verilecek hüküm ise eserden çıkarılmaktadır: Eserde gerek Süleyman ve oğullarının ve gerekse diğer ileri gelenlerin adları bu eser yazıldığı sırada onların yaşamakta olduklarını gösteren elkab ve temennilerle²⁴ zikredilmektedir. Hattâ denebilir ki, adı bu türlü temennilerle anılan Şehzade Mehmet 8 Şaban 950/6 Kasım 1543 de öldüğü cihetle eserin bu zamandan önce tamamlanmış olması gerektir²⁵. Bu vaziyet karşısında Ferdî'ye atfedilen eserin müellifi olarak Kanunî Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı kabul etmek zorundayız²⁶. Böylece,

²² Bak. Hammer, *D. O. T.*, VII, 197.

²³ Bak. Hammer, *D. O. T.*, VI, 38-40, 299, not 20, 21.

²⁴ Eserde “*talebekauhu*., *talebekauhuma* . . .” gibi temenniler çok kullanılmaktadır. Metinde “*talebekahu*, *talebekahuma* . . .” şeklinde yanlış yazılmış olan bu kelimeler (bak. Va, varak, 362b) Karabacek tarafından “hemze” ilâvesile düzeltilmiştir. Bak. aynı eser, s. 8, 9.

²⁵ 949/1542 yılına kadar gelen bu eserin Şehzade Mehmet'in ölüm tarihinden önce tamamlanmış olması düşünülebilir. Ancak ilerde belirtileceği üzere, Karabacek'in üzerinde durduğu nüshanın yazılışının mezkûr tarihten önce ikmal edilmiş olduğunu kabul imkânsızdır. Zira bu nüshada Müftü Çivizade Muhyiddin Efendi'den “*merhum*” sıfatı ile bahsedilmektedir. Onun ölüm tarihi ise 954/1547 dir. Diğer taraftan bu nüshanın sonlarında artık Şehzade Mehmet için “*talebekauhu*” temennisinde bulunulmamaktadır, (bak. Va, varak 362a). Bunun kasden yapılmış olması mümkündür. Bu vaziyete göre, bu nüshanın yazılması, 1547 tarihinden daha sonraki bir zamanda yani Şehzade Mehmet'in ölümünden çok sonra tamamlanmıştır. Mehmet için “*talebekauhu*” denmemesi, bu bakımdan calib-i dikkat olmakla beraber, onun için “*merhum*” sıfatının da kullanılmaması, üzerinde önemle durulması gereken bir meseledir. Karabacek'in aşırı iddiaları hilâfına olarak, bu nüshanın sadece müstensihî kabul ettiğimiz Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa, babasının kendisi hakkındaki menfi düşüncelerinden haberdar olduktan sonra, vaktiyle kendi yerini alan ve o sırada annesinin de aleyhinde entrikalar çevirmekte olduğunu bildiği üvey kardeşi Mehmet için kasden her hangi bir sıfat kullanmamayı tercih etmiş olabilir. Muhtelif nüshalarda hattatlar tarafından yapılmış olması mümkün ilâve ve çıkarmalar için aşağı bak. s. 161.

²⁶ Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa 921 yani 15 Şubat (bu tarih Karabacek, tarafından yanlış olarak 25 Şubat olarak kaydedilmiştir. Bak. *Aynı eser* S. 10 vd.) 1515-4 Şubat 1516 arasında doğmuştur. 936/1530 yılında sünnet edilmiş, 1533 yılında da Saruhan (Manisa) sancak beyliğine tayin edilmiştir. Orada sekiz yıl kaldıktan sonra Amasya'ya nakledilmiş, Saruhana ise küçük kardeşi Mehmet gönderilmiştir. Mehmet'in 1543 yılında ölmesi üzerine Saruhana Şehzade Selim'in tayin edilmesi, Kanunî'nin fevkalâde evsafi dolayısıyla halk ve asker arasında sevilen

eserin müellifi ve üzerinde durulan nüshanın müstensihisi olarak bu Şehzade Mustafa kabul edilince, eserin bazı yerleri derhal aydınlanmakta ve mâna kazanmaktadır: Filhakika, Şehzade Mustafa, 946/1539 da yapılan Şehzade Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğününe dâvet edilmemişti ve hediyeler göndermekle iktifaya, Karabacek'in iddiasına göre, mecbur kalmıştı²⁷. 949/1542 yılında yapılan değişiklikler sırasında ise, Mustafa üzerinde hiç durulmamıştı. Bu tarihte Saruhan sancağının Şehzade Mehmet'e verilerek²⁸ Mustafa'nın Amasya'da terkedilmesi, onun için acı bir darbe olmuş ve eserini de, bu sene bu yüzden birdenbire kesmiştir.

Karabacek'in bütün bu iddialarının tamamıyla indî olduğu görülecektir. Kanunî Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın mezkûr *Süleymannâme*'nin müellifi olduğu hususu, peşinen kabul edilmiş ve bu peşin hükmü ispat yolunda zoraki ve keyfî gayretlerde bulunulmuştur. Sözlerini ancak, Mustafa'nın, Viyana'da bulunan tam nüshanın müstensihisi olması halinde kabul etmek mümkündür. Her müstensihin, herhangi bir istinsahının hitamında, yorgunluktan mütevellit bir halsizlikten bahsetmesi varid bulunduğu cihetle, bu nüshanın müstensihisi olan Şehzade Mustafa'nın bu mânadaki sözlerinden onun bambaşka mânalar çıkararak Mustafa'nın, babasının kendisi hakkındaki menfi düşüncelerini öğrenmesi üzerine,

ve taht varisi sayılan oğlu Mustafa'ya olan teveccühünün azaldığını gösteriyordu. Filhakika Kanunî, Mustafa'nın anasının gözden düşmesi ile Valide Sultan olan ve oğlu Selim'i tahta geçirmek isteyen Hürrem Sultan'ın da teşviki ile, oğlu Mustafa'yı zamanından önce tahta geçmek istemekle itham ederek öldürülmesine karar vermiş ve bu kararı 26 Şevval 960/5 Ekim 1553 yılında Konya Ereğlisinde Aktepe ۴۰۵ denen yerde dilsiz cellâtlar vasıtasıyla yerine getirilmiştir. Bak. Karabacek, *ayni eser*, s. 10 vd. Muasır Osmanlı müverrihleri bu hususta fazla malûmat vermekten kaçınmışlardır. Sivasî, "...bazı umur iktizası ile..." sözleri ile iktifa ettiği halde (bak. *Süleymannâme*, varak 146b, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine kısmı Nu. 1340), Celâlzade Mustafa, Kanunî'nin, çok mühim bir sebebi olmasa oğlunu bu şekilde öldürmeyeceği noktasından hareket ederek, o zaman sebebi bir türlü anlaşılamayan bu hadisenin zahiren zulme razı olmayan şehzadenin, adamlarının reyaya zulüm yapmalarına imkân vermiş olmasından ileri gelmiş bulunduğu daha sonra anlaşılabilir olduğunu ifade etmektedir ki bu hususu biz pek varid görmüyoruz. Bak. *Tabakat*..., varak 346 vd. Ayasofya Ktb. nüshası, 3296.

²⁷ Bak. Va, varak 316 vd. Burada Mustafa'nın hediyelerinden bahsedilmekle beraber, hediyeler göndermiye mecbur kaldığı hususunda ufak bir ima olsun yoktur.

²⁸ Bak. Va, 362a.

böyle bir dil kullanmış olduğunu beyan etmesi, bu konuda hakikat-tan nekadar uzakta bulunduğunun bariz bir delilidir.

Bu konu üzerinde çalışmaya başladığımız sırada, böylece karşımızda Kanunî devrinin ilk yarısı tarihinden bahseden ve ilim âlemince dört yazma nüshasının mevcut olduğu bilinen ²⁹ bir kaynak ve bu kaynağın, biri Ferdî, diğeri Şehzade Mustafa olmak üzere, müellifi olarak kabul edilen, iki de isim bulunmakta idi.

Maksadımız bu eserin, devrin muasır diğer kaynakları arasındaki yerini göstermek, müellifinin münakaşalı, daha doğru bir ifade ile tamamiyle meçhul ve karanlık şahsiyetini aydınlatmaya çalışmaktır. Çalışmalarımıza başladığımız ve bu eserin mevcudiyeti bilinen dört yazma nüshasından hiç birisinin de Ankara'ya getirilmesinin mümkün olmadığı bir sırada, tarafımızdan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan ve müverrih Âli'ye atfedilen, daha sonra da Âli'nin "*Menakıb-ı Hünerveran*" adlı eserini neşretmiş olan İbn ul-Emin Mahmud Kemal İnal tarafından, vaziyet güya düzeltilerek, Kemal Paşa-zade'nin *Mohaçnâmesi* ³⁰ olduğu iddia edilen Kanunî devrinin ilk yirmi yıllık vekayii üzerinde duran yazmanın, Ferdî'ye atfedilen eserin diğer bir nüshası olduğu tesbit edilmiş ³¹ ve böylece çalışmalarımız hızlanmıştı. Evvelâ, Ferdî adı ile bir tarihçinin yaşayıp yaşamadığını ³² veya mezkûr şiirde bu kelimenin lügât mânası

²⁹ Ord. Prof. Dr. F. Babinger, meşhur eserinde Ferdî için ayrı bir yer ayırmış ve ona atfedilen eserin dört yazma nüshasının mevcut olduğuna işaret ederek, bunlardan ikisinin 998 ve 999 Nu. larda kayıtlı olarak Viyana Nat. Bibl. inde, birinin 103 Nu. ile Torino Bibl. Naz. inde, bir diğerinin de 3317 Nu. ile İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bak. *G. O. W.*, 83. Tarafımızdan bulunan iki yeni nüsha ile Ferdî'ye atfedilen eserin nüshaları, bu gün için altına çıkmış bulunmaktadır.

³⁰ Kemal Paşa-zade'nin *Mohaçname* adı ile bir eserinin bulunmadığını, onun *Mohaçname*'si olduğu söylenen eserin, "*Tevarih-i Al-i Osman*" adlı eserinin Kanunî devrini teşkil eden onuncu defterinin Mohaç zaferini anlatan kısmının ayrıca yazılmasından meydana getirilmiş olduğunu işaret etmiştik.

³¹ Yazmanın iç gömleğinde bulunan ve sonradan ilâve edilmiş olduğu aşikâr olan yanlış kayıtların ve bu konuda ileri sürülen yeni bir takım yanlış iddiaların mevcudiyetine rağmen, Ferdî'ye atfedilen eserin yeni bir nüshası olduğunu tesbit ettiğimiz bu yazma, yaptığımız bir tebliğ ile ilim âlemine tanıtılmıştır. Bak. Hüseyin G. Yurdaydın, *Ferdî'nin Süleymannâme'sinin yeni bir nüshası*, D. T. C. Fakültesi Dergisi, C. VIII, sayı 1-2, ss. 201-223, Mart-Haziran 1950.

³² Burada hemen işareti gereken calibi dikkat bir husus, Bursalı M. Tahir'in *Osmanlı müellifleri* adlı meşhur eserinde "Ferdî" adında bir tarihçiye yer ayırmamış

ile kullanılıp kullanılmadığını tesbit etmek, daha sonra Kanunî'nin bedbaht oğlu Şehzade Mustafa'nın, bu eserin müellifi olup olmadığı hususunu araştırmak icap ediyordu. Eserde "Limüellifihi" başlığı altında bir çok şiirin bulunması, eserin müellifi sayılan Ferdî'nin, aynı zamanda, kuvvetli bir şair olduğu hususunda şüphe bırakmıyordu. Bu sebeple onun hakkında bilgi bulabileceğimizi ümit ederek işe şüphe tezkirelerini taramakla başladık³³. Bu çalışmalarımız sırasında gerek Thury ve gerekse Karabacek tarafından adı anılan şahıstan başka bir "Ferdî" ile karşılaşmadık. Ancak, Karabacek'in de işaret ettiği gibi, bu şahıs, böyle bir eserin müellifi olabilecek vasıfları haiz değildir. Diğer taraftan daha önce de işaret ettiğimiz gibi, onun hakkında bilgi veren kaynaklarımızda, böyle bir eseri bulun-

olmasıdır. Ferdî'ye atfedilen eserin, bir nüshası da Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğuna göre, onun, eserini yazarken Kütüphaneleri taramadığı iddia edilebilir. Bu nüshanın iç kapağında çok daha sonra yazıldığı anlaşılan "Zafername-i Hüsvrev" kaydının bulunması da böyle bir susuşa amil olabilir de, Hüsvrev bahsinde de, bu nüshadan bahsetmeyişi, yukarıdaki iddiamızı teyid etmektedir. Ancak burada üzerinde önemle durulması icap eden bir husus, bu gün elimizde Ferdî adlı bir şahıs tarafından 944/1537 yılında kaleme alınmış "Mardin Mülük-ı Artukiyye Tarihi" adlı bir eserin mevcut olduğudur. Merhum Ali Emirî tarafından 1331 yılında, daha sonra da 1939 yılında yeni harflerle bastırılmış olan bu eserin, tomar halinde bir yazması, İstanbul'da Arkeolojî Müzesi Kütüphanesinde 1329 Nu. ile kayıtlı olarak bulunmaktadır. Tomarın sonunda bulunan manzum kısmında eserin "musannif" ve "kâtip"i olarak Ferdî isimli bir şahıs gösterilmektedir.

...

Hak taalâ ona hoş rahmet kıla
Vire nimetler ve biminnet kıla
Hem musannif Ferdî Kâtip ruhiçün
Okuyalar fatiha lillâh içün
Hem dokuzyüz kırk dördünde tarih
Bağlamış musannif anı pür fasih

...

Görülüyor ki kaynaklarımızda bir sarahat olmamasına rağmen, Kanunî devrinde yaşamış Ferdî isimli bir şahıs mevzubahistir. Mezkûr *Süleymannâme*'nin müellifi kabul ettiğimiz Bostan'ın böyle bir mahlâsı kullanıp kullanmadığı meselesinin varid olabileceği düşünülebilir de, biz, şimdiye kadar Ferdî isimli bir şahsa atfedilmiş olan *Süleymannâme*'mizle, bu şahıs arasında bir münasebet kuramıyoruz. Zira bu hususta hiç bir delilimiz bulunmadığı gibi, her iki eserin dilleri arasında da bir benzerlik yoktur. Diğer taraftan *Süleymannâme*'mizin "Bostan" adı ile meşhur bir şahıs tarafından telif edilmiş olduğu hususunda şüphe edilmemesi gerektiğini gösteren delillere malik bulunmaktayız. Aşağı bak. s. 150, not 42.

³³ Yukarı bak.s. 140, not 16.

duğuna dair hiçbir kayıt yoktur ³⁴. Bu vaziyet karşısında, “*ferdî*” kelimesinin lügât mânâsile kullanılarak, eserin telifinin, doğrudan doğruya Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa tarafından yapıp yapılmadığı veya aynı zamanda kuvvetli bir şair olan ve şiirlerinde “*Muhlisî*” mahlâsını kullandığını bildiğimiz Şehzade Mustafa'nın, böyle bir mahlâsı dahi kullanıp kullanmadığı hususlarını araştırmak gerekiyordu.

Bir taraftan Karabacek'in iddiaları, diğer taraftan Ferdî adlı bir müverrih hakkında kaynaklarımızda hiçbir malûmatın bulunmayışı ³⁵, bütün ümidimizi bu eserin mevcudiyetini bildiğimiz ve çalışmalarımıza başlarken, yeni bir nüshasını daha tesbit ettiğimiz nüshalarının incelenmesine bağlamıştı.

Babinger'in dört yazma nüshasının mevcut olduğunu söylediği ve bunların yerlerini bildirdiği ³⁶ Ferdî'nin eserinin, Torino'da bulunan nüshasının ³⁷ bir mikrofilminin gönderilmesinin temini için, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına Torino Üniversitesi Rektörlüğüne hitaben yazılan yazıya, mezkûr nüshanın, İkinci Dünya Harbi esnasında bir hava akını neticesinde kısmen yanmış olduğu bildirilmişti. Diğer iki nüshanın bulunduğu Viyana'dan ise ³⁸ henüz bir cevap alınmamıştı. İşte bu sırada, hem Kanunî devrinin diğer kaynakları hakkında bilgi edinmek, hem de Ayasofya'da bulunan nüsha (IA) üzerinde incelemelerde bulunarak şimdilik hiç olmazsa, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmakta olup, Ferdî'ye atfedilen eserin yeni bir nüshası olduğunu tesbit ettiğimiz nüsha (T) ile onu karşılaştırmak ve böylece mahiyetleri hakkında bir fikir sahibi olmak arzu ve gayesiyle, İstanbul Kütüphanelerinde bulunan ve ilgilendiğimiz devirle ilgili yazma eserleri gözden geçirdik. Tarihimizin kaynaklarını ve diğer eserleri bağrında toplamakta olan İstanbul Kütüphanelerinde yaptığımız bu araştırmalar sırasında,

³⁴ Bak. aynı yer.

³⁵ Bu husus için bak. s. 145, not 32.

³⁶ Babinger, *G. O. W.*, s. 83.

³⁷ Bu nüsha (IT), (3 v-72r) varaktan ibaret olup, İtalya'da Torino (Turin) Bibl. Naz. inde 103 Nu. da kayıtlı bulunmaktadır.

³⁸ Viyana Nat. Bibl. de 998 Nu. da kayıtlı bulunan nüsha (Va), Kanunî'nin cülûsundan 949/1542 yılına kadar gelmekte olup Ferdî'ye atfedilen eserin en fazla vekayii ihtiva eden nüshasıdır. 999 Nu. da kayıtlı olan diğeri (Vb) ise, daha eksik olup ancak 936/1529 yılına kadar gelmektedir.

bir taraftan ilgilendiğimiz devre ait şimdiye kadar sadece isimleri bilinen bazı orijinal kaynakları bulmak³⁹, yanlış bilinen bazılarının mahiyetleri hakkında sahih bilgiler elde etmek ve böylece şimdiye kadar yanlışlığının farkına varılmamış olan bazı hususları düzeltmek⁴⁰ ve nihayet Ferdî mahlâslı bir şahsın telifi olarak bilinegelen *Süleymannâme*'nin yeni bir nüshasının mevcudiyetini daha tesbit etmek suretile, bu eserin, mahiyetini ve müellifinin kim olduğu hususunu, kat'i bir şekilde izah etmek mümkün olmuştur.

Bu son nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında bulunmaktadır. Kütüphane defterinde 1283 Nu. da "*Süleymaniye*" adı ile kayıtlı olan bu nüshanın sonunda, bu eserin müellifinin "Bostan" mahlâslı bir şahıs olduğu sarîh bir şekilde ifade edilmiştir. Defterde ise müellif "Bostan Çelebi" olarak gösterilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında, Bostan Çelebi'nin, Kanunî'nin cülûsundan itibaren üç yıllık veka-

³⁹ Konumuzla ilgili olarak bu çalışmaların esnasında bulmuş olduğumuz en önemli eser, Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında 1286, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde 379 Nu. da kayıtlı bulunan ve Kanunî devri tarihi üzerinde duran iki anonim yazma eserin, Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sinin birbirini tamamlayan iki nüshası olduğu tarafımızdan tesbit edilmiş ve bu gün için "Unicum" vaziyetinde olan bu nüshalar hakkında yakın bir gelecekte neşrini umduğumuz bir tebliğ hazırlanmıştır.

⁴⁰ Bu düzeltmelere misal olmak üzere adları Ord. Prof. Dr. F. Babinger tarafından müellifi bilinmeyen eserler meyanında zikredilen şu yazmaları gösterebiliriz: Süleymaniye kütüphanesinin Esad Efendi kısmında 2422 Nu. da kayıtlı olup Babinger'in "*Menakıb-ı Sultan Süleyman Han*" adı ile zikrettiği manzum yazma eser, Eyyubî'nin telifidir. Bu yazma hakkında bir de araştırma yapılmıştır. Bak. Anhegger, *Eyyubî'nin Menakıb-ı Sultan Süleyman*'ı, İ. Ü. Tarih Dergisi, C. I, sayı 1, s. (119-139). Aya-sofya Kütüphanesinde 3202 Nu. da kayıtlı "*Risale-i Guzât*" adlı eser, Kanunî devrine ait bir kaynak olmayıp, "ehl-i guzata müteallik ahkâmı" havi bir risaledir. Süleymaniye kütüphanesinin Esad Efendi kısmında 2151 Nu. da kayıtlı ve Babinger de adı "*Tarih-i Sultan Süleyman Han*" şeklinde yazılı olan (bak. G. O. W., S. 75) yazma eser, baş tarafı eksik olup, 1003/1594-1053/1643 yılları vekayiini muhtevîdir ve Topçular ve Cebeciler Kâtibi Abdulkadir'in telifidir (bak. varak, 97b). Selim Ağa Kütüphanesinin Kemankeş kısmında "*Tarih-i Sultan Süleyman Han*" adı ile 348 Nu. da kayıtlı olan yazma ise, Kemal Paşa-zade'nin "*Tevarih-i Al-i Osman*"ının Kanunî devrinin muhtevî onuncu defterinin yalnız 927/1521 Belgrad fethini anlatan kısmının ayrıca yazılmasından meydana getirilmiştir. "*Tarih-i Sultan Süleyman*" adı ile Nuruosmaniye Kütüphanesinde 3134 ve 3135 Nu. lı yazmalardan 3134 Nu. lı olanı, Hasan Beyzade'nin telifidir ve 926/1520-1032/1622 yılları vekayiini ihtiva etmektedir. Kanunî devri vekayii, bu eserin ancak varak 35 b'sine kadar olan kısmını

yiini ihtiva eden bir eserin bulunduğ u bilinmektedir ⁴¹. Bu bilgilere istinaden, biz de, bu eseri gözden geçirmiş tik. Bu inceleme sırasında gördük ki, 926/1520 tarihinde Kanunî Süleyman'ın cülûsundan itibaren, 929/1523 Rodos fethinin sonuna kadar üç yıllık vekayi üzerinde duran bu eserin, Bostan mahlâslı bir şahıs tarafından telif edilmiş olduğu hiçbir ş üpheye mahal kalmıyacak şekilde kat'idir. Zira eserin sona erdiği verek 42 a'da müellifin mahlâsını muhtevi olan ibare aynen şöyledir:

işgal etmektedir ve bu kısım, bu konuda Solakzade'ye yegâne kaynak olmuştur. 3135 Nu. da kayıtlı olan diğ eri ise, Feridun'un meşhur *Münşeat al-Salatin*'inin yazma bir nüshasından ibarettir. Babinger'in adını "*Sultan Süleyman Han zamanının havadis defteri*" şeklinde kaydettiği ve bir nüshanın Nuruosmaniye'de 2259 Nu. da kayıtlı bulunduğ unu söylediği yazma ise, "*Ahlâk-ı Alâî*" adlı felsefî bir eserdir. Ancak burada ş u hususun belirtilmesi yerinde olur: Bu ifadede Nuruosmaniye adının Esad Efendi yerine sehven yazıldığı tahmin edilebilir. Zira Süleymaniye Kütüphanesinin Esad Efendi kısmında 2259 Nu. da eserin ilk başlığına bakılarak Kanunî devrine ait havadis defteri olduğu sanılabilecek olan bir yazma bulunmaktadır. İlk başlıkta geçen "Defter-i havadis . . ." sözlerine bakılarak bu eserin Kanunî devrine ait bir havadis defteri zannedildiği aş ikârdır. Halbuki bu eser, meşhur *Selânikî Tarihi*'nin yazma bir nüshasından başka bir şey değildir. Babinger'in aynı eseri ayrı yerlerde başka başka eserlermiş gibi zikrettiği de görölmektedir. Bu hususa bir misal olmak üzere, Ayasofya Kütüphanesinde 3392 Nu. daki kayıtlı eserin, Salih b. Celâl'in *Süleymannâme*'sinden bir parça olması ihtimali üzerinde durduğu halde (bak. G. O. W., S. 100 vd.), aynı eseri, "*Kenz ül-Cevahir ül-Seniyye fi fütuhât il-Süleymaniyye*" adı ile bu devre ait müellifi bilinmeyen eserler meyanında zikretmesi söylenebilir. Bak., G. O. W., S. 74. Burada düzeltilmesi gereken bir husus da, Babinger'in Haletî mahlâslı Azmizade Mustafa adında bir şahsın telifi olarak gösterdiği Süleymaniye Kütüphanesinin Esad Efendi kısmında 2284 Nu. da kayıtlı yazmanın, İstanbul Kütüphanelerinin hemen hepsinde yazma nüshaları bulunan Karaçelebizade Abdülâziz'in *Süleymannâme*'sinin başka bir nüshası olduğudur. Bu eserin 1243 de basılmış bulunduğ u malûmdur. Mezkûr yazmanın sonunda adı görölen Azmizade Mustafa, Karaçelebizade'nin *Süleymannâme*'sinin bu nüshasının sonunda, eser hakkında "*Takriz*"i bulunan bir kaç şahıstan birisinin adıdır. Görölüyör ki Babinger'in eserinin hususiyle ilgilendiğimiz devre ait olan kısımlarının, hemen ekseriyetinin düzeltilmesi gerekmektedir. Onun hatalarının ise İstanbul Kütüphanelerinin gayet geniş bir lâkaydı ile hazırlanmış olan kataloglarına bağı kalmasından ileri gelmiş olduğu ş üphesizdir.

⁴¹ Bak. Ludwig Forrer, *Handschriften Osmanischer Historicker in Istanbul, Der Islam*, C. 26, p. 173-220.

«بو عقودك ناظمى و بو نقوشك راقى فقير و مستهام عاجز و ناكام لمؤلفه
 بلا دروازە سنك خاك راهى مذلت خانه سنك برك كاهى
 عنا بلبلرئيك بوستانى ملامت مرغينك هم داستانى
 بو باغ محنت آباد ايچره حيران فقير و زار و مفتم يعنى بستان»

Ferdî'ye atfedilen eserin Ayasofya Kütüphanesinde 3317 Nu. da kayıtlı bulunan 173 varaklık nüshasını incelediğimiz sırada, boş bulunan varak 173 a'nın arka sahifesinde yani varak 173 b'de bir iki ufak farkla yukarıya aldığımız beyitlerin bulunması⁴², hayretimizi mucip olmuş ve ilk önce, "Bostan" adının geçmekte olduğu ve biraz önce işaret edildiği üzere, Revan Kütüphanesinde bulunan nüshanın sonunda yer almış olan bu şiirin, buraya bir tesadüfün neticesi olarak yazılmış olabileceğini düşünmüştük. Fakat Ayasofya Kütüphanesinde bulunan bu nüsha ile, Revanda bulunan Bostan'ın eserini karşılaştırdığımız zaman, bazı farklara rağmen, bu iki eserin birbirlerinin tamamıyla aynı olduklarını hayretle gördük. Böylece mezkûr *Süleymannâme*'nin yeni bir nüshası karşısında bulunuyorduk. Bu nüshanın sonunda müellifin mahlâsının sarîh bir şekilde ifade edilmiş bulunması, aynı şiirin, Ayasofya nüshasının sonunda da bulunuşunun bir tesadüften ibaret olmadığını gösteriyordu. Ayasofya nüshasının başında "ferdî" kelimesinin geçtiği şiirin de bulunmakta oluşu, burada geçen "ferdî" kelimesinin bir tahallüs olmayıp, lügât mânâsiyle kullanıldığını ve böylece "Ferdî" mahlâslı bir şahsa atfedilen eserin, "Bostan" mahlâslı bir başka şahsın telifi bulunduğunu göstermesi icap eder. Ancak bu yeni nüshanın, iç gömleğinde sonradan yazılmış olması şüphesiz bulunan, "*Cülûsnâme-i Sultan Süleyman Han*" gibi bir isim de taşımakta bulunması dolayısıyla, bu eserin, Ferdî tarafından eserinin baş tarafına aynen alınmış olabileceği akla gele-

⁴² Ferdî'ye atfedilen eserin Ayasofya nüshasının sona erdiği varak 172 b'den sonra boş olan varak 173 a'nın arka sahifesinde yani 173 b'de bulunan ve şimdiye kadar hiç kimsenin nazarı dikkatini çekmemiş olup, bu eserin "Bostan" mahlâslı bir başka şahsın telifi bulunduğunu gösteren müellifin mahlâsını muhtevî ibare aynen şöyledir:

اؤلفه	و بو نقوشك راقى و بو عقودك ناظمى
مذلت خانه سنك برك كاهى	بلا دروازە سنك خاك راهى
ملامت مرغينك هم داستانى	عنا بلبلرئيك بوستانى
فقير و محتجن دل يعنى بستان	بو باغ محنت آباد ايچره حيران

bilir. Fakat Kanunî devrine muasır “Ferdî” mahlâslı bir müverrih hakkında sarîh bir bilginin bulunmayışı, “ferdî” kelimesinin geçtiği şiiri ihtiva eden Ayasofya nüshasının sonunda da, sadece bir sahife boş bırakıldıktan sonra ⁴³, Bostan’ın telifi olduğunda şüphe bulunmayan nüshanın sonunda bulunan müellifin mahlâsını muhtevi ibarenin bir iki kelime farkı ile aynen yer almış olması, yukarıda işaret edilen farklara rağmen, Ayasofya’da bulunan ve 926/1520’den 942/1536 yılına kadar gelen bu nüshanın da, “Bostan” tarafından telif edilmiş olduğunu ve “Ferdî” adının mezkûr şiirde geçen kelimenin yanlış bir şekilde tefsirinden çıkmış bulunduğunu sarîh bir şekilde göstermektedir. Viyana’da Nat. Bibl.’de 999 Nu. da kayıtlı ikinci nüshanın mukaddeme kısmında “ferdî” kelimesini ihtiva eden şiirin bulunmaması ⁴⁴ yani bu nüshanın, Revan nüshası ile Ayasofya nüshası arasında belli başlı fark olan mukaddeme ayrılığı meselesinde, sonunda eserin telifinin “Bostan” mahlâslı bir şahsa ait olduğu sarahatı bulunan Revan nüshasına benzerlik göstermesi, üzerinde durduğumuz eserin, “Bostan” mahlâslı bir şahsın telifi olduğunu, fakat bu eserin daha sonraları ele alınarak, müteakip vekayi eklenirken, eserin baştan itibaren bir revizyona tabi tutulmuş bulunduğunu sarîh bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durum karşısında Ayasofya nüshasının mukaddeme kısmının sonunda bulunan şiirde geçen “ferdî” kelimesini ⁴⁵ lügât mânası ile nazarı itibara almaktan başka çare yoktur. Böylece Revanda bulunan nüsha ile, ilk defa birdenbire, üçe çıkmış olan *Süleymannâme*’mize müellif olarak kabul edilen şahısların adedi, gene ikiye inmiş oldu. Ancak bu defa, Ferdî yerine Bostan ikame edilmiş oluyordu. “Ferdî” kelimesinin adı geçen şiirde lügât mânasında kullanıldığı, eserin hiç değilse 942/1536 yılına kadar olan kısmının Bostan’ın telifi olduğu böylece kabul edilince, aynı eserin Viyana’da bulunan ve 949/1542 yılına kadar gelen nüshasının yazarın adını muhtevi ibaresinin “*kad istereha... et-tesvid ve’t-tahirir... ketebuhu’l-fakir Mustafa Al-u Osman*” ⁴⁶ şeklinde olmasına isti-

⁴³ Bu nüshada metin varak 172 b’nin ortalarında sona ermekte, 172 b’nin yarısı ile 173a boş bulunmakta, müellifin adını muhtevi ibare 173 b’de yer almaktadır. Şu duruma göre müstensihnin bu boş yeri doldurmayı daha sonraya bırakmış olabileceği düşünülebilir.

⁴⁴ Bak. Vb, varak 6a.

⁴⁵ Bak. varak 5a.

⁴⁶ Bak. Va, varak 364a.

naden, bu nüshayı istinsah etmiş olduğu sarıh olan Osmanlı hanedanından Mustafa isimli bir şehzadenin, Karabacek tarafından ileri sürülen -ki ona göre bu, Kanunî'nin oğlu Mustafadır-, aynı zamanda müellif olduğu iddiasını ⁴⁷ halletmek icap ediyordu. Filhakika mezkûr ibarede “*tahrir*” kelimesi ile beraber “*tesvid*” kelimesinin de bulunması, bu nüshanın müstensihine, aynı zamanda müelliflik sıfatını kazandıracak bir mahiyet arz etmektedir. Ancak bu nüshanın baştan sona kadar okunması göstermiştir ki, eserin tamamı kabul edebileceğimiz bu nüsha, gerek muhteviyatı ve olayların sıralanışı ve gerekse üslûp bakımından tam bir birlik arz etmektedir ve Bostan'ın eserinin, maziye karışmış olan daha sonraki vekayii de ilâvesi ile meydana getirilmiş, daha fazla vekayii ihtiva eden başka bir nüshasından ibarettir. Mevcut nüshaların her birisinin ayrı ayrı incelenmeleri de göstermiştir ki, bu devrin muasırı olan Bostan, eserini, âdeta vazifeli bir vak'anüvis gibi yazmaya başlamış⁴⁸, hâdiseler maziye karışıkça ona yeni ilâvelerde bulunmuştur. Mevcut nüshalar, bu hususu gayet açık bir şekilde belirtmektedir. Zira elimizde bulunan dört nüshanın her biri, diğerinden biraz daha fazla vekayii ihtiva etmekte olup, her fazla vekayii ihtiva eden nüshanın da, yazılış veya istinsah ediliş bakımından, bir evvelkinden daha sonraki bir zamanda kaleme alınmış olduğu anlaşılmıştır. Mevcut nüshalarımızda, işaret ettiğimiz yazarın adını muhtevi ibareler dışında, ne müstensih ve ne de istinsah tarihi hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Ancak aynı şahıslar için kullanılan elkab veya temenniler, bütün nüshalarda farklı bir vaziyettir. Bu durum, mevcut nüshaların hiç değilse takribi olarak, hangi tarihler arasında kaleme alınmış olabileceklerini tesbite yaramaktadır. Böylece bu dört nüsha üzerinde yapmış olduğumuz incelemelere istinaden, şimdilik dört defa ele alınmış olduğunu ve her defasında baştan itibaren istinsah edilerek, esere, bir evvelkinin kaldığı yerden, bazan yeni bir fasıl dahi açılmadan ⁴⁹ maziye karışmış olan vekayii ilâve edilmiş bulunduğunu söylerken, bu işin bizzat Bostan tarafından yapılp yapılmadığı hususunda, maalesef kat'i bir şey söyleyecek delillere

⁴⁷ Bak. Karabacek, *ayni eser*, s. 3-31.

⁴⁸ Bu konuda Bostan'ın, her hangi bir makam veya şahıstan, her hangi bir emir alıp almadığı hususunda maalesef bir şey bilmiyoruz.

⁴⁹ Bak. Va, Varak 331a.

sahip değiliz. Mevcut nüshaların müstensihleri bilinmeyenlerin yazıları arasında bariz bir benzerlik bulunmayışı, bu nüshaların aynı zamanda Bostan tarafından istinsah edilmiş olabileceği şeklindeki bir iddiayı da imkânsız kılmaktadır. Ancak eserin ufak tefek farklara rağmen ⁵⁰ bir bütünlük ve uslûp birliği göstermesinden, eserimize yapılan maziye karışmış olan vekayiin ilâvesinin bizzat Bostan tarafından yapılmış olabileceği hususuna şüphesiz nazarı ile bakılabilir. Bu vaziyete göre, elimizde mevcut nüshaların her birisi ayrı ayrı Bostan'ın asıl telifinden istinsah edilmiş olabileceği gibi, birinin diğerinden istinsah edilmiş olması mümkündür veya belki bu nüshaların içinde bizzat Bostan'ın diktesi ile meydana getirilmiş bulunanlar da vardır. Bu konuda kat'i olarak söylenebilecek taraf, her nüshada, zamanın şartlarına uygun olarak bazı ilâveler veya çıkarmalar yapıldığıdır. Bu ilâve veya çıkarmaların, müellif tarafından yapılmış olabileceği varid olduğu gibi, müstensihler tarafından da yapılmış olmaları mümkündür. Aynı şahıs için muhtelif nüshalarda kullanılan muhtelif elkab veya temennilerin, bazen silintili bir vaziyette olması, bunların, müstensihler tarafından yapılmış olabileceği ihtibasını uyandırmaktadır. Esasen Revan nüshasının sonundaki ibarede kullanmış olduğu ifade tarzından, Bostan'ın, Revan nüshasının aynı zamanda müstensihi olduğunu tahmin ediyoruz ⁵¹. Fakat bu takdirde, aynı ibarenin Ayasofya nüshasının sonunda da bulunması dolayısıyla, onun da, B o s t a n'ın hattı ile olması icap edecektir. Ancak her iki nüshanın yazıları arasında bariz bir fark vardır. Bu ibarede hem müellif olma ve hem de bu nüshanın müstensihi bulunma mânâsının mutazammın bulunduğu kabul edilince, Ayasofya nüshasının sonuna, bu nüshanın müstensihi tarafından, müellife ait olan bu ibarenin, aynen yazılmış olabileceği düşünülebilir. Esasen Revan nüshasındaki ibarede bulunan “. . . *fakir u müsteham aciz u nakâm*” sözlerinin Ayasofya nüshasında bulunmaması, bu hususu teyit etmektedir ⁵². Diğer taraftan, işaret edildiği üzere, müstensihler tarafından da bazı ilâveler ve çıkarmalar yapılmış olabileceği ihtimali kabul edilince, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa tarafından istinsah edilmiş olan Viyana nüshasına, mezkûr şehzade tarafından,

⁵⁰ Bak. Metin, s. 154, not 53.

⁵¹ Bak. İR, 42a. Aynı zamanda yukarı bak. s. 150, not 42.

⁵² Bak. İR, 42a ; İA., 173b. Aynı zamanda yukarı bak. s. 150, not 42.

hususiyile sarayın iç yüzünü bilen, orada cereyan eden hâdiseleri gören bir insan sıfatı ile bazı ilâveler yapılmış olabileceği akla gelebilir. Hususiyile diğer nüshalarda 936/1529 tarihinde şehzadelerin sünnet düğünü anlatılırken, sünnet edilen şehzadelerin adlarının ayrı ayrı yazılmamış bulunması, buna mukabil Mustafa'nın hattı ile olan nüshada bunların ayrı ayrı zikredilmiş bulunması⁵³, esere, bu isimlerin Mustafa tarafından ilâve edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bizce öyle geliyor ki, Bostan'ın eserinin Viyana Nat. Bibl.'inde 998 Nu. da kayıtlı bulunan ve bu nüshada kullanılan ifade tarzından Kanunî'nin oğlu şehzade Mustafa olduğu ve aynı zamandan bu nüshanın yazısından iyi bir hattat bulunduğu anlaşılan Şehzade Mustafa, ihtimal, ya bu türlü birkaç ufak ilâvesi dolayısıyla, veyahut da bir tevazu eseri olarak, karalamak mânâsında, kendisinin aynı zamanda bu eserin "müsevid"i olması ihtimalini düşündüren "...et-tesvid..." kelimesini kullanmış olabilir.

Ferdî'ye atfedilen eserin İtalya'da Torino şehrinde (Bibl. Naz., 103) bulunan nüshasının (İT) son günlerde getirtmek imkânını bulduğumuz mikrofilm, bu eserin müellifinin kim olduğu hususunu tamamiyle kat'i bir neticeye bağlamış bulunmaktadır. Ferdî'nin eseri olarak tanınagelmekte olan (bak. Babinger, *G. O. W.*, 83) bu nüshanın sonunda da aynen Revan ve Ayasofya nüshalarının sonunda bulunan müellife ait ve müellifin mahlâsını muhtevi olan şiir yer almış bulunmaktadır⁵⁴. Müellifin "Bostan" mahlâs veya lâkaplı bir şahıs olduğunu gösteren bu şiir, Ayasofya nüshasının sonunda bulunan şiirin kelimesi kelimesine aynıdır. Bu nüshanın mukaddemesinin sonunda, İA, T ve Va nüshalarının mukaddemelerinin

⁵³ 936/1529 yılında şehzadelerin sünnet edilmiş oldukları, Ayasofya nüshasında şu şekilde bildirilmektedir: "...ezhar-ı hadika-i hilâfet u cihandarî ve ağsan-ı اغصان devha-i saltanat u şehriyarî şehzadeleri sünnet-i hitan için izz u huzur u saltanattan ferman-ı vacib ül-iz'an sadır olup..." bak. 118a. Aynı bilgi Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Viyana (Va) nüshalarında ise şu şekildedir: "...ezhar-ı hadika-ı hilâfet u cihandarî ve ağsan-ı اغصان devha-i saltanat u şehriyarî şehzade Sultan Mustafa ve Sultan Mehmet ve Sultan Selim (109a) tale bekauhum için daiye-i sünnet-i hitan olub...". T, 109a; Va, 164b. T ve Va nüshaları aynı olmakla beraber, bu tarihte sünnet edilmiş olan şehzade Mustafa'nın hattı ile olan Va nüshasında, bu şehzadenin adının başında "Sultan" kelimesinin yer almamış bulunması dikkati çekmektedir. Mezkûr şehzade, kendi hattı ile olan nüshada, kendisi için bu sıfatı kullanmamayı tercih etmiş olabilir.

⁵⁴ Bak., İT, s. 141.

sonunda bulunan “ferdî” kelimesinin geçtiği şiir de yoktur. Bunun yerini, Vb nüshasındaki bir beyitlik müellife ait olmıyan şiir almış bulunmaktadır. Torino nüshası (IT) ile Vb nüshası, mukaddemenin sonunda bu şiiri ihtiva etmek bakımından birleştikleri gibi, eserde adı geçen şahıslar hakkında kullandıkları elkab bakımından da birleşmektedirler. Bu sebeple bu nüshaların kaleme alınışlarının birbirine çok yakın zamanlara rastlamış bulunması büyük bir ihtimal dahilindedir. Zira her iki nüshanın da, yazılış zamanını tespit bakımından (1536-1539) yılları arasında Sadrâzamlik yapmış olan Ayas Paşa için “merhum” sıfatını kullanmış olmalarından başka sarîh bir delilimiz yoktur. Ayas Paşa’dan sonra Sadarete gelmiş olan ve bu nüshalarda adları geçen zevat hakkında da herhangi bir elkabın kullanılmasına lüzum görülmemiş bulunması, her ikisi de 936/1529 yılına kadarki vekayii ihtiva etmelerine rağmen, bunların çok daha muahhar nüshalar oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu vaziyet karşısında İA, T, Va nüshalarında mukaddemenin sonunda bulunan “ferdî” kelimesinin geçtiği şiirin, eserden daha sonraları çıkarılmış olacağını düşünmek yerinde olacaktır. Bu husus dahi, gerek bu şiirin ve gerekse bu şiirde geçen “ferdî” kelimesinin, müellifin mahlâsını ortaya koymak maksadı ile yazılmamış olduğunu göstermektedir.

Ferdî’ye atfedilen eser hakkında bulduğumuz yeni nüshaların ve bunlar üzerindeki çalışmalarımızın bizi ulaştırdığı neticeleri böylece belirterek bu eserin, “Bostan” mahlâslı bir başka şahsın telifi olduğunu ortaya koyduktan sonra, şimdi de, en az vekayii ihtiva eden nüshadan başlayarak, mevcut nüshalardan her birinin kaleme alınış zamanlarını tesbit ve böylece her nüshanın mahiyeti ve bir sonraki ile ilgisi hakkında bilgi vermiye çalışacağız.

I. Bostan’ın eserinin muhtelif nüshalarının kaleme alınış zamanlarının tesbiti

Ferdî mahlâslı Kanunî devrine muasır bir şahsın telifi olarak bilinen *Süleymannâme*’mizin en fazla vekayii ihtiva eden ve aynı zamanda bu bakımdan da en muahhar olanı, Viyana’da Nat. Bibl.’de 998 Nu. da kayıtlı bulunan nüshadır ve 949/1542 yılına kadar gelmektedir. Bu eserin en eski nüshası ise, sonunda eserin telifinin sarîh bir şekilde “Bostan”a ait olduğu ifade edilmiş olup, eserin tamamının Bostan’ın telifi olduğunu böylece anlamış bulunduğumuz

Revan nüshasıdır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Revan nüshası, üç yıllık vekayii ihtiva etmektedir. Mukaddeme kısmı müstesna diğer vekayii, Ferdî'ye atfedilen nüshalarla hemen hemen aynı olan bu nüshayı, en eski, hattâ müellifin hattı ile bir nevi müsvedde saymak mümkündür. Bu nüshanın eskiliği, vekayii anlatılışı sırasında adı geçen şahıslar hakkında kullanılan elkab ve temennilerden sarıh bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu hususa verilen önem, muhtelif nüshalarda aynı şahıslar için muhtelif elkabın kullanılmış olması, bunların bu şahısların bu nüshalar yazıldığı sıradaki mevkilerine uygun olarak kullanıldığı hususunda şüphe bırakmamakta, böylece birbirinin devamı mahiyetinde olan nüshalar, şimdilik hiç değilse mevcut nüshaların adedi kadar bu eserin ele alınmış olduğu ve yeni vekayii de bu sıralarda eklenmiş bulunduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki Kanunî'nin 926/1520 tarihinde cülûsu üzerine isyan etmiş olan Şam Beylerbeyi Canberdî Gazalî⁵⁵ nin tenkiline memur edilen Üçüncü Vezir Ferhad Paşa için, bütün diğer nüshalarımız hiçbir elkab kullanmadıkları veya herhangi bir temennide bulunmadıkları halde, Revan nüshası ondan "...*cenab-ı meali meab Ferhad Paşa...*" şeklinde bahsetmektedir⁵⁶. Ferhad Paşa'nın, hakkında yapılan türlü şikâyetler sebebi ile evvelâ rütbesinin tenzil sureti ile Semendre Sancak Beyliğine tayin edildiği ve nihayet aynı yıl, yani 930/1524 yılı içinde Kanunî'nin emri ile idam edilmiş bulunduğu malûmdur⁵⁷. Şu hale göre, Revan nüshası yazıldığı sırada, Ferhad Paşa sağdır ve kendisinden "*Cenab-ı Meali Meab*" sıfatı ile bahsedilecek bir mevkidedir. Bu nüsha, 926-929 yılları arasındaki vekayii üzerinde durduğuna göre, Bostan'ın eserinin bu ilk kısmının, 929/1523-930/1524 yılları arasında kaleme alınmış olmasına muhakkak nazarı ile bakılabilir. Diğer taraftan 929/1523 yılında Vezir olduğunu⁵⁸, 942/1536-946/1539 yılları arasında Vezir-i âzamlık yaptığını bildiğimiz ve Canberdî Gazalî hâdi-

⁵⁵ Aslen Slovyalı olan Canberdî Gazalî'nin 1512 yılında Memlûk Devleti hizmetinde yüksek bir vazifesi vardı. Yavuz Selim'e karşı Tomanbay'ın kumandanı iken Suriye'ye gelir gelmez Osmanlılar tarafına geçerek, Selim'e Tomanbay'ın saklandığı yeri göstermiş ve daha sonra da Şam Valiliğine tayin edilmişti. Bak. Hammer, *D. O. T.*, V, 14; Başağaç, *Žnameniti Hrvati, Bosnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, s. 18, Zagreb 1931. Bu bilgileri ve bu konudaki bibliyografyayı lütfetmek nezaketinde bulunan Sayın Prof. M. Tayyib Okıç'e teşekkür ederim.

⁵⁶ Bu sıfat için bak IR, Varak 7b, 11b, 27b.

⁵⁷ Bak. Vb, 98b. .

⁵⁸ Bak. M. Süreyya, *S. O.*, I, 446 vd.

sesi sonunda Anadolu Beylerbeyliğinden Şam Beylerbeyliğine nakledildiği bildirilen Ayas Paşa için bu nüshada kullanılan elkab ve temenni de calibi dikkattir. Bu tayini bildirmek üzere "...ol mahal *Cenab-ı Saadet Meab Ayas Paşa damet mealihiye keramet olunub...*"⁵⁹ ifadesi kullanılmaktadır ki, bir eyaletten bir başka eyalete nakledilen bir Beylerbeyinden, mutadın hilâfına olarak, böyle bir elkab ve temenni ile bahsedilmesi, bu nüsha yazıldığı sırada, Ayas Paşa'nın, vezirlik payesini haiz bulunduğunu göstermektedir. Binaenaleyh, bu nüsha yazıldığı sırada Ayas Paşa vezirdir ve vezir Ferhad Paşa da sağdır ve hattâ henüz tenzil-i rütbe muamelesine dahi duçar olmamıştır. Böylece bu nüshanın, Ayas Paşa'nın ilk defa vezir olduğu 929/1523 tarihi ile, Ferhad Paşa'nın Semendre Sancak Beyliğine tayin edilmiş olduğu 930/1524 tarihi arasında yazılmış bulunduğunu kat'i olarak ifade edebiliriz. Revan nüshasında, bu nüshanın hangi tarihte yazılmış olduğunu gösteren calib-i dikkat bir husus da, Belgrad fethi için yapılan hazırlıklar sırasında, diğer nüshalarda adı birçok defalar geçmekte olan Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın adının geçmemesidir. Kendisinden sadece "...*Rumeli Beylerbeyisi...*" şeklinde bahsedilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu nüsha, Mısır Valisi iken isyan eden bu "*Hain*" lâkabı ile meşhur Ahmet Paşa'nın, bu suretle devleti meşgul ettiği 930/1524 yılında yazılmıştır ve ihtimal Bostan, devleti o sırada bu derece meşgul eden bir hainin adını yazmamayı tercih etmiştir. Nitekim, diğer nüshalarda görüleceği üzere, onun adı, esere daha sonra ilâve edilmiştir. Revan nüshasının yazılışının, ihtiva ettiği olayların cereyanı tarihine yakınlığını göstermesi bakımından şu kaydın da zikri yerinde olur. Belgrad seferi için zahîre yüklenmek üzere Anadolu'dan sürülecek develerin temini işinin, "*Hızane-i Amire*" defterdarlarına verilmiş olduğu bildirilirken, defterdarların adları zikredilmemiş bulunmakla beraber, yalnız bu nüshada, onlar için "*dame uluvhim دام علوهم*" temennisinde bulunulması, bu nüsha yazıldığı sırada, onların yaşamakta olduklarını göstermesi bakımından calib-i dikkattir⁶⁰. Diğer taraftan 941/1534 yılında nişancılıktan azledildiği bilinen Seydi Bey için kullanılan sıfat ve temenniler de, bu nüshanın, o, bu mevkiye iken ya-

⁵⁹ Bak. IR, 10b.

⁶⁰ Bu temenni için bak. IR, varak 16a.

zılmış olduğunu göstermektedir⁶¹. Bu türlü kayıtların, zamanın şartlarına göre daima değişmekte bulunması, yazmalarımızın yazılış tarihlerini tayin hususunda işimize yaradıkları kadar, yazarın, kendisini, zamanın şartlarına uydurmaktaki meharetini de ortaya koymaktadır. Böyle bir hal, telifin bir şehzade tarafından yapılmış olacağı hususunu da şüphe ile karşılamamız gerektiğini göstermektedir. Diğer nüshalarda bulunmayan Revan nüshasının şu kaydı üzerinde de durulmaya değer: Kanunî'nin cülûsu sırasında Pir Mehmet Paşa'nın Vezir-i âzam olduğu malûmdur⁶². Onun Vezir-i âzamlıktan azli ise, 929/1523 tarihindedir⁶³. Diğer nüshalarımızdan iktidardaki bir Vezir-i âzamdaki ne şekilde bahsedilmekte olduğunu biliyoruz⁶⁴. Yine yazmalarımız gösteriyor ki vezir payesini haiz şahıslar için umumiyetle "*Cenab-ı Meali Meab*" "*Cenab-ı Saadet Meab*" gibi sıfatlar kullanılmaktadır⁶⁵. Revan nüshasının telif ve istinsah edildiği sırada mazûl bulunan sabık Vezir-i âzam Pir Mehmet Paşa'dan "*Cenab-ı Meali Meab*" sıfatı ile bahsedilmektedir ki, mezkûr paşanın, azlinden sonra da eski itibarını muhafaza etmekte bulunması -ki onun bu durumu, 936/1529 yılında yapılan şehzadelerin sünnet düğününe dâvet edilmesile sabittir⁶⁶-930/1524 yılında telif ve istinsah edilmiş olduğunu tahmin ettiğimiz bu nüshada, kendisinden, yukarıda işaret edilen sıfatla bahsedilmiş olmasını tabîî saydırmaktadır. Revan nüshası, Belgrad fethi sırasında "*Vezir-i Sani*" olan Mustafa Paşa'dan da "*Canab-ı Saadet Meab*" sıfatı ile bahsetmektedir. Halbuki diğer nüshalar, kendisinin, sadece o zamanki mevkiinin ifadesiyle iktifa etmişlerdir. Şu halde Revan nüshası, Mustafa Paşa'nın vezirliği sırasında -ki o 935/1528 tarihinde Vezir-i Sani iken ölmüştür⁶⁷- yazılmış olacak ki, kendisi için, bu türlü bir elkabı kullanmak lüzûmu duyulmuştur. Diğer nüshalarımızda⁶⁸ "*merhum*" olarak adı zikredilen Semendre Sancağı Beyi Yahya Paşa oğlu Bey'den ise, Revan nüshasında böyle bir sıfatla bahsedilmeyişi, bu nüshanın 933/1527

⁶¹ Bak. İR, Varak 10a; M. Süreyya, *S. O.*, IV, 792.

⁶² Bak., İA, 19b, 21a.

⁶³ Bak. İA, 61b vd.; Va, varak 79a vd.; Vb, 80a vd.

⁶⁴ Bak. İA, Varak 11b.

⁶⁵ Bak. İR, 11b.

⁶⁶ Bak. T, 110a.

⁶⁷ Bak. İA, 106a.

⁶⁸ Bak. İA, 31a.

yılında öldüğü bilinen⁶⁹ Bali Bey'in sağlığında yazılmış olduğunu sarıh bir şekilde göstermektedir. Şu halde, netice olarak diyebiliriz ki, Revan nüshasının, muhtevi bulunduğu vekayiîin sona erdiği 929/1523 tarihi ile Ferhad Paşa'nın idam edilmiş bulunduğu 930/1524 tarihi arasında yazılmış bulunduğuna şüphesiz nazarı ile bakılabilir. Mezkûr Bali Bey'in, yine *Süleymannâme*'mizin Revan nüshasında daha fazla vekayiî ihtiva eden nüshalarından, 933/1527 yılında ölmüş olduğunu⁷⁰ öğrendiğimize göre, bu nüshaların, tamamlanmak üzere daha sonraki tarihlerde ele alınmış olacaklarını düşünmek yerinde olur. Bununla beraber Revan nüshasının, olayların cereyanına muvazî olarak, peyderpey yazılmış olabileceği de düşünülebilir. Fakat, 929/1523 yılında Rumeli Beylerbeyliğinden vezir olmuş Ayas Paşa'nın adının, ilk defa geçtiği yerden itibaren⁷¹ kendisinden bu nüsha yazılırken, vezir bulunduğunu gösteren elakbla bahsedilmesi Revan nüshasının yazılmasına bu tarihten önce başlanmamış olduğunu sarıh bir şekilde göstermektedir.

Bu gün için, Ayasofya nüshası, Bostan'ın telifi olduğunu ispat etmeye çalıştığımız bu eserin ikinci nüshası durumundadır. Bu vaziyet gösteriyor ki, eserimiz, "*ferdi*" kelimesinin geçtiği şüri ihtiva eder hale, Ayasofya nüshası ile getirilmiştir. Bu nüshada eserimizin yalnız

⁶⁹ M. Süreyya tarafından 932/1526 yılında öldüğü ifade edilen (bak. S. O., II, 4) ve başkaları tarafından da 938/1541 yıllarında yaşadığı bildirilen Bali Bey'in (bak. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 484, Not 3; Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Kanunî'nin Bali Beye gönderdiği hatt-ı hümayun*, D. T. C. Fak. Dergisi, c. VIII, sayı 1-2) *Süleymannâme*'mizde 933/1527 yılında öldüğünden bahsedilmektedir. Öyle görünüyorki bu zevat, 938/1541 yıllarında Beylerbeylik mevkiinde bulunduğunu bildiğimiz Bali Paşa ile (bak. Va, varak 360a) ile Yahya Paşa oğlu Bali Bey'in aynı şahıs olduğu iddiasındadırlar. Bali Bey'in ölüm tarihi için bak., Vb, 133a vd.

⁷⁰ Yukarı bak. not 69.

⁷¹ Burada Ayas Paşa'nın "*Vezir-i Salis*" olduğu ifade edilmektedir. Halbuki Kanunî'nin, tahta geçer geçmez, lalası Kasım Paşa'yı "*Vezir-i Rabi*" tayin etmesiyle ilk defa "*Dördüncü Vezirlik*" makamı ihdas edilmiş ve bu devrin muasırı olan Matrakçı Nasuh'un ifadesi ile Padişahın "...*erkân-ı erbaası*..." tamamlanmıştır. Bak. *Süleymannâme*, varak 36a, b. Böylece gerek D'Ohsson'un, bu makamın çok daha sonraki zamanlarda tesis edilmiş olduğu yolundaki iddiası ve gerekse Hammer'in bu konudaki biraz mütereddit ifadesi (bak. D. O. T., V, 276, not 14), muasır bir kaynakla kat'i olarak düzeltilmiş bulunmaktadır. Ancak Ayas Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğinden Vezir-i Salis olduğunun ifade edilmesi düşündürücüdür. Beylerbeyliğinden doğrudan doğruya üçüncü vezirlik makamına tayin yapıp yapılmadığı hususunda maalesef fazla bir şey bilmiyoruz.

dibace kısmı değiştirilmekle kalmamış, Revan nüshasına nazaran hemen bütün başlıklar yeni baştan tanzim edilmiş⁷², ifadeler az çok başka bir şekle bürünmüş ve nihayet esere bazı ilâvelerde bulunulmuştur⁷³. Fakat bütün bunlar, Bostan'ın telifi olduğunda şüphe bulunmayan üç yıllık vekayii muhtevi eserle Ayasofya nüshasının başka başka telifler oldukları hususunda en ufak bir şüpheyi dahi celbetmekten uzaktırlar. Esasen, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Revan nüshasından bir hayli farklı bir halde karşımızda bulunan Ayasofya nüshasının sonunda da, eserin telifinin, Bostan'a ait olduğu ifade edilmiş bulunmaktadır⁷⁴. Binaenaleyh Bostan, bu gün, en fazla vekayii ihtiva eden nüshaya istinaden söylediğimiz Kanunî'nin cülûsundan itibaren yirmi iki yıllık vekayii ihtiva etmekte olan eserini, bu yirmi iki yıllık vekayi maziye karıştıktan sonra yazmamış, eserini telife, 929-930 yılları arasında, Kanunî'nin cülûsundan o zamana kadarki tarihini yazmakla başlamış ve bundan sonra da, hâdiselerin mazi olmasını bekliyerek, muhtelif defalar eserini ele almak suretile, her defasında ona yeni ilâvelerde bulunmuştur. Biraz daha fazla vekayii ihtiva eden bir nüshanın, ondan biraz daha az vekayii ihtiva eden nüshanın kaldığı yerden, bazen yeni bir başlığa dahi lüzum görmeden, yarım kalmış olan bahsi tamamlar mahiyette devam etmekte bulunması, esere muhtelif zamanlarda yapılan bu ilâvelerin bizzat Bostan tarafından yapılmış olabileceği ihtimalini artırmaktadır. Biz şimdilik, elimizde bulunan altı nüshadan ancak Revan nüshasının, aynı zamanda Bostan'ın hattı ile olabileceği ihtimali üzerinde duruyoruz. Bizi böyle bir düşünceye sevkeden, Revan nüshasında yazarın adını muhtevi olan ibarenin baş tarafında "...bu 'ukudun nazımı ve bu nukuşun rakımı..." sözlerinin bulunmasıdır. Biz bu sözlerden, hususile "...bu nukuşun rakımı..." sözlerinden, eserin müellifi olan Bostan'ın, aynı zamanda, bu nüshanın müs-

⁷² Bu hususa bir misal olmak üzere, meselâ Revan nüshasında, ilk Macaristan seferini bildiren başlık, "*Güftar der teveccüh hazret-i Padişah-ı nahzat menus begaza-i Ungurus*" şeklinde olduğu halde (bak. varak 10b), Ayasofya nüshasında, aynı bahsin başlığı şöyledir: "*Hazret-i Padişah-ı cihad menkabet def'a-i ulâda Ungurus-ı melâin gazasının viche-i himmet kaldığın beyan eder*" (varak 12a).

⁷³ Ayasofya nüshasının "*Vebadu*"ya kadar olan ve varak 1b-3a arasını işgal eden mukaddeme kısmı Revan nüshasında yoktur. Öyle anlaşılıyor ki bu kısım esere daha sonra ilâve edilmiştir.

⁷⁴ Bak. İA, 173b.

tensihî olduğu mânasını çıkarıyoruz. Ancak bu takdirde, aynı sözlerin, Ayasofya nüshası sonundaki ibarede de aynen yer almış bulunması hasebile, onun dahi Bostan'ın hattı ile olabileceğini düşünmek gerekmektedir. Bu maksatla bu nüshaların yazıları arasında yaptığımız bir karşılaştırma, bu iki nüshanın yazıları arasında bariz bir benzerlik bulunmadığını göstermiştir. Bu vaziyet karşısında, Ayasofya nüshasının müstensihî tarafından, müellife ait olan bu yazarın adını muhtevi ibarenin, aynen yazılmış olabileceğini düşünmekten başka çaremiz yoktur. Ancak, Ayasofya nüshasının ne zaman kaleme alınmış olduğunu hiçbir şüpheye mahal kalmıyacak bir şekilde tesbit imkânı vardır. Eserimizin muhtelif nüshalarında muayyen şahıslar hakkında, bu şahısların daha önceki hayatlarından bahsedilirken, muayyen elkab kullanılmış bulunduğunu işaret etmiştik. Bir şahıs hakkında muayyen bir mevkide bulunanlar için kullanılması mutad olan bazı elkabın, o şahıs, henüz böyle bir elkab ile bahsedilebilecek bir mevkide değilken kullanılması, onun, bu nüsha yazıldığı sırada böyle bir mevkide bulunduğunu göstermektedir. Yalnız, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, nüshaların ne zaman yazıldığını gösteren bu aynı şahıs için muhtelif nüshalarda, muhtelif şekilde kullanılan bu muhtelif elkabın müstensihler tarafından ne dereceye kadar muhafaza edildiği veya değiştirildiği hususunda kat'i birşey söylemek mümkün değildir. Eserimizin bizzat müellif tarafından muhtelif zamanlarda ele alındığını ve yeni ilâvelerin bizzat müellif tarafından yapılmış olabileceğini kuvvetle tahmin ettiğimize göre, bu elkabın da, Bostan'ın müsveddelerinde bulunması icap eder. Onun hattı ile olduğunu kabul ettiğimiz Revan nüshasında bu türlü elkabın, eserde adı zikredilen şahısların bu nüshanın yazıldığı sıradaki mevkilerine uygun olarak kullanılmasına dikkat edilmiş bulunulması, bu hususu teyit etmektedir. Bununla beraber, hususile Ayasofya nüshasında bu elkabın silintili bir vaziyette bulunması⁷⁵, bu nüshaya esas olan nüsha veya müsveddede, bu elkabın, daha başka türlü olduğu ve bunların müstensih tarafından zamanın şartlarına uygun olarak değiştirildiği intibahı uyandırmaktadır. Bu takdirde, bu nüshaya esas olan müsveddenin daha önce kaleme alınmış olması tabiidir.

Şimdi Ayasofya nüshasının kaleme alınış zamanını tesbit etmeğe çalışacağız. Bu nüshada, Revan nüshasının kendisinden vezirlik paye-

⁷⁵ Bak. İA, 36b, 37a.

sini haiz bir kimse olarak bahsettiği Ayas Paşa hakkında farklı bir dil kullanılmaktadır: “. . . ol vakt Anadolu beylerbeyisi *Cenab-ı Sadaret Meab* Ayas Paşa hazretleri ki şimdiki halde sahib kıran-ı gerdun iktidar hazret-i hüdavendigâr aazzallâhu ensarehunun yemin-i devleti ve mutemen-i hazreti olub tebdîr-i dilpeziri rast-ı mutabık-ı rakam-ı takdirdür. Umur-ı mülk ü millet ve mesalih-i din ü devlette kemal-i istikameti şiar ve hüsn-i sadakati dinar idünüb eda-i feraizden sonra, evkat-ı şerifin bi't-temam hazret-i padişah-ı islâm ve mesalih-i müslimin için sarf edüb, zulâm-ı zulm saha-i cihandan ref olub gidüb alem-i alemiyanun riyaz-ı ahvali har-ı taaruz u fitneden hali olmuştur. Ol vilâyetin eyaleti dahi müşarünüleyh paşa hazretlerine keramet olunup diyar-ı Şam halkı dahi zıll-ı adalet-i padişahide müreffeh u asude hal oldular. . .” denmektedir⁷⁶.

Ayas Paşa için bir taraftan “*Cenab-ı Sadaret Meab*” sıfatının kullanılması, diğer taraftan “*şimdiki halde*” tasrihi ile, onun, Pâdişahın “*yemin-i devleti*” oluşundan ve icraat ve hüsnü istikametinden bahsedilmesi -ki bu izahat diğer nüshalarımızın hiç birisinde yoktur- Ayasofya nüshasının, Ayas Paşa'nın sadaretine rastlayan 942/1536-946/1539 yılları arasında yazılmış bulunduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Diğer taraftan bu nüshanın ihtiva ettiği vekayiin 942/1536 yılına kadar gelmekte bulunması da, bu bakımdan cidden, calibi dikkattir. Anlaşıyor ki 942/1536 yılına kadar gelen bu nüsha, bu tarihten sonra kaleme alınmıştır. Böylece halihazır zamanın değil, o sırada mazi olmuş olan hâdiselerin kaleme alındığı görülmektedir. Gerek Tarih Kurumu ve gerekse Viyana'da bulunan tam nüshada Ayas Paşa'dan hiçbir sıfat kullanılmadan ve herhangi bir temennide bulunulmadan bahsedilmesi, ilerde işaret edileceği üzere, bu nüshalar yazıldığı sırada, Ayas Paşa için bu türlü elkabı kullanmak mecburiyeti bulunmamasından ileri gelmektedir. Ancak, daha sonra yazılmış bulduklarını ispat etmeye çalışacağımız bu nüshaların 1539 yılında sadrâzamken ta'undan ölmüş olduğunu bildiğimiz⁷⁷ Ayas Paşa'dan “*merhum*” diye bahsetmeleri icabederdi diye de düşünülebileceği tabiidir. Bununla beraber, eserimizde, müellifin çok yakından tanıdığı ve eserini yazdığı sırada ölmüş olan şahıslar için bu kelimeyi kullanmakta olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁶ Bak. İA, 11b.

⁷⁷ Bak., T, Varak 201a.

Diğer taraftan üzerinde durulması gereken bir husus da, 933/1527 yılında Avlonya beyliğinden Kaptanlığa tayin edilmiş olan Mustafa Bey'in bu tayini bildirilirken, kendisinden, “*Cenab-ı Saadet Meab*” sıfatı ile bahsedilmekte oluşudur⁷⁸. 935/1528 yılında Kaptanlık-tan Rum Beylerbeyliğine tayin edildiği bildirilen aynı Mustafa Paşa için, bu def’ada “*Cenab-ı Mekrûmet Meab*” sıfatı kullanılmaktadır⁷⁹. Daha sonra sırası ile Şam (936/1529), Karaman (938/1531), Anadolu (940/1533) ve Rumeli (942/1535) beylerbeyliklerine tayin edilen ve 942/1536 yılında Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe yükselen ve nihayet bir yıl sonra *İkinci Vezir* olan Mustafa Paşa hakkında⁸⁰ işaret ettiğimiz elkabın kullanılmakta bulunması, Ayasofya nüshasının Ayas Paşa'nın sadarete geçmiş bulunduğu 942/1536 yılından sonra yazıldığı yolundaki iddiamızı tamamiyle teyid etmektedir. Mezkûr Mustafa Paşa'nın 944/1537 yılı Muharrem ayı başında Vezir iken öldüğü bilindiğine⁸¹ ve Ayasofya nüshasında ise kendisinden vezir rütbesini haiz yaşayan bir insan olarak bahsedildiğine göre, bu nüshanın kaleme alınmış zamanını 944/1537 tarihinden daha ileriye götürmemek icap edecektir. Binacnaleyh, netice olarak diyebiliriz ki, Ayasofya nüshası, Ayas Paşa'nın sadarete geçmiş bulunduğu 942/1536 tarihi ile, ikinci vezir Mustafa Paşa'nın ölmüş olduğu 944/1537 tarihi arasında kaleme alınmıştır.

Şimdi de Türk Tarih Kurumu nüshasının yazıldığı zamanı tesbit etmiye çalışacağız: Bu husustaki istinatgâhımız, bu nüshada adları geçen Ayas Paşa'dan sonra sırası ile Vezir-i âzamlık yapmış buldukları malûm olan Lütfi, Süleyman ve Rüstem paşalarla, muhtelif beylerbeyliklerde bulduktan sonra 944/1537 yılında *Vezir-i salis* olan Mehmet Paşa ve aynı vaziyette muhtelif beylerbeyliklerde bulunarak 948/1541 yılında Rumeli Beylerbeyliğinden *Vezir-i rabi*'liğe yükselmiş bulunan Hüsrev Paşa hakkında kullanılan elkab ve bulunulan temennilerdir. Bu nüshada geçen bütün diğer mühim şahsiyetlerden sadece o tarihteki mevkilerini işaret etmekle iktifa edildiği halde, hususile sırası ile Vezir-i âzamlık yaptıklarını işaret ettiğimiz üç kişi hakkında kullanılan elkab, nazarı dikkati çekmektedir: Bu şahısların isimlerinin başında “*Cenab-ı Saadet Meab, Cenab-ı*

⁷⁸ Bak. İA, 94a.

⁷⁹ Bak. İA, 117b.

⁸⁰ Bak. İA, 127a, b, 129a, 166a.

⁸¹ Bak. T, 183b.

Mekrümets Meab...” gibi elkab ve sonunda da “*dame ikbaluhu*” gibi temenniler yer almış bulunuyor ⁸². Bu türlü elkabın ancak vezirlik payesini haiz olanlar için kullanılmakta olduğunu işaret etmiştik ⁸³. Hususile bu şahısların vezirlik payesini almadan önceki vaziyetleri meselâ bir beylerbeyliğine tayinleri veya bir beylerbeylikten bir diğerine nakilleri bildirilirken bu türlü elkabın kullanılmasından, bu nüsha yazıldığı sırada, bu şahısların vezirlik payesini haiz oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, Lütfi Paşa’nın 943/1936 yılında Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe yükseltildiği bildirilirken, ilk defa kendisi için “*Cenab-ı Sadaret Meab*” elkabının kullanılması, durumu daha sarîh bir hale koymaktadır. Anlaşılyorki Ayasofya nüshasından dört yıllık fazla vekayii ihtiva eden Tarih Kurumu nüshası da, aynen Ayasofya nüshasının Ayas Paşa’nın sadareti zamanında yazılarak, onun devrine kadar getirilmesi gibi, 946/1539-948/1541 yılları arasında vezir-i âzamlık yapmış olan ⁸⁴ Lütfi Paşa’nın sadareti zamanında yazılmış fakat muhteviyatı itibarile iktidarda bulunan Sadrâzamın devri yazılmıyarak, Ayas Paşa’nın ölmüş bulunduğu 946/1539 yılına kadarki vekayi üzerinde durulmuştur. Yani bu nüshada Ayasofya nüshasına 942/1536-946/1539 yılları arasında Sadrâzamlık yapmış olan Ayas Paşa’nın sadareti zamanı ilâve edilmiş bulunmaktadır. Burada işaretine lüzum gördüğümüz bir husus, bu nüshada Lütfi Paşa’dan ilk defa “*Cenab-ı Sadaret Meab*” elkabı ile varak 166 a’da bahsedilmiş olmasıdır. Lütfi Paşa’nın adının daha önce de geçmiş olması ve oralarda ondan vezirler için kullanılan elkabla bahsedilmiş bulunmasından, bu nüshanın yazılmasına Lütfi Paşa henüz Vezir-i âzam olmadan yani Ayas Paşa’nın sadaretinin son yıllarında başlanmış olabileceği ihtimalinden bahsedilebilir. Bu nüshanın yazılmasına biraz erken başlanmış olabileceği hususuna, 946/1539’da Anadolu beylerbeyliğinden *Vezir-i salis* olduğunu bildiğimiz ⁸⁵ Rüstem Paşa’nın adının eserde ilk defa geçtiği varak 164 b’den itibaren, kendisinden

⁸² Bak. T, 53b, 67a, 136a, 148a, 153b, 158a, 161b, 162a, 164a.

⁸³ Bu hususta bir fikir almak için şu esere bak. Dr. Ludwig Fekete, *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, S. XXXIII, Budapest 1926.

⁸⁴ Bak. Lütfi Paşa, Ali neşri, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 3, 386. Lütfi Paşa eserinde 948/1541 yılında azledildiğini beyan ettiğine göre, Bostan’ın onun 947/1540 yılında azledildiğinden bahsetmesi yanlış olacaktır.

⁸⁵ Bak. T, 201b.

vezir elkabı ile bahsedilmekte oluşu da, hiç değilse, buradan itibaren 946/1539 tarihinden sonra yazılmış bulunduğunu gösteren sarih bir delildir. Bunlara 946/1539 yılı vekayii anlatılırken, Ayas Paşa'nın yerine Vezir-i âzam olan Lütü Paşa hakkında "...*Cenab-ı Sadaret Meab...*" elkabının kullanılması ve "...*dame ikbalehu*"⁸⁶ temennisinde bulunulması ile beraber onun "...*kemal-i adalet...*" ve "...*hüsn-i istikametinden...*" söz açılması da bu nüshanın, Lütü Paşa'nın sadareti sırasında yazıldığıının bariz bir delili olarak ileri sürülebilir.

Süleymannâmemizin kaleme alınış zamanını, kronolojik sıramıza uygun olarak takribi olarak da olsa, tesbit etmeye çalışacağımız diğer bir nüshası da, Viyana Nat. Bibl. inde 998 Nu. da kayıtlı en fazla vekayii ihtiva eden nüshadır. Bu nüsha, Tarih Kurumu nüshasından üç yıllık daha fazla vekayii ihtiva etmekte olup, 949/1542 yılına kadar gelmektedir. 947/1540 yılından itibaren olan kısım, nazarı itibare alınmazsa, Tarih Kurumu nüshası ile bu nüsha arasında hususile muhteva bakımından hemen hemen hiç bir fark yoktur denilebilir. Ayasofya nüshasında bulunmayan bazı fazlalıklar bu iki nüshada aynen yer almış bulunmaktadır⁸⁷. Bizce enteresan olan taraf, Tarih Kurumu nüshasında adını andığımız şahıslar için kullanılan muayyen elkabın, bu nüshanın, 946/1539 yılına kadar olan kısmında aynen yer almış olmasıdır. Şu halde, Tarih Kurumu nüshası gibi, Viyana'da bulunan bu nüshanın 946/1539 yılına kadar olan kısmı, Lütü Paşa'nın sadareti zamanında yazılmıştır. Halbuki, bu nüshada 947/1540 yılı vekayiiinden itibaren vaziyet tamamıyla değişmektedir. Bu yıl vekayii ile beraber, buralarda adları geçmekte olan Lütü ve Süleyman Paşa'lar hakkında hiçbir elkab kullanılmamakta, kendilerinden sadece o yıllardaki mevkileri ile bahsedilmektedir. Fakat bu def'a, bu ve buna benzer elkabın Rüstem Paşa ile⁸⁸, 947/1540 da Yeniçeri Ağalığından Rumeli Beylerbeyliğine tayin edilen Ahmet Paşa⁸⁹ hakkında kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda üzerinde durulması icap eden bir husus da 948/1541 yılı hâdiseleri sırasında

⁸⁶ Metinde "*ikbalehu*" okunacak şekilde yanlış harekelenmiş olan bu kelime "*ikbaluhu*" şeklinde okunacaktır.

⁸⁷ Bak. İA, 68b, 69a; T, 61b, 62a; Va, 91a, b.

⁸⁸ Bak. Va, 352a.

⁸⁹ Bak. Va, 344b.

münakaşa mevzuu olan “*mesh*” meselesi yüzünden tekaüde sevkedilen Müfti Çivizade Şeyh Muhyiddin’in adının “*merhum*” sıfatı ile zikredilmesidir⁹⁰. Yine bu yıl ikinci vezir olduğu ifade edilen Rüstem Paşa için *جناب رفعت قباب رسم پاشای روشن آرای* denilmektedir. Bir taraftan Müfti Çivizade’nin 954/1547 yılında ölmüş olması, diğer taraftan kendisinden vezir elkabı ile bahsedilen Ahmet Paşa’nın da, ancak bu yıldan sonra vezirlik payesine yükselmiş bulunması dolayısıyla, Kanuni’nin oğlu Şehzade Mustafa’nın istinsahı olan bu nüshanın 946/1939’dan sonraki kısmının 1547 tarihinden sonra istinsah edilmiş olabileceğine muhakkak nazariyle bakılabilir. 1539’a kadar olan kısmını, Lütfi Paşa’nın sadareti sırasında 947/1540 yılı içinde istinsah etmiş olabileceğini belirttiğimiz şehzade Mustafa’nın, 1540’da Manisa’dan Amasya’ya nakledilmiş olması dolayısıyla⁹¹, esasen o sırada, istinsahını tamamlamasına maddeten imkân yoktur. Diğer taraftan burada işareti ilgi verici bir husus da, 949/1542 yılında Mustafa’nın yerine Saruhan Sancağına tayin edilen Şehzade Mehmet hakkında artık “*tale bekauhu*” temennisinde bulunulmamakta oluşudur. Şehzade Mehmet’in tayininden bir yıl sonra 950/1543’de öldüğü malûmdur⁹². Bununla beraber, 1547 yılında ölen Çivizadeden “*merhum*” diye bahsedildiği halde Mehmet için böyle bir sıfata lüzum görülmemiş olması biraz düşündürücüdür. Öyle tahmin olunur ki Mustafa’nın müstensih olarak böyle bir kelimeyi kullanmayı, vaktiyle kendi yerini alan kardeşine karşı besliyebileceği psikolojik bir ruh haletinin tesiri ile olabileceği gibi, eserin bilhassa son kısımlarında bazı kelimelerin unutulmasının, keyfî veya bir dalgınlığın neticesi olarak vukua gelmiş olabileceği de akla gelebilir.

Ne zaman kaleme alınmış olduğunu, takribi olarak da olsa, tesbit etmiye çalışacağımız son nüsha, Viyana’da Nat. Bibl. de 999 Nu. da kayıtlı olanıdır. Bu nüsha, ihtiva ettikleri vekayi’in hacmine de uygun olarak yazılış bakımından kronolojik bir sıra takip eden diğer nüsha-

⁹⁰ Bak. Va, 345b.

⁹¹ Bak. Va, 343b. Görülüyorki bu nüshanın 946/1539’a kadar olan kısmının Karabacek’in iddiasının aksine olarak Şehzade Mustafa tarafından Manisa’da yazılmış olması icap eder. Daha sonra yazıldığı yukarıda işaret edilen diğer kısmının ise Amasya’da tamamlanmış olmasını tabii saymak lâzımdır.

⁹² Yukarı bak. s. 143, not 26.

lardan farklı bir mahiyet arz etmektedir. Muhteviyat bakımından 936/1529 yılına kadar gelen bu nüshanın, bu tarihten hemen biraz sonraki bir zamanda yazılmadığı, binaenaleyh ihtiva ettikleri vekayiînin hacmine uygun olarak yazılış bakımından kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle Ayasofya nüshasından önce yer alması icap ederken, bu sıraya dahil olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nüshada hiçbir şahıs hakkında hususiyle 929/1523 yılında Kaptanlıktan Karaman Beylerbeyliğine tayin edilen Lütü Paşa ve İç Hazinedar Başlıktan Kaptanlığa getirilen Süleyman Paşa hakkında herhangi bir sıfat kullanılmamakta⁹³ buna mukabil 927/1521 yılında Rumeli Beylerbeyliğine getirilen Ayas Paşa'dan "merhum" sıfatı ile bahsedilmektedir⁹⁴. Diğer taraftan 929/1523 yılında doğduğu bildirilen Şehzade Mehmet için daha sonraki varaklarda doğdukları bildirilen Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid için kullanıldığı halde, her hangi bir temennide bulunulmaktadır⁹⁵. Bu vaziyete bakarak, biz, sadece, bu nüshanın Ayas Paşa'nın ölümünden sonra kaleme alınmış olması gerekmekte bulunduğunu ve Bostan'ın eserinin yarım kalmış bir istinsahından ibaret olduğunu ileri sürmekle iktifa edeceğiz.

Bu konudaki sözlerimizi şu şekilde hülâsa edebiliriz:

1) Bostan'ın telifi olduğunu isbat etmeye çalıştığımız Ferdî'ye atfedilen eserin en eski ve en az vekayiî ihtiva eden nüshası, Revan kütüphanesinde bulunan olup, 926/1520 den 929/1523 yılına kadar gelmektedir ve 929/1523-930/1524 yılları arasında kaleme alınmıştır.

2) Ayasofya nüshası 926/1520-942/1536 yılları vekayiîni muhtevi olup, Ayas Paşa'nın sadarete geçtiği 942/1536 tarihi ile ikinci vezir Mustafa Paşa'nın öldüğü 944/1537 tarihi arasında kaleme alınmıştır.

3) Ayasofya nüshasından dört yıllık fazla vekayiî muhtevi olan Tarih Kurumu nüshası ise, 946/1539 yılına kadar gelmektedir ve 947/1540 yılı içinde kaleme alınmıştır.

4) Bu eserin en fazla vekayiî muhtevi olanı, Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı olan nüshadır ve 949/1542 yılına kadar gelmektedir. Bu nüshanın 946/1539 yılına kadar olan kısmı Tarih Kurumu nüshası gibi 947/1540 yılında yazılmış, mütebaki kısmın istinsahı ise 954/1547 yılından sonra tamamlanmıştır.

⁹³ Bak. Va, Varak 8ob.

⁹⁴ Bak. Vb, Varak 46a, b.

⁹⁵ Bak. Vb, 62b, 91b, 92a, 132b.

5) Bu sıraya uymadığı için, bir hususiyet arzeden Viyana'da Nat. Bibl. de 999 Nu. da kayıtlı bulunan nüshanın ise, 936/1529 yılına kadarki vekayii ihtiva etmesine rağmen, 946/1539'dan sonraki bir zamanda kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

II. B o s t a n' ı n eserinin muhtelif nüshaları

Şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsa atfedilen, bir aralık Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'ya mal edilen *Süleymannâme*'mizin ilim alemince dört yazma nüshasının bilinmekte olduğuna işaret etmiştik ⁹⁶. Bunlara ilâve olarak iki yazma eserin daha Ferdî'ye atfedilen *Süleymannâme*'nin yeni birer nüshaları oldukları tarafımızdan tesbit olunmuş ⁹⁷ böylece bu eserin mevcut nüshalarının sayısı altına çıkarılmış, bu sayede de, Kanunî devrinin ilk yarısının belli başlı kaynaklarından biri olan bu eserin müellifini tesbit imkânı hasıl olmuştur. Müellifin kat'i olarak tesbiti, İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında bulduğumuz nüsha sayesinde mümkün olmuştur. 42 varak olan bu nüshanın sonunda bulunan yazarın adını muhtevi ibarede eserin telifinin Bostan mahlâslı bir şahıs tarafından yapılmış olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ludwig Forrer tarafından Bostan Çelebi'nin eseri olarak tanıtılmış olan ⁹⁸ bu nüsha ile, Ferdî'ye atfedilen eserin Ayasofya nüshasını karşılaştırdığımız zaman, bu iki eserin aynı oldukları hayretle görülmüştür. Ayasofya nüshası, daha fazla vekayii muhtevi olmasına rağmen, Bostan'ın eserinin geldiği 929/1523 yılına kadar olan kısım, her iki nüshada, bazı ufak farklar istisna edilirse, aynıdır. İşaret ettiğimiz fark, kendisini hususiyle eserin *dibace* kısmında göstermektedir. Öyle görünüyor ki bu nüsha, *Süleymannâme*'mizin ilk defa ortaya konmuş bir müsveddesi mahiyetindedir. Zira, elimizde bulunan nüshalar üzerinde yaptığımız incelemeler göstermiştir ki, Bostan, eserini en fazla vekayii ihtiva eden Viyana nüshasının geldiği 949/1542 tarihinden sonra yazmamış, bilâkis vazifeli bir vak'anüvis gibi maziye karışmış olan muayyen bir devri kaleme alarak içinde yaşadığı olayların mazi olmasını beklemiş ve maziye karışmış olan vekayii eserine

⁹⁶ Bak. Metin s. 145, not 29.

⁹⁷ Bu yazmalardan Türk Tarih Kurumunda bulunanı yaptığımız bir tebliğle ilim âlemine tanıtılmıştır. Bak. Metin, s. 145, not 31.

⁹⁸ Bak. L. Forrer, *Handschriften Osmanischer Historiker in Istanbul*, Der Islam, C. 26, p. 173-220.

ilâve ederken, onu baştan itibaren ele almış, ihtimal sonradan duyduğu, ihtimal yazılmasında artık mahzur görmediği bazı hâdiseleri de, bu arada eserine eklemiş; bu işleri yaparken de eserine daha edebî ve selis bir ifade kazandırmayı, söz başlıklarını da yeniden tanzimi ihmal etmemiştir. Öyle görünüyor ki *Süleymannâme*'mizde müşahede ettiğimiz ilk esaslı değişiklik, eserin *dibace* kısmının ve başlıkların değiştirilmesi şeklinde, 942/1536 yılına kadar gelen Ayasofya nüshası ile kendini göstermektedir. Bu nüshada bir taraftan dibacenin sonunda bulunan müellife ait şiirin son mısraında "*ferdî*" kelimesinin bulunması, diğer taraftan eserin sonunda varak 173 b'de Revan nüshasının sonunda bulunan ve eserin telifi ve hattının Bostan mahlâslı bir şahsa ait olduğunu gösteren yazarın adını muhtevi ibarenin -ki bu üç beyitlik bir şiirdir-, bir iki kelime farkı ile, aynen yer almış olması⁹⁹, şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsın eseri olarak adı anılan bu nüshanın dahi, Bostan mahlâslı bir başkasının telifi olduğunu ve dibacenin sonunda bulunan şiirde geçen "*ferdî*" kelimesinin de, burada, lügât mânasında kullanılmış olduğunu, hiçbir şüpheye mahal kalmıyacak bir şekilde ortaya koymaktadır. *Süleymannâme*'mizin Ayasofya'da bulunan nüshadan daha fazla vekayii ihtiva eden, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmakta olup, Âli'ye atfedilen ve daha sonra da İbn ül-Emin Mahmut Kemal İnal tarafından Kemal Paşazade'nin *Mohaçnâmesi* olduğu iddia edilen bu yazmanın, Ferdî'ye atfedilen eserin yeni bir nüshası olduğu tarafımızdan tesbit edilmiş olanıdır¹⁰⁰. Bu nüsha, bir taraftan Ayasofya nüshasında fazla malûmatı ihtiva etmekte, diğer taraftan Ayasofya nüshasında bulunmayan bazı bilgileri de muhtevi bulunmaktadır. Bu bakımdan Tarih Kurumu ve Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu.da kayıtlı tam nüsha arasında bariz bir benzerlik vardır. Ancak, Tarih Kurumu nüshası 946/1539 yılına kadar geldiği halde, Viyana nüshası 949/1542 yılına kadar gelmektedir. Fakat öyle görünmektedir ki bu iki nüshanın, 946/1539 yılına kadar olan vekayii aynı zamanda kaleme alınmıştır. Kat'i birşey söylememizi icap ettiren bir delil bulunmamasına rağmen, bu nüshaların birinin diğerinden kopye edilmiş olması tahmin edilebilir. Viyana nüshasının 946/1539-949/1542 yılları vekayiiinin, 946/1539'a kadar olan kısmından çok

⁹⁹ Bu husus için bak. Metin, s. 150, not 42.

¹⁰⁰ Bak. Metin, s. 145, not 31.

daha sonra yazılmış bulunduğunu tespit etmiş olmamız, Viyana nüshasının Tarih Kurumu nüshasından istinsah edilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Burada şunu da işaret etmek yerinde olur ki, şimdiye kadar Ferdî isimli bir şahsa atfedilmiş olan eserin bütün nüshalarının bunlardan ibaret olduğu iddiasında değiliz. Mecmualar arasında ve bu arada muhtelif Avrupa kütüphanelerinde başka isimler altında kayıtlı birtakım diğer nüshaların bulunabilmesinin mümkün olduğunu tabii saymaktayız.

Böylece muhtelif nüshaların mahiyetleri hakkında umumî olarak kısaca bilgi verdikten sonra, bunların maddî tavsiflerine geçebiliriz:

1) Revan Kütüphanesi nüshası (İR):

Kütüphane defterinde 1283 Nu. da “Süleymaniyye” adı ile kayıtlı olan bu nüsha, meşin ciltli, kendinden şemseli ve mikleplidir. Defterde eserin müellifi olarak “Bostan Çelebi” gösterilmektedir. Bu nüshanın varak boyu $13 \times 17,5$, yazı boyu ise 7×12 sm. dir. Sahifeler cedvelli, cedveller surhtur. Her sahifede 15 satır, her satırda ortalama yedi kelime bulunmaktadır. İç gömleğin sağ yukarisında sonradan yazılmış olduğu aşikâr olan “Cülûsnâme-i Sultan Süleyman” şeklinde eserin adı yazılıdır. Varak 1 a’da Pâdişah Osman III. in mührü, onun aşâğısında ise yukarıya yazdığımız şekilde eserin adı görülmektedir.

Metin varak 1 b’de başlamaktadır. Başlık müzehheb, tezhibin üzerinde besmele vardır. Başlangıç cümlesi şöyledir:

« اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ تُوْنِي الْمَلِكَ . . . »

Yazı nev’i nesih, şevahid, şiir ve söz başlıkları surhtur. Varak 1 b-2 a arası mutad hamd u senaya tahsis edilmiştir. 1 b’de 13, 42 a’da ise 10 satır yer almış bulunmaktadır. Varak 42 a’nın cedveli satır adedine uygun bir şekilde yapılmıştır. Asıl metin varak 2 a’nın sonunda bulunan “Vebadu وبعد ” dan sonra başlamakta olup, eser, 42 a’da şu sözlerle sona ermektedir ki müellifin mahlâsını muhtevi olan bu manzum ibare, küçük yapılmış olduğunu işaret ettiğimiz cedvelin dışında bulunmaktadır:

مذلت خانه سنك برك كاهي	بلادروازه سنك خاك راهي	ملوفه
ملامت مرغينك هم داستاني	بوسستاني	عنا بلبلرينك
فقير وزار و مقم يعنى بستان	بوياغ محنت آباد ايچره حيران	

2) Torino nüshası (İT):

Bu nüsha, İtalya'da Torino Bibl. Naz.'inde 103 Nu.'da kayıtlı bulunmaktadır. İkinci Dünya Harbi esnasında bir hava akını neticesinde kısmen yanmış olduğunu öğrendiğimiz bu nüshanın, Dil ve Tarih-Coğrafya ve İlâhiyat Fakülteleri Dekanlıkları vasıtaları ile Torino Üniversitesi Rektörlüğü ve adı geçen kütüphane idaresi nezdinde yapılan müteaddit teşebbüslerden sonra, bir mikro-filmini temin etmiş bulunuyoruz. Bu nüsha, dip tarafından yanmış bulunduğu ve bu sebeple cilt dağılmış olduğundan, yapraklar halindedir. Tam bir "edition critique" için faydalanmak da maalesef mümkün değildir. Fakat bu nüshanın sona erdiği varak 71a (s. 141)'da, tıpkı Revan ve Ayasofya nüshaları gibi, bu eserin telifinin "Bostan" mahlâslı bir şahıs tarafından yapıldığının bildirilmiş olması¹⁰¹, bu nüshanın değerini artırmaktadır. Böylece şimdiye kadar "Ferdî" mahlâslı bir şahsın telifi olarak bilinen "Süleymannâme"nin, "Bostan" mahlâslı bir başkası tarafından telif edilmiş olduğu hususu, hiçbir şüpheye mahal kalmıyacak bir şekilde halledilmiş bulunmaktadır.

Kanunî'nin cülûsundan 936/1529 yılına kadarki vekayii muhtevi olan bu nüsha, s. 1'de şu sözlerle başlamakta « حمدی حد وشکر بی »
« . . . عد ملك مالك الملكه لايقدر كه . . . »
ve s. 136'da bulunan aşağıdaki sözlerle eserin sona erdiği intibai uyanmaktadır:

« . . . حضرت صاحب قران معدلت كيش اقبال وسعادت ايله اول
قيش دار الملك مذكوره قيدشلاق بيوروب جهانبا نلق امورونه اشتغال كوستردي »

Zira burada cedvelin alt kenarı üçgen biçimini almış, yazı da ona uydurularak yazılmış bulunmaktadır. Halbuki bu varağın arkasından itibaren eserin devam etmekte olduğu görülmektedir. Ancak, burada yeni bir başlık bulunmadığı gibi, cümlelerin de yarım bir vaziyette başlamakta oluşu, Babinger'in 72 varak olduğunu söylediği¹⁰² bu nüshanın bugün elimizde ancak 141 sahife yani 71 varaklık bir filmi bulunması dolayısıyla, yanmış veya harap olmuş olan varağın,

¹⁰¹ Bu ibare şöyledir: المؤلفه ، بو نقشك راقى و بو عقدك ناظمى ،
مذلت خانه سينك برك كاھى . . . ازه سينك خاك راهى
ملاعت مرغينك هم داستانى . . . بللريشك بو ستانى
فقير و محتجن دل يعنى بستان * . . . غ محنت آباد ايچره حيران

¹⁰² Bak. G. O. W., s. 83

bu kısmın baş tarafı olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Okunaklı bir nesihle yazılmış olup, her sahifesinde 20 satır bulunan bu nüsha, s. 140'da kısmen yanmış olduğu cihetle eksik bulunan şu sözlerle sona ermektedir:

« . . . عساكر نصرت شعار شدة شتايه اعتد . . . ذرنه اولوب . . . »

S. 141 (71a)'da ise, eserin telifinin "Bostan" mahlâs veya lâkaplı bir şahıs tarafından yapılmış olduğunu gösteren üç beyitlik şiir bulunmaktadır. Diğer taraftan bu nüshanın mukaddemesinin sonunda "ferdi" kelimesinin geçtiği şiir de bulunmamakta, aksine olarak Vb nüshasında bulunan bir beyitlik müellife ait olmıyan şiirin mevcut olduğu görülmektedir¹⁰³. Fakat maalesef bu şiirin de ikinci mısra'ı yanmış bir durumdadır. Bu nüshanın istinsah kaydı veya müstensihî hakkında herhangi bir malûmat bulunmamaktadır. Sadece, 1536-39 yılları arasında sadrâzamlık yapmış olan Ayas Paşa'nın adının geçtiği yerlerde¹⁰⁴ kendisinden "merhum" sıfatı ile bahsedilmekte, yalnız Şehzade Selim'in doğumu, "tale bekauhu" temennisi ile bildirilmektedir¹⁰⁵. Eserde adı geçen ve Ayas Paşa'dan sonra sırası ile sadrâzamlık yapmış olan Lütî ve Süleyman Paşa'lar hakkında her hangi bir sıfat veya elkabın da kullanılmamış bulunması, bu nüshanın da tıpkı Vb gibi çok daha muahhar olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

3) Ayasofya nüshası (1A):

Ferdî'ye atfedilen *Süleymannâme*'nin bir nüshasının, 3317 Nu. da kayıtlı olarak İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğu bilinmektedir¹⁰⁶. Prof. Herbert Melzig de, bu nüsha hakkında bilgi vermiştir¹⁰⁷. Ancak, kütüphanenin Arab harfli matbu defterinde, bu eser hakkında bir sarahat bulunmamaktadır. Sadece 3317, 3318 ve 3319 Nu. lı kitaplar "*Gazavat-ı Sultan Süleyman Han*" adı altında bir arada yazılmış ve karşılarında bulunan müellif hanesine de "*li ba'z il-müverrihin*" kaydı konmak suretiyle, bu eserlerin müelliflerinin meçhul olduğu anlatılmak istenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı

¹⁰³ Bak., İT, s. 5 (3a).

¹⁰⁴ Meselâ bak. İT, s. 43.

¹⁰⁵ Bak. İT, s. 81.

¹⁰⁶ Bak. Babinger, *G. O. W.*, s. 83.

¹⁰⁷ Herbert Melzig, *Kanunî Sultan Süleyman devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferi*, s. 29, Not 1, İst. 1943.

tarafından son zamanlarda yayınlanmış olan yazmalar katalogunda¹⁰⁸ ise, 3317 Nu. lu olanı yani şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsa atfedilmiş olan Bostan'ın eseri, çifte yanlış yapılarak 3217 Nu. ile Hüsrev'in "*Zafernâme-i Sultan Süleyman*" adlı eseri olarak tanıtılmıştır. Mezkûr katalog, 3217 Nu. ile 3317 Nu. lı kitabı tanıtmaktadır. Esasen aynı kütüphanede 3217 Nu. da Arabca bir başka kitap kayıtlı bulunmaktadır. Aşikârdır ki burada "3" rakamı, "2" olarak kaydedilmiştir. Burada işaretî zaruri olan bir cihet, 3317 Nu. ile Ferdî'ye atfedilen eserin bir nüshasının, Ayasofya Kütüphanesinde bulunduğu Babinger tarafından kaydedilmiş olduğu halde bu eserin, yakın bir zamanda basılmış olan bir katalogda Hüsrev'in *Zafernâme*'si olarak gösterilmesidir. Bu yanlışlık da, biraz sonra mezkûr yazmanın maddî tavsifi yapılırken arzedileceği üzere, varak 1 a'nın sol yukarısında sonradan yazılmış bulunduğu aşikâr bir "*Zafernâme-i Hüsrev*" kaydının bulunmasından ileri gelmektedir. Anlaşılmaktadır ki bu katalogun hazırlayıcıları, bu nüshanın varak 1 a'sında bulunan bu kayıtlı iktifa etmişlerdir. Eseri karıştırmak, hiç olmazsa birkaç başlığını okuyarak muhteviyatı hakkında fikir edinmek ihtiyacını hissetmedikleri gibi, böyle bir katalogu hazırlarken teknik bakımdan dahi pek çok istifadeler temin etmeleri mümkün olan birkaç malûm katalogu da gözden geçirmemişlerdir. Kaldı ki bu katalogların daima el altında bulundurulurken, muhteviyatları iyice taranmalı ve İstanbul Kütüphanelerindeki nüshaları tanıtılan bir eserin, bu kataloglara istmeden herhangi bir Avrupa kütüphanesinde bulunan diğer nüshaları da işaret edilmeli idi. Bunlar yapılmadığı gibi, sayın hazırlayıcıların, aynı zamanda hususiyle Osmanlı Tarihine ait yazmalar tanıtılırken, hatalarına rağmen, elden hiç bırakmamaları icap eden Babinger'in meşhur "*Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*" adlı eserini de kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Esasen bu konu ile ilgili yazmaların Avrupa kütüphanelerinde bulunan bütün nüshalarının numaralarını vermekte olan Babinger'in bu hatalı fakat buna rağmen çok faydalı eserini görmedikleri ve takdim etmekte oldukları eserleri kelimenin hakikî mânası ile incelemediklerinden şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsın telifi olarak bilinen ve Babinger tarafından da bir nüshasının 3317 Nu. ile Ayasofya Kü-

¹⁰⁸ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları*, 2. Fasikül, İstanbul 1944.

tüphanesinde bulunduğuna işaret edilen Bostan'ın eseri, Hüsrev'in 932/1526 Macaristan fütühatını konu edinmiş olan *Zafernâme*'si olarak takdim edilmiştir¹⁰⁹. Söz buraya gelmişken mezkûr katalogda, Hüsrev'in *Zafernâme*'si olarak sunulan diğer üç eserin de yanlış olarak Hüsrev'e mal edilmiş olduklarını işaret etmeliyiz. Bunlardan 3318 ve 3382 Nu. lı olanlar, meşhur Kemal Paşa-zade'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ının onuncu defterinin Mohaç'ı anlatan kısmının ayrı olarak yazılmış iki nüshasıdır. Hemen işaret edelim ki 3318 Nu. lı yazmanın Yirmi İkinci Beynelmile Müsteşrikler Kongresi dolayısıyla 1951 yılı yazında İstanbul'da hazırlanmış olan sergide yeni bir yanlış daha yapılmak suretiyle Hüsrev-i Dehlevî'nin *Zafernâme*'si olarak teşhir edilmiş bulunması, bu katalogun hazırlayıcılarının bu konudaki çalışmalarının mahiyeti hakkında söylediklerimizi tamamiyle teyid etmektedir. Böylece görülmektedir ki bu zevat, 932/1526 Mohaç zaferini kaleme almış olduğu bilinen müverrih Hüsrev ile ekseriyeti Farsca olan şiirleri bulunan meşhur şair Hüsrev-i Dehlevî'yi de karıştırmaktadırlar¹¹⁰. Hüsrev'in *Zafernâme*'si olarak gösterilen Selim Ağa Kütüphanesinin Kemankuş kısmında 384 Nu. da kayıtlı bulunan yazma ise, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, aynı vaziyette mezkûr Kemal Paşa-zade'nin eserinin onuncu defterinin 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının ayrıca yazılarak meydana getirilmiş bir nüshasından ibarettir. Esasen hususiyle Mohaç zaferini anlatan ve Hüsrev'in *Zafernâme*'si olarak tanıtılan bu nüshaların başlangıç ve sona eriş cümleleri ile, aynı katalogda takdim edilen Kemal Paşa-zade'nin eserlerinin, hususiyle Mohaç zaferini anlatanların, başlangıç ve sona eriş cümleleri karşılaştırılırsa, bu katalogun aynı fasikülü içinde, iki ayrı yerde, ayrı müelliflere ait başka başka eserlermiş gibi, aynı eserlerin tanıtılmış oldukları kolaylıkla anlaşılabilir. Görülüyor ki bu katalogun hazırlanmasında böyle tek taraflı bir zihniyetle hareket edilmiş olması neticesi olarak

¹⁰⁹ Hüsrev ve eseri için bak. Bursalı M. Tahir, *O. M.*, III, 50; Babinger, *G. O. W.* p. 64. Babinger de Ayasofya Kütüphanesinde 3382 nu. da kayıtlı bulunan yazmanın Hüsrev'in eserinin bir nüshası olduğunu kaydetmiştir.

¹¹⁰ "... Şeyh-i şuera ve fahr-ı fuzelâ ilm-i nazmın sipihdarı ve fenn-i şiirin serdarı..." olan Hüsrev-i Dehlevî hakkında bak. Hakî, *Süleymannâme*, varak 7b, 8a, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan kısmı, nu. 1289. Hüsrev-i Dehlevî hakkında aynı zamanda bak. Rıza-zade Şafak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, s. 307 vd., Tahran 1325 Ş.

meydana getirilen eser, Kütüphane defterlerinde mevcut bulunan ve Babinger'e de birçok yanlışlıklar yaptırmış olan fahiş hataların aynen tekrarı ile, bize hiç olmazsa İstanbul Kütüphanelerinde bulunan yazmalar hakkında sahih bilgiler vermekten uzak kalmıştır.

Bu konuda mevcudiyetini tesbit edebildiğimiz şu yanlışların böylece işaretinden sonra, Bostan'ın eserinin 3317 Nu. ile Ayasofya Kütüphanesinde bulunan nüshasının maddî tavsifine geçebiliriz:

Bu nüsha meşin cildli, cildi şemseli ve mikleplidir. İç gömlekte sonradan yazılmış olduğu belli olan "*Gazavat-ı Sultan Süleyman*" şeklinde eserin adı görülmektedir. Varak 1 a'da da yan yana olarak sonradan yazılmış oldukları hususunda şüphe edilmemesi gereken şu kayıtlar yer almış bulunmaktadır: "*Kitab-ı Gazavat-ı Sultan Süleyman*", "*Zafernâme-i Hüsvü*". Bu varakda bu kayıtlardan başka Sultan Mahmut I. a ait olması ihtimali kuvvetli bulunan bir mühür, içinde Sultan Mahmud adının geçtiği ta'lik bir yazı ve okunmayan bir de temellük mührü bulunmaktadır. Sahifeler yıldız cedveli, yukarıda da işaret edildiği üzere, her sahifede 15 satır bulunmaktadır. Bu nüshanın varak boyu 13, 7×21, 3 sm., yazı boyu ise 6, 8×13, 8 sm. dir. Başlık müzehheb, tezhibin üzerinde besmele vardır. Varak 3 a'ya kadar mutad hamd u senada bulunmakta, 3 a'da bulunan "*Vebadu*" başlığı altında müellif eserini niçin telif ettiği hususunda bir kaç söz söylemekte ve bu varakın sonunda bulunan "*bu sifr-i nebahet fercam teşbib-i kelâm beyan ider*" başlığı altında ise müellif, ilk önce cemiyet ve nizam hakkındaki görüşlerini açıklamakta, daha sonra da zamanın Pâdişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın meth u senasına geçmektedir. Bu bahsin sona erdiği varak 5 a'dan itibaren ise asıl metin başlamaktadır. Yazı nev'i nesih olup, başlıklar, beyt, mısra gibi yazılar surh, şevahid yıldızlıdır. Bazı sahifelerde izah kayıtları vardır. Kanunî'nin cülûsundan 942/1536 yılına kadar gelen bu nüsha, varak 1 b'de şöyle başlamakta:

« حمد بیحد و شکر بیعد ملک مالک المنکه لا یقدرکه . . . »

ve varak 172 b'de

« الحمد لله الذی احلنا دار المقامة من فضله . . . ظهور بولدی »

sözlerle son bulmaktadır. Varak 173 a yazısız ve cedvelsiz, 173 b'de ise şu satırlar görülmektedir.

بو نقشك راهى و بو عقدك ناظمى مؤلفه
 بلا دروازه سينك خاك راهى مذلت خانه سينك برك كاهى
 عنا بلبلرينك بوستانى ملامت مرغينك هم داستانى
 بوباغ محنت آباد ايچره حيران فقير و ممتحن دل يعنى بستان

Revan nüshasının bulunması ile anlaşılmıştır ki, ilk bakışta buraya tesadüfen yazılmış olduğu düşünülebilecek olan bu üç beyitlik şiir, *Süleymannâme*'mizin müellifinin mahlâsını muhtevi bulunmaktadır ve müellifin adı, bu kadar sarih bir şekilde ortada dururken, eserin dibacesinin sonunda bulunan dört beyitlik bir şiirde geçen “ferdî” kelimesinin, eserin müellifinin mahlâsı kabul edilmesi, tamamiyle hayali ve mesnetsiz bir noktai nazardan ibarettir.

4) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi nüshası (T):

Kütüphane defterinde 18 Nu. da kayıtlı olup, Âli'ye atfedilen ve daha sonra da İbn ül-Emin Mahmud Kemal İnal tarafından Kemal Paşa-zade'nin *Mohaçnâme*'si olduğu iddia edilen ¹¹¹ bu yazmanın, daha önce de işaret edildiği üzere, Ferdî'ye atfedilen eserin ilim âleminin malûmu bulunmayan yeni bir nüshası olduğu tarafımızdan tesbit edilmiştir ¹¹². Bu nüsha vasat boyda olup, defterde “*Tarih-i Sultan Süleyman*” adı ile kayıtlıdır. Müellif yerine Âli Efendi ve kerre içinde de “*Mohaçnâme-i İbn-i Kemaldir*” kaydı yazılmış, fakat üzeri kurşun kalemle çizilmiştir. Eserin iç kapağında sonradan yazılmış olduğu muhakkak olan şu ibare vardır:

“*Tarih-i Sultan Süleyman*
Telif-i Âli Efendi”

Bu kayda istinaden bu nüsha, ilk önce Âli'nin *Künh al-Ahbar*'ının Kanunî devrinden bahseden kısmı ile karşılaştırılmış ve bu suretle başka bir telif olduğu anlaşıldıktan sonra, metnin okunması neticesinde, mukaddemenin sonunda bulunan dört beyitlik bir şiirde geçen “ferdî” kelimesine dayanılarak, bu nüshanın Ferdî isimli bir şahsın telifi olarak bilinen *Süleymannâme*'nin yeni bir nüshası olabileceği

¹¹¹ Bak. Mustafa Âli, *Menakıb-ı Hünerveran*, s. 99, İbn ül-Emin Mahmud Kemal neşri, İstanbul 1929.

¹¹² Bak. Hüseyin G. Yurdaydın, *Ferdî'nin Süleymannâme'sinin yeni bir nüshası*, D. T. C. Fak. Dergisi, C. VIII, sayı 1-2.

düşünülmüş ve Viyana nüshasının iki sahifesi ile yapılan karşılaştırma, bu hususu, tamamıyla teyid etmiştir¹¹³.

Bu nüshanın cildi meşin, çiçek şemseli ve miklepszidir. Varak 1 a'nın yukarısında da, yukarıda işaret edildiği üzere, eserin adı ve yanlış olarak Âli tarafından telif edilmiş olduğunu gösteren kayıt bulunmaktadır. Sahifenin ortasında bir temellük mührü vardır. Bu 1327, 1325 Rumî-Şemsî tarihlerle Türk Tarih Encümeni mührüdür. Varak 1 b'de metin başlamakta ve burada da bir mühür bulunmaktadır. Varak 2 a'da ise, birisi, 1 b'de olanın tıpkısı olan, iki mühür daha bulunmaktadır. Yazı nev'i harekeli ince nesih olup, sahifeler cedvellidir. 215 varak olan bu nüshanın varak boyu 19, 4 × 13, 4 sm., cedvelin ise 13, 8 × 7, 6 sm. dir. Kâğıdın cinsi abadîdir. Her sahifede 15 satır, her satırda ise ortalama olarak 9 kelime vardır. Yalnız metnin başladığı varak 1 b ile, metnin sona erdiği varak 215 a'da 11'er satır bulunmaktadır. Bunlardan başka, yarım veya boş bırakılmış bir sahife yoktur. Başlık müzehhebdir. Tezhibin üzerinde besmele vardır. Metin siyah mürekkeple, şiir ve fasıl başlıkları surhla yazılmıştır. Âyet, Hadîs ve diğer şevahid altın suyu iledir. Varakların sağ veya sol kenarlarında, metinde geçen bazı kelimelerin mânalarını gösteren, ince talikle yazılmış izah kayıtları görülmektedir. Bu arada varak 74 a, 11. satırda, 139 a, dokuzuncu satırda; 199 b onikinci satırda; 200 b beşinci satırda; 205 a 3 ve dördüncü satırlarda bazı düzeltmeler vardır. Bu düzeltmeler, muhtemel olarak esas yazıya benzetilmek suretiyle başka bir kalem tarafından yapılmıştır. 215 varaktan ibaret olan bu nüsha, Kanunî Süleyman'ın cülûs tarihi olan 926/1520 yılından başlayarak, 946/1539 yılına kadar gelmekte olup; eser varak 1 b'de şu şekilde başlamakta

« حمد بيجد وشكر بيجد . . . »

ve şu sözlerle de son bulmaktadır :

« . . . سراى سعادتنه واروب حلول أجلال قلوب جهانبا نليق امورينه

اشتغال گوستردى »

Varak 1 b-4 b arası mutad hamd u senaya hasredilmiştir.

¹¹³ Bu karşılaştırma, Ferdî'ye atfedilen eserin Viyana'da bulunan tam nüshasını inceleyen ve bu eserin müellifinin Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa olduğu iddiasını ortaya atan Karabacek'in makalesine eklediği bu nüshanın iki sahifesi ile yapılmıştır. Bak. Karabacek, *ayni eser*, s. 5 ve levha I, II.

Varak 3 a'da bulunan “*Bu sıfr-i nebahet fercam teşbib-i kelâm beyan eder*” başlığı altında Kanunî'nin medh ü senası yapılmaktadır ¹¹⁴.

5) Viyana Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı nüsha (Va):

364 varak olan bu nüsha Bostan'ın eserinin mevcut nüshalarının en fazla vekayii ihtiva edenidir. Hammer, bu nüshadan faydalanmış ¹¹⁵, Thury, Ferdî'ye atfedilen bu eserin, Macaristan'la ilgili kısımlarını, bu nüshadan Macarcaya tercüme etmiş ¹¹⁶ ve nihayet Karabacek, bu nüshanın müstensihî ve eserin müellifinin Kanunî Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa olduğu iddiasını, Mustafa isimli bir Osmanlı Şehzadesinin hattı ile olan, bu nüshaya istinaden ortaya atmıştır ¹¹⁷.

Bu nüshanın iç gömleğinin yukarı tarafında, sonradan yazılmış olduğu aşikâr olan, *تاریخی صاحب قانون سلطان سلیمان* şeklinde eserin adı yazılmıştır. İkinci bir el, soluk kırmızı mürekkeple yazılmış olan bu yazının üzerinden geçmiş ve aşağısına da “Müellifi Ferdî Efendi” ilâvesinde bulunmuştur. Bu yazı, bu nüshanın varak 6 a'sında “*ferdî*” kelimesinin geçtiği şiirin karşısında bulunan *صاحب مؤلف فردی ایله تخلص ایدر* ¹¹⁸ şeklindeki yazıdan da farklıdır. İç gömlekteki bu ilâvenin, işaret edilen bu kenar yazısından çıkarılmış olması mümkündür. Varak 1 a'nın sol yukarısında bir temellük mührü ile bir imza bulunmaktadır. Mühürde ve imzanın altında okunabilen tarihlerden ¹¹⁹ bu şahısların, onyedinci asrın başlarında, bu esere sahip buldukları anlaşılmaktadır. Metin 1 b'de başlamakta,

¹¹⁴ Bu nüsha hakkında daha fazla bilgi için bak. Hüseyin G. Yurdaydın, *Ferdî'nin Süleymannâme'sinin yeni bir nüshası*, D. T.C. Fak. Dergisi, Cilt VIII, sayı 1-2.

¹¹⁵ Viyana Saray Kütüphanesinin -daha sonraki adı ile Nat. Bibl. in- yazmalar kısmı Hammer Koleksiyonundan meydana getirilmiştir. Hammer'in, Ferdî'ye atfedilen eserin, koleksiyonunda mevcut olduğunu söylediği nüshası da, diğer yazmalarla birlikte, Kütüphaneye intikal etmiş olacaktır. Esasen Hammer'in bu nüshanın 949 yılına kadar gelmekte olduğunu beyan etmesi, bu hususu teyid etmektedir. Bak. *D. O. T.*, s. 3.

¹¹⁶ Bu tercüme için bak. Thury, *Török törtönetirök*, II, 39 vd., Budapest 1896.

¹¹⁷ Karabacek'in bu iddiası üzerinde bu araştırmanın “Giriş” kısmında durulmuştur.

¹¹⁸ Bu ibaredeki *صاحب مؤلف* terkininin “sahib-i müellef” şeklinde okunması lâzımdır.

¹¹⁹ Mühürde 1016 (28 Nisan 1607-16 Nisan 1608), imzanın altında ise 20 Ramazan 1023/24 Ekim 1614 tarihi görülmektedir.

olup, başlık müzehhebdir. Tezhibin üzerinde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Varak 1 b-3 b arası mutad hamd u senaya tahsis edilmiş olup, yalnız varak 1 b, 2 a ve 2 b cedvellidir. Her sahifede onüç satır bulunmakta, her satırda ortalama olarak sekiz kelime yer almaktadır. Eserin başladığı varak 1 b'de ise, ancak dokuz satır vardır. Varak 3 b'de üçüncü satırda yer almış olan “*Vebadu*” dan sonra, eserin telifi sebebi üzerinde durulmakta, bu varağın sonuncu satırında bulunan “*bu şifr-i nebahet fercam (3 b) teşbib-i kelâm beyan ider*” başlığı altında ise, Kanunî Süleyman'ın medh ü senasına geçilmektedir¹²⁰. Bu kısım varak 6 a'ya kadar devam etmekte, bu sahifenin onuncu satırında eserin mukaddeme kısmı, sona ermektedirki bu onuncu satır, şimdiye kadar bu eserin müellifi kabul edilen “*ferdî*” kelimesinin geçtiği dört beyitlik şiirin son beytinden meydana gelmiş olup, mezkûr kelime de, burada yer almış bulunmaktadır. Tam bu şiirin karşısında da, başka fakat Karabacek'in sözlerinin aksine olarak, işlek bir kalem tarafından yazıldığı anlaşılan صاحب مؤلف sözlere . فردى إليه تخلص أيدر . sözleri bulunmaktadır. Bundan sonra Kanunî'nin cülüsünü bildiren ilk başlık yer almakta, böylece asıl mevzua girilmektedir. Osmanlı hanedanından bir Şehzade Mustafa tarafından istinsah edilmiş olan bu nüsha, çok güzel bir nesihle yazılmıştır. Herhangi bir istinsahın, eserin aslı üzerinde hiçbir değiştirmede bulunulmaksızın, daha sonraki zamanlarda da yapılabileceği mümkün olmakla beraber, mevcut nüshalarımız üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde, müstensihler tarafından, zamanın şartlarına uygun olarak yapılmış bazı ilâve veya çıkarmaların muhtemel bulunması ve bu yazının da XVI. yüzyıl kaligrafik hususiyetlerini haiz olması dolayısıyla müstensihinin, Kanunî Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa olduğunu düşündüğümüz bu nüshada, söz başlıkları ve şevahid ile limüellifihi, şiir gibi kelimeler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshanın en fazla benzemekte olduğu fakat ancak 946/1539 yılına kadar gelmekte olan Tarih Kurumu nüshası'nın vekayii, bunun varak 331 a'sına kadar gelmektedir ve bu varakta,

¹²⁰ Cemiyete olan zaruret ve her cemiyetin ancak adalet ve nizam ile ayakta durabileceği hususlarının belirtilmesinden sonra adil bir hükümdar olarak Kanunî'nin medh ü senasına geçilmesi, bu tetkikin üçüncü kısmında üzerinde durulacağı üzere, müellifin hadiseleri izah etmede iyi bir usule sahip bulunduğunu göstermesi bakımından calib-i dikkattir.

Tarih Kurumu nüshasının son sözlerini teşkil eden cümleden sonra, eserin, yeni bir başlık dahi açılmadan devam ettiği görülmektedir. Daha önce üzerinde durduğumuz nüshalar arasında da, bu şekilde sıkı bir bağlılık bulunması bakımından, ayrı ayrı şahıslar tarafından, birbirini tamamlar mahiyette telif edilmiş olma ihtimalinden uzak bulunun ve tamamının Bostan'ın telifi olduğu hususunda şüphe edilmemesi gereken *Süleymannâme*'mizin bu nüshası, varak 1 b'de şu sözlerle başlamakta «...»

«...»

ve varak 364 a'da şu şekilde sona ermektedir ki, bu cümle, aynı zamanda bu nüshanın müstensihinin adını ihtiva etmektedir:

«...»

6) Viyana'da Nat. Bibl.'de 999 Nu. da kayıtlı bulunan nüsha (Vb):

Kanunî'nin cülusundan itibaren 936/1529 yılına kadar gelen bu nüshanın, muhteviyatına bakılarak, kronolojik sırada Ayasofya nüshasından önce yer alması icap edeceği düşünülebilirdi. Ancak, bu nüshanın okunması¹²¹ böyle bir noktai nazarın doğru olmadığını göstermiştir. Bu nüshada, yalnız Ayas Paşa'dan “*merhum*” sıfatı ile bahsedildiği, adları geçen diğer zevat, hususiyle Lütfi ve Süleyman Paşa'lar hakkında herhangi bir elkab kullanılmadığı veya temennide bulunmadığı için, 1536-1539 yılları arasında Vezir-i âzamlık yapmış olan Ayas Paşa'nın ölümünden (1539) sonra ve ondan sonra Sadrâzamlik yapmış olan Lütfi ve Süleyman Paşa'lar için de herhangi bir elkabın kullanılmasına lüzum olmadığı bir zamanda yazılmış olduğunu tahmin ettiğimiz bu nüshanın, iç gömleğinin b yüzünde 1203/1788 yılında yazılmış kitabın sahibine ait olduğu anlaşılan iki kayıt bulunmakta, varak 1 a'nın orta yukarısında ise eserin adı görülmektedir :

تاريخ سلطان سليمان مرحومك جلوسى و آلدغى قلعه لرك فتحينى
ووزرالرينك اسملرينى على طريق الاجمال بيان اولمشدر¹²²

¹²¹ Gerek bu nüshanın ve gerekse bundan önce üzerinde durulan tam nüshanın birer mikrofilmini aldirarak onları, buraya göndermek lütfunda bulunan muhterem dostum Dr. Richard F. Kreutel'e teşekkürü yerine getirilmesi icap eden bir borç sayarım.

¹²² Bu ibarenin Türkçe bakımından hatalı olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Biraz aşağıda aynı yazı yazılmıya tekrar başlanmış fakat yarım bırakılmıştır. Sol aşağı köşede ise 1222 tarihi okunabilen büyük bir mühür bulunmaktadır. Eser Ib'de başlamaktadır. Başlık müzehheb, tezhibin üzerinde ise, silik bir vaziyette, besmele vardır. Her sahifede on üç, varak Ib'de ise dokuz satır vardır. Harekeli olarak okunaklı bir nesihle yazılmış olan bu nüshada da, şevahid surh iledir. Sahife kenarlarında metinde geçen kelimelerin mânalarını veren izah kayıtları vardır. Varak Ib-3b arası mutad hamd u senaya ayrılmış olub, bu kısım, Revan nüshasına değil de, aynen Ayasofya, Tarih Kurumu ve Viyana'da bulunan tamam nüshaya benzemektedir. Diğer taraftan “*Bu sifr-i nebahet fercam teşbib-i (3b) kelâm beyan ider*” başlığı altında, 4a-6a arasını işgal etmekte olan, Kanunî'nin medh ü senası kısmı, hemen hemen bütün nüshalarda aynıdır. Fakat diğer üç nüshamızda bu bahsin sonunda geçen dört beyitlik bir şiirde “*ferdî*” kelimesi geçtiği halde¹²³ Revan nüshasında burada manzum bir kısım bulunmamakta¹²⁴, şimdi üzerinde durduğumuz Vb nüshasında ise, burada “*Şiir*” başlığı altında müellife ait olmıyan şu beyit görülmektedir¹²⁵: Nişeste be-hükmeş kaza u kader

Be-pişeş kemer beste feth u zafer

Görülüyor ki *ferdî* kelimesinin geçtiği ve bunun bu devre muasır bir müverrihin mahlâsı olduğu fikrinin çıkmasına âmil olduğu anlaşılan müellife ait şiir, burada bulunmamaktadır. Bu vaziyete göre, Revan nüshasında bulunmayan fakat daha sonra eser yeni baştan tanzim edilirken ilâve edilmiş olan bu şiir şayet bu nüsha, mevcut nüshaların hepsinden sonra yazılmış ise, daha sonraları, bu “*ferdî*”

¹²³ Revan, İT ve Vb nüshalarından gayrisinde, eserin mukaddeme kısmının sonunda bulunan müellife ait şiir aynen şöyledir:

Sâhib-kırân u husrev-i âfâk u dâd-ger
Zill-i zalil-i Hakk u şehenşâh-i bahr ü ber
Ten-dâde rûzgâr be-fermân-ı ‘aliyeş
Gerdûn behatt-i emr-i şerifeş nihâde ser
Der-devr-i ‘adl ü re’fet-i o der-basît-i hâk
Hergiz ne-mandeest zi-cevr ü sitem eser
Feryâd cüz zi-murg-i çemen ber-ne-yâmede
Ferdî ne-kerde çâk-i giriban meğer seher

Bu şiir için bak. İA, 5a, T, 4b, Va, 6a.

¹²⁴ Bak. İR, 3b.

¹²⁵ Bak. Vb, 6a.

kelimesinin geçtiği şiirin eserden çıkarılmış olduğunu düşünmek yerinde olur. Veyahut bu, B o s t a n'ın eserinin Revan nüshasından sonra ve Ayasofya nüshasından önce ele alınmış fakat müstensih tarafından bir hayli değişikliğe uğratılmış bir nüshası ise, eserde “ferdi” kelimesinin geçtiği müellife ait şiir yer almadan, bu bir beyitlik şiirin yazılmış bulunduğunu, bilâhare dört beyitlik malûm şiirin, Ayasofya nüshasından itibaren bunun yerine kaim olduğunu düşünmek icap edecektir. Fakat böyle bir ihtimalden bahsedilmesine rağmen, sadece 936/1529 yılına kadar geldiği için, K a r a b a c e k gibi ¹²⁶ kat'ı bir dille, biz, bunun daha fazla vekayii ihtiva eden diğer üç nüshadan eski olması gerektiği hususunda bir şey söyleyecek değiliz. Bilâkis, bu nüshada adı geçen Ayas Paşa için “merhum” sıfatı kullanılması ve diğer zevattan herhangi bir elakla bahsedilmemesi dolayısıyla, fazla olarak, biz, bu nüshanın çok daha sonraları yazılmaya başlanmış, ve herhangi bir sebeple, yarım bırakılmış bir istinsah olması ihtimali üzerinde duruyoruz.

B o s t a n'ın eserinin muhtelif nüshalarının maddî tavsiflerini bu şekilde arzettikten sonra, bu eserin, muhteviyatı hakkında bir fikir vermek üzere, Viyana'da Nat. Bibl.'de 998 Nu. da kayıtlı bulunan tam nüshanın fihristini çıkarıyoruz:

Hazret-i Sahib Kıran-ı saadet füzun cihanbanlık tahtına ve saltanat seririne cülûs-ı hümayun kıldığın beyan eder (6 a-10b), Hazret-i Sahib Kıran canibine Melik ül-ümera-i Şam Canberdi-yi'l-Gazalî bagy ü isyan eyledüğün beyan eder (10b-13b), Bu sifr-i nebahat ahenk keyfiyet-i cenk beyan eder (13b-15a), Hazret-i Padişah-ı cihad menkabet def'ayı ulâda Ungurus-ı melâin gazasın vechei himmet kıldığın beyan eder (15a-19b), Hazret-i Sahib Kıran azze nasrahunun gaza-ı mezbure hareket-i fütuh menkabetin beyan eder (19-b-25a), Kal'a-i Bögürdelen pür dilân gaziler elinde feth olunduğın beyan eder (25a-26b), Vezir-i azam Pir Mehmet Paşa Belgrad üzerine varup esbab-ı muhasara ve teshiri müheyya eyledüğün beyan eder (26b-28a), Leşker-i mansur Bögürdelen mi'berinden ubur eylediklerin ve ol mahalde vakî olan ahval-i ferhunde me'ali beyan eder (28a-33a), Haz-

¹²⁶ Karabacek'e göre tam olana nazaran daha eski bulunan bu eksik nüsha, bu eserin müellifi kabul ettiği Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın müsaadesiyle meydana getirilmiş eserin ilk kopyesinden ibarettir. Metnin 936/1529 yılında kesilişini, Karabacek, artık eseri Şehzade Mustafa'nın bizzat temize çekmek arzusuyla izah etmektedir. Bak. *ayni eser*, s. 15.

ret-i Padişah-ı âli nejad kuvvet-i kahire ile Belgrad kal'asının fethey-
 ledüğün beyan eder (33a-40b), Hazret-i Padişah-ı bihümal Belgrad
 mi'berinden ubûr edüp serir-i saltanat ve celâl savbına teveccüh kıldı-
 ğın beyan eder (40b-49a), Hazret-i Sahib Kıran-ı felek ubbihet kal'a-i
 Rodos fethin veche-i himmet kıldıĝın beyan eder (49a-51b), Bu sifr-i
 beraet şiar sıfat-ı behar beyan eder (51 b-54b), Hazret-i Sahib Kıran
 azze nasruhunun gaza-i mecbure nahzat-i hümayunun beyan eder
 (54b-58b), Bu sifr-i beraat şiar Şehsuvar oĝlu Ali Bey'in sebebi katl
 olan ahvalin bir miktar beyan eder (58b-60a), Bu sifr-i nebahat nişan
 dasitan-ı sabıkı beyan eder (60a-64b), Bu sifr-i nebahet ahenk kal'a-i
 Rodos üzerinde olan cenk sıfatın beyan eder (64b-72a), Hazret-i
 Padişah-ı felek ubbihet serir-i saltanat savbına teveccüh kıldıĝın
 beyan eder (72a-83b), Bu sifr-i beraat nişan diyar-ı Mısra gönderi-
 len Ahmet Paşa'nın ve ol mahal bagy u isyan eyledüğün beyan eder
 (83b-91a), Bu sifr-i nebahat meal ol sal-i ferruhfal'de mahruse-i Mısır'-
 da lâyh olan ahvali ve Vezir-i Azam İbrahim Paşa diyar-ı Mısra
 gittüğün beyan eder (91a-98b), Bu sifr-i beraat nizam Vezir-i Azam
 İbrahim Paşa mahruse-i Mısır'a gittikten sonra südde-i saadette hasıl
 olan bazı ahvali beyan ederki bu makamda itmam-ı kelâm ana mev-
 kuf olmuştur (98b-103a), Hazret-i sahib Kıran-ı felek ubbihet def'a-i
 saniyede Ungurus gazasın ve Budun fethin veche-i himmet kıldıĝın
 beyan eder (103a-106a), Bu sifr-i beraat şiar sıfat-ı bahar beyan eder
 (106a-114b), Kal'a-i Varadin cüyüş-ı muvahhidin elinde feth olun-
 duĝın beyan eder (114b-121b), Bu sifr-i nebahet ahenk sıfat-ı cenk
 beyan eder (121b-129b), Hazret-i Sahib Kıran-ı cihad menkabet se-
 rir-i saltanat savbına teveccüh kıldıĝın beyan eder (129b-132a),
 Bu sifr-i nebahet nişan Dulkadır دولقادر vilâyetinde isyan eyliyen
 bagilerin ahvalin beyan eder (132a-139a), Bu sifr-i beraat nişan
 ol mahal Dulkadır vilâyetinde ve gayride isyan eyliyen bagile-
 rin ahvalin beyan eder (139a-148a), Bu sifr-i nebahet nişan ol esnada
 Ungurus vilâyetinde hadis olan ahvali beyan iderki ol sebeb ile (147b)
 def'a-i salisede diyar-ı küffardan Peç پیچ ve Nemçe memleketine
 sefer icab eylemiştir (148a-149a), Bu sifr-i nebahet şiar sıfat-ı bahar
 ve Hazret-i sahib kıran-ı gerdun iktidar azze nasrehunun gaza-i mez-
 bure nahzat-i hümayunun beyan eder (149b-161a), Hazret-i sahib
 kıran-ı bihümal serir-i saltanat u celâl savbına muavedet kıldıĝın
 beyan eder (161a-164a), ol hengam-ı saadet nişanda dürer-i derya-i

saltanat u şehriyari şehzadeleri sünat-i hitan için hazret-i sahib kıran azze nasrehunun sūr-ı surur encamın beyan ider (164a-179a), Bu sifr-i nebahet şiar ol esnada Alman memleketinden varid olan bazı ahbar beyan eder ki def'a-i rabiada diyar-ı küffara sefer icab eylemiştir (179a-181a), Bu sifr-i rebahet intima Ulama Paşa Diyarbekte vardıktan sonra hadis olan kazayayı beyan ider (181a-183a), Bu sifr-i beraat şiar sıfat-ı bahar ve ol esnada olan ahval-i ferhunde me'ali beyan eder (183a-189a), Bu sifr-i nebahet nişan kal'a-i Gusek fetholunduğun beyan eder (189a-194a), Bu sifr-i nebahet nişan ol sal-i ferruhfalde derya yüzünde ve Mora canibinde hadis olan ahvali beyan eder (194a-195b), Bu sifr-i beraat nizam kelâm-ı sabıkı beyan eder (196b-199b), Bu sifr-i nebahet nişan bazı ahval beyan ederki ol sebeble hazret-i sahib kıran (199b) gerdun ubbihet diyar-ı Acem fethin viche-i himmet kılmıştır (200a-202a), Bu unvan-ı şerif sıfat-ı harif ve ol sal-i ferhundefalde lâyh olan ahvali beyan eder (202a-205b), Bu sifr-i nebahet intima sefer mühimmatın görmek için vezir-i azam İbrahim Paşa mahrase-i Haleb'e gittiğin beyan eder (205b-208b), Bu sifr-i nebahet şiar sıfat-ı bahar ve hazret-i sahib kıran-ı saadet füzun azze nasruhunun nahzat-i hümayunun beyan eder (208b-227a), Bu sifr-i nebahet şiar sıfat-ı bahar ve hazret-i sahib kıran-ı cihandar azze nasruhunun def'a-i saniyede Azerbaycan ve Irak-ı zemin canibine nahzat-i hümayunun beyan eder (227a-237b), Bu sifr-i nebahet nişan hazret-i sahib kıran-ı cihan sitan memalik-i mahrase semtine teveccüh-i hümayun kılduğın beyan eder (237b-242a), Bu sifr-i nebahet meal bazı ahvali beyan ederki aktar-ı bihar ve Frenistan diyarına sefer icab eylemiştir (242a-252a), Bu sifr-i nebahet şiar sıfat-ı bahar ve hazret-i sahib kıran-ı cihandar donanma-i hümayun mühimmatı için mahrase-i Kostantaniyye canibine teveccüh kılduğın beyan eder (252a-262b), Bu sifr-i nebahet intima vezir-i sahib-i şimşir Lütfi Paşa dame ikbaluhu gemilerile Polye بولیه diyarına gittiğin beyan eder (262b-266a), Bu sifr-i nebahet nişan kelâm-ı sabıkı beyan eder (266a-268b), Hazret-i sahib kıran-ı saadet rutbet mustakar-ı serir-i saltanat mahrese-i Kostantaniyye savbına avdet kılduğın beyan eder (268b-271a), Bu sifr-i (271a) nebahet nişan ol esnada Sirem vilâyetinde vaki olan gaza ve muharebe ahvalin beyan eder (271b-280a), Bu sifr-i nebahet meal bazı ahval beyan ederki diyar-ı küffara def'a-i hâmisede sefer icab eylemiştir (280a-

315a), Bu sifr-i şerif sıfat-ı harif ve sabıkta olan kelâm-ı saadet fercamı beyan eder (315a-316b), Bu sifr-i nebahet nişan şahzadeleri sünnet-i fitan için hazret-i sahib kıran azze nasruhunun sûr-ı mevfur us-sürurun beyan eder (316b-333b), Bu sifr-i nebahet ünvan Luristan لورستان Beylerbeyisi Gazi Hanun sebab-i isyan olan ahvalin ve sair hususun beyan eder (333b-342b), Bu sifr-i nebahet nişan dasitan-ı sabıkı beyan eder (342b-345a), Bu sifr-i nebahet fercam Budun canibinde olan ahvali ve cenab-ı saadet meab Mehmet Paşa ol canibe teveccüh eylediğin beyan eder (340a-342b), hazret-i sahib kıran-ı saadet füzun azze nasruhunun onuncu seferinde diyar-ı Ungurus tarafına ve İstanbul gazasına (345a) nahzat-i hümayunun beyan eder (345b-355a), Bu sifr-i nebahet nişan (355a) hazret-i sahib kıran azze nasruhunun darülmülk mahruse-i İstanbul semtine teveccüh-i hümayun kılduğın beyan eder (355b-363b), Bu sifr-i saadet nişan kal'a-i Peşte üzerine düşülen leşker-i küffarın ahval-i bedmealin beyan eder (363b-364a).

III. Müellif ve Süleymannâme'nin hususiyetleri

1) *Süleymannâme*'mize göre müellif:

Tetkikimizin bu kısmında, müellifin, bu eserden çıkardığımız bazı hususiyetlerini sıralıyacağız ve daha sonra Kanunî devrine muasır, bu isimde, bu vasıfları haiz bir şahıs arıyacağız. *Süleymannâme*'mize göre, onun müellifinin aşağıdaki vasıfları haiz olduğu görülmektedir:

Müellifimizin yaşadığı zamanın cemiyet telâkkilerine uygun olarak "*irade-i külliye*"yi kabul eden bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, herhangi bir hâdisenin sebepleri üzerinde dururken bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Hususiyle izahı yapılan bir isyanın sebepleri üzerinde durmak yerine, Tanrının bazı kimseleri fena bir duruma sokmak istediği zaman böyle bir harekete sevkettiğine işaret edilmesini ve ondan sonra isyanın bastırılmış ve Tanrının arzusuna uygun olarak, isyan edenlerin köklerinin kazanmış olduğu hususlarının belirtilmesini, onun ancak kadercı bir zihniyete sahip bulunmasıyla izah etmek mümkündür. Mohaç zaferi (932/1526) sonunda Dulkadir vilâyetinde ve diğer yerlerde olan isyanların anlatılmasına şu sözlerle girmesi ve bu isyanlar için başka bir sebep göstermemesi, onun bu inancının bariz bir delilidir:

“Çün hame-i *ceffe'l-kalemi bima huve kâinun* bir taifenün ki ceride-i ahvaline rakam-ı şekavet ve idbar çekmiş ola. Nur-ı fikret şurfe-i hayalinden ve basıra-i basiret dide-i itibarından meslub (92b) olub divanevar hareketler ve sefhane cesaretler eyleyüp ahir-i kâr ukubet u nikale giriftâr olur. Bu teşbibden murat budur ki ol sal-i ferhunde falde vakti ki...”¹²⁷.

Diğer taraftan müellifin, bütün Ortaçağ islâm dünyasında cari olduğunu bildiğimiz, bir cemiyet anlayışını benimsemiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun bu zihniyetini gösteren şu satırlarını aynen alıyoruz¹²⁸:

“...Mürekkebat-ı arziyenin kemalâtı vücudundan müteahhir olup, kuvveden fi'le ve noksandan kemale gelip yetişmekte esbab-u muiddat mevad u mükemmilât lâzım olmağın nev'i insanın bekası efradının ve eşhasının sebatı ve medaric-i kemalâta irtikası temeddün-i ictimaa menut ve merbut olmuştur...”. Tab'an medenî olan insan nev'i¹²⁹ “...Şehirler ve memleketler halkının mabeynlerinde olan cemiyet-i mahsusaya bizzat muhtaçtır...”. Böylece cemiyete olan zaruret belirtildikten sonra her cemiyetin ancak adalet sayesinde “nizam üzre” olabileceği, “...her kesretin...” de, “...zıll-ı vahdetde olmayınca kemalâta mazhar...” olamayacağı hususlarıyla “...selâtin-i zevi'l-iktidar ve havakin-i âli mikdarun hüsn-i tedbiri ve siyasetleri rabita-ı kesret vaki ...” olduğu noktasına işaret edilerek “...es-Sultan zıll ul-Allahu fi'l-arz...” hadisinin bu mânayı dahi şamil bulunduğu anlatılmaktadır. Görülüyor ki müellifimiz, bütün Ortaçağ medenî müslüman dünyasında cari olduğu bilinen ve Farabî tarafından “hayat rahatlıkları için olduğu kadar, insan varlık ve ihtiyaçlarının mahiyeti ve ilerlemenin en yüksek derecesine ulaşması noktai nazarından insanların büyük guruplar halinde toplanmasının zarurî bulunması...” sözleriyle ifade edilmiş¹³⁰ olan ve daha

¹²⁷ Bak. T, varak 92b vd. Bostan'dan naklettiğimiz bu sözlerin baş tarafında bulunan ibarenin bir hadis olması mümkündür. “*Ceffe'l-kalemi bima ente lâkin*” hadisini hatırlatmaktadır. Bak. *Concordance et indices de la tradition Musulmane*, C. I, p. 350, Leiden 1936.

¹²⁸ Bak. T, varak 3a, b.

¹²⁹ “*al-insanu medeniyyun bi't-tab*”, T, Varak 3a, b.

¹³⁰ Farabî'nin bu husustaki fikirleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bak. Harun Han Şirvanî, Hüseyin G. Yurdaydın terc., *Farabî'nin Siyasî Nazariyeleri*, D. T. C. Fak. Dergisi, C. VIII, sayı 4, s. 441-458.

sonra İbn Haldûn tarafından insanın “*bittab'ı medeni*” ve “*ictimai hayatın zarurî olması*” şeklinde formüle edilmiş bulunan¹³¹ cemiyet ve cemiyete olan zaruret anlayışını benimsemiş vaziyettedir. Bu halin belirtilmesi, bir taraftan müellifimizin böyle bir anlayışı benimseyişi ve selâhiyetli bir dille ifade etmesi dolayısıyla, evvelâ, onun kültür derecesini, daha sonra da, bu konuda Osmanlı münevver zümresini besliyen mânevî kaynağı göstermesi bakımından önemli bir noktadır. Bunun Osmanlı devletinin hangi çağın devleti olabileceğini tayin hususunda, üzerinde önemle durulması gereken bir mahiyet taşımakta bulunduğunu da işaret etmek faydasız olmayacaktır.

Müellifimizin aynı zamanda iyi bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, eserin muhtelif varaklarında mensur olarak izah edilen olayların mahiyetini özet halinde anlatmakta olan şiirlerin, umumiyetle müellife ait bulunması ile sabittir¹³². Bunlar içinde Arabca ve umumiyetle de Farsça şiirlerin bulunması, onun bu iki dile tam mânası ile vakıf bulunduğunu göstermektedir. Onun Arabcaya, Kur'ana olan vukufu, eserinin muhtelif yerlerinde naklettiği âyetlerle de kendini göstermektedir. Her hâdiseyi, muayyen bir âyete göre izah etmesi, herhangi bir hadisenin muayyen bir âyet muktezasınca vuku bulduğunu belirtmesi, onun Kur'ana olan vukufunu gösterdiği kadar, hâdiselerin izahında kendisine hareket noktası vazifesi gören zihniyeti de göstermesi bakımından önemli bir noktadır. Diğer taraftan onun geniş bir lisan bilgisine ve kelimelerin etimolojisine vakıf

¹³¹ Bostan'ın eserinin mukaddemesinde bu fikirleri beyan etmiş bulunması, İbn Haldûn'un tesirlerinin Osmanlılarda 16'ncı asırdan itibaren görülmeğe başladığı yolundaki noktaî nazarlara (bak. Zeki Velidi Togan, *Tarihde Usûl*, s. 170, 175 vd., İstanbul 1950) yeni bir delil olmaktadır.

¹³² Biyografisi yazılırken belirtileceği üzere *Süleymannâme*'mizin müellifi kabul ettiğimiz Kanunî devri kazaskerlerinden olan Bostan'ın bir şair olduğu hususu, mezkûr Bostan'ın torunu olan, “*Tarih-i Saf*” adı ile meşhur *Tuhfet ul-Ahbab* müellifinin şu fıkrası ile de sabittir: Kanunî'nin 955/1548 yılı İran (Elkas) seferinde kazaskeri olan Bostan Efendi şu ebyatı söylemiştir:

“Sürme Şahım asker-i ruhmanı şeytan üstüne
Şahı mat et şehsuvarım sür atın Van üstüne
Yık anı rahm etme viran eyle viran üstüne
Göreyim milk-i Acem yıkılsun abad olmasın”.

Sefer sona erdikten sonra “...biter iş değil idi. Mahza Bostan Efendi'nin kerametidir...” şeklinde, Kanunî'nin, Bostan Efendi hakkındaki kanaatını açığa vurduğu nakledilmektedir. Bak. *Tarih-i Saf*, s. 74, İst. 1287.

bulunduğu, vezir kelimesi üzerinde gerek etimoloji ve gerekse manâ bakımından yapmış olduğu tahlillerden anlaşılmalıdır. Bu husustaki izahatı, vezirliğin mahiyeti hakkındaki şahsi mülâhazalarından önce vermesi, onun üzerinde durduğu bir meseleyi anlaşılır bir hale getirmek için, iyi bir izah etme usulüne de sahib bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bir fikir vermek üzere bu konuda söylediklerini aynen alıyoruz: “Erbab-ı fitnet’un ve eshab-ı hikmet’ün aray-ı a’lem araylarına mahfi değildürki vezir, vizirden mehuz ve muştak olup vizir lügâtte âlet-i harp ve silâh manâsına gelip evzar “vizir”ün cemmi gelüp (54a) nitekim şiir-i Arabda gelmiştir. Şiir:

Vaa’dedtu bi’l-harbi evzârehâ

Rimâhen tivâlen ve haylen zûkûrâ¹³³

Eyle olsa vezir olan kimesneler padişah-ı ‘alem penahun tığ-ı zafer nigârı belki cüşman-ı saltanatun yemin u yesarı menzilesinde olup kazayay-ı hıfz u zapt ve umûr-ı hall u rapt anların vasıtası ve muaveneti ile husul bulup salâh-ı memleket sedad-ı akıllarına ve sıhhat-ı nakillerine menûd olup her vezir ki anın naklinde sıhhat ve reyinde rezanet olmya mertebe-i vezaretten sakıt olup anın gibilerin ref’i hazret-i Padişah-ı alempenahın uhde-i şehametine lâzım olur. Bu teşbibden murad budur ki vezir-i azam Pir Mehmet Paşa ki...”.

Müellifimizin, üzerinde durduğu hâdiseleri izah ederken, bitarafılıktan ayrılmadığı söylenebilir. Eserde mağlûbiyetlerin dahi çekinilmeden, şu veya bu türlü bir tefsir ve teville kaçılmadan, olduğu gibi anlatıldığı görülmektedir. Belgrad ve Rodos fetihlerinden bahsedilmeden, buraların daha önceleri de muhasara edilmiş oldukları fakat fetihlerinin müyesser olmadığı hususlarının belirtilmesi, hattâ duyulan acze işaret edilmesi¹³⁴, onun, aleyhte olan hakikatleri bile münasip bir lisanla anlatmaktan çekinmediğini göstermektedir. Aynı şekilde, 939/1532 yılında Almanya içerlerinde akınlar yaparak dönen Akıncı Beyi Kasım Voyvoda’nın ve arkadaşlarının, bir derbende saklanmış olan düşman tarafından ani bir baskına maruz bırakılarak perişan edilmelerinin açıkça izah edilmesi, “...ehl-i islâm içine inhizam düşüp...” “...shel kimesne halâs oldu...” cümleleriyle durumun aynen ifade edilmesi, müellifin tamamıyla bitaraf olduğunu göstermesi bakımından, önemle kaydedilmesi icap eden noktalar dır.

¹³³ Bak. *Tac ül-Arûs*, C. III, s. 601, Kahire 1306.

¹³⁴ İA, varak 39a.

2) Müellifin biyografisi:

“Küçük Bostan” adı ile şöhret bulmuş olanı nazarı itibara alınmazsa¹³⁵ Kanunî devrine muasır “Bostan” adı ile meşhur ancak bir şahıs mevcut olup hayatı hakkında en fazla bilgi “Mustafa b. Ali eş-şehîr bi Bostan” başlığı altında *Şakayık Zeyli*’nde verilmiştir¹³⁶. Hayatı ve eserlerinden kısaca bahseden Bursalı M. Tahir ise onu “Bostanzade Mustafa Efendi, Tirevî” adı ile takdim etmiştir¹³⁷. Bu Bostan Efendi’nin böyle bir eseri olduğu hakkında herhangi bir kayıt mevcut bulunmamakla beraber, biz, onu kuvvetli bir ihtimalle *Süleymannâme*’mizin müellifi olarak kabul ediyoruz. Mezkûr Bostan Efendi 904/1498 yılında doğmuş, vaktini ilim ve irfan kazanmaya hasretmiş “Hafız-ı Kur’an” olduktan sonra “ilm-i tecvid” ve “ilm-i kiraat” dersi almıştır. Bir taraftan da lisan bilgisini kuvvetlendirmiş ve talî derecedeki ilimleri de tahsil ederek “Seb ül-Mesani”¹³⁸ ye ve Kur’anı yedi batn üzere tefsir etmek iktidarını kazanmaya çalışmıştır. 923/1517 yılında Sahn müderrisi olan Kara Bali’nin müzakerecisi iken, birçok eserleri, bu arada Çivi-zade’yi ve Mollazade’yi, okumak fırsatını bulmuştur. Bundan sonra asrın meşhurlarından Ahmet Paşa müderrisi Carullah Efendi ve Eyub müderrisi Zeyrek zade Rükneddin Çelebi ile yakınlık peyda etmiş, daha sonra Sahn müderrisi Muhyiddin ül-Fenarî meclisinde zekâsını göstermiş, Edirne Bayezidiyesinde Şuca Efendi talebelerile Cedel bahsi üzerinde meşgul olarak 925/1519’da Anadolu Kazaskerliğinden mütekaid Kemal Paşa-zade’nin hizmetine vasil ve “medrese-i dar ül-Hadîs”de üstadlar gurubuna dahil olmuştur. Daha sonra “muallim-i makam-ı Süleymanî” Hayrettin Efendi’nin müntesiplerinden olduğunu görmekteyiz. 932/1526 yılında onun birinci derecede itimat ettiği bir kimse haline gelmiştir. 935/1529 yılı içinde yirmibeş akçe ile Bursa’da “Molla Yeğen” Medresesinde mü-

¹³⁵ Bak. Ataî, *Zeyli Şakayık*, s. 132.

¹³⁶ Burada işareti zaruri olan bir husus başlıkta “Mustafa b. Ali” şeklinde yazılı bulunan Bostan’ın adının, metin içinde daima “Mustafa b. Mehmet” şeklinde geçmesidir. Bostan adı ile meşhur Mustafa Efendi’nin babasının adının Mehmet olduğu İstanbul’da Türk-İslâm eserleri müzesinde bulunan mezar taşı ile sabit olmuştur. Bu mezar taşı sayesinde Bostan’ın ihtilâflı olan ölüm tarihi de halledilmiş bulunmaktadır.

¹³⁷ Bursalı M. Tahir, *O. M.*, I, 253.

¹³⁸ Fatıha suresinin tefsiri.

derris olduktan sonra, zaruret dolayısıyla muhtelif kazalarda kadılık yapmayı tercih etmiştir. 944/1537 yılında Ebussuud Efendi ve sabık üstadı Çivizade, Pâdişah huzurunda hakkında hüsn-i şahadette bulunmuşlar ve yazmış olduğu bir risale pâdişahın iltifatına mazhar olmuştur. Bunun üzerine medrese tevcihine ferman buyurulması sebebi ile, kırk akçe ile Tire'de Molla Arab medresesine tayin edilmiştir. Sonra terakki ile "rütbe-i hamsîn" derecesine yükselmiş, 946/1539 da Kanunî'nin "Halile-i Celile"si Haseki Sultan tarafından yaptırılan medreseye tayin edilmiş, 949/1542'de Celâl-zade Salih Efendi yerine "Sem'an" medreselerinden birine vasıl olmuştur. 950/1543 yılı tamamında Bursa'ya, 951/1544'de Edirne'ye tayin edilmiş, 952/1545 yılında Karasili Hasan Efendi yerine İstanbul kadısı olmuştur. 954/1547'de Anadolu Kazaskeri malûl Emir Efendi, zarurî olarak tekaüd edilince Anadolu Kazaskerliğine, on gün sonra da Rumeli Kazaskerliğine tayin edilmiştir. 958/1551'de tekaüde sevk edilerek yerine Abdurrahman Efendi tayin edilmiştir. Bu azle sebep, Rüstem ve Haydar Paşalardır. Kendisinin "müddea-i asafî" ye muhalif hareket etmesi sebebiyle azlinden sonra da teftişine lüzum görülmüştür. Fakat teftiş sonunda hakkında yapılan dedikoduların tamamıyla iftiradan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen, ancak 960/1553 yılında Rüstem Paşa'nın azli ve sadarete Ahmet Paşa'nın getirilmesi üzerine, Ahmet Paşa, onun vazifelerini "itmam" ve iki senelik paralarını da teslim etmiştir. Bundan sonra Bostan'ın gerek pâdişah ve gerekse divan mensupları nazarında dürüstlüğünü ispat ettiği ve böylece hakkındaki şüphelerin zail olduğu görülmüştür. Ancak 968/1561 yılında -ki bu sırada sadrâzam gene Rüstem Paşa'dır- yeniden teftiş olduğu ve bu def'a da temize çıktığı görülmektedir. Fakat 977/1569 yılında Sipahiler ağası vasıtası ile tekrar teftişi yaptırılarak, gene temize çıkmışken, bu yılın 25 Ramazanında vefat etmiştir¹³⁹. Namazını Ebussuud Efendi kıldırması, Edirne Kapısı

¹³⁹ Bostan'ın ölüm zamanı olarak, muhtelif kaynaklarda görülen tarihler, birbirini tutmamaktadır. Bostan'ın biyografisi hakkında belli başlı kaynağımız olan *Şakayık Zeyl*'inde onun ölüm tarihi 27 Ramazan 977 olarak gösterilmekte, Kâtip Çelebi ise bu tarihi, hem 977 (bak. *Keşf uz-Zunun*, C. I, s. 191, İst. 1941) ve hem de 995 (bak. *ayni eser*, C. II, s. 1928, İst. 1943) kabul etmekte, Bursalı Tahir ise, onu, 968 olarak kaydetmektedir (bak. *O. M.*, I, 253). İstanbul'da Türk-İslâm eserleri müzesinde bulunan Bostan'ın mezar taşı sayesinde bu mesele kat'i olarak halledilmiş olup, orada kaydedildiği üzere Bostan'ın ölüm tarihi 25 Ramazan 977/3 Mart 1570 dir. Mezkûr müzede çalıştığımız sırada, bu taşın bizi haberdar eden müze müdürü sayın Elif Naci Bey'e teşekkür ederim.

haricinde Emir Buharî zaviyesi yakınına gömülmüştür. “Molla-i merkum allâme-i Rum ser defter-i ülema-i fuhul ünvan dibace-i erbab-ı kabul olup” kuvvetli bir zekâ ve hafızaya malikti. Arabca ve “fünun-ı edebiye”ye olan vukufu, kendisine üstad payesini bihakkın tevcih ettirecek bir derecede idi.

Hayatı hakkında böylece bilgi vermiş olduğumuz Bostan'ın telifi olarak gösterilen eserler şunlardır: 1) *Haşiye-i suret-i en'am 'alâ tefsir-i Beyzavi*, 2) *Haşiye-i Sadr uş-Şeria*, 3) *Haşiye-i ıslah ve ızah*, 4) *Risale-i kaza u kader*, 5) *Risale li cüz' ellezi la yetecezze'*, 6) *Necat ül-ahbab ve tuhfe zevi'l elbab fi'l-kimya* ¹⁴⁰.

Bunlardan birincisi Nasr al-Din Ebu Said Abdullah bin Ömer ül-Beyzavî'nin “*Envar üt-Tenzil ve esrar üt-tevil*” adlı eseri üzerine yapılmış bir ta'likadır ve iki tam nüshası, biri 52 Nu. ile Süleymaniye Kütüphanesinin Çorlulu Ali Efendi kısmında, diğeri 25 Nu. da kayıtlı olarak, aynı kütüphanenin Karaçelebizade kısmında bulunmaktadır. Aynı eserin üç cilt halinde istinsah edilmiş olduğu anlaşılan fakat 693 ve 694 Nu. da kayıtlı olarak, yalnız iki ve üçüncü ciltleri bulunan bir diğer nüshası da, Bayazıt Umumî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, Bostan'ın “*Haşiye-i İslâh ve İzah*” adlı telifinin, meşhur Kemal Paşa-zade'nin *İslah ül-vikaye fi'l-fürû'* adlı eseri ¹⁴¹ üzerine yazılmış olması tahmin edilebilir. Bostan'ın diğer bir telifi olan *Necat ül-ahbab ve tuhfe zevi'l elbab fi'l kimya* adlı eserinin, bir mukaddeme ve üç babdan ibaret olduğu bilinmekte ise de ¹⁴², diğer eserlerinin mahiyetleri hakkında bilgi bulunmadığı gibi, İstanbul kütüphaneleri defterlerinde de isimlerine rastlanamamıştır.

Görülmektedir ki bu Bostan Efendi'nin telifatı arasında herhangi bir tarihi eserin adı anılmamaktadır. Ancak, Kanunî devrine muasır Bostan mahlâslı bir şahıs tarafından peyderpey yazılmış bulunduğunu ispat etmeye çalıştığımız *Süleymannâme*'nin, bu Bostan tarafından meydana getirilmiş olması kuvvetle tahmin olunabilir. Gerçi sözlerimizin başında da işaret ettiğimiz gibi, bu devirde yaşamış bir başka Bostan'ın da adı anılmaktadır. Ancak bu “Kü-

¹⁴⁰ Bak. Bursalı M. Tahir, *O. M.*, I, 253.

¹⁴¹ Bu eserin bir nüshası *İslâh ül-Vikaye el-müsemma bi'l-izah*” adı ile 537 nu. da kayıtlı olarak Süleymaniye Kütüphanesinin Esad Efendi kısmında bulunmaktadır.

¹⁴² Kâtip Çelebi, *Keşf üz-Zunun*, II, s. 192B.

çük Bostan" adı ile şöhret kazanmış olup ¹⁴³, eserimizin üç nüshasında ¹⁴⁴ sarıh bir şekilde kaydedilmiş olan "Bostan" imzasının buna ait olabileceği düşünülemez. Diğer taraftan *Süleymannâme*'mizden mânevî havasını ve vasıflarını belirtmeye çalıştığımız müellifle, burada hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz Bostan arasında bariz bir benzerlik göze çarpmaktadır. Şöyle ki *Süleymannâme*'ye göre, müellifin dindar ve kadcerciliğe inanmış bir kimse olduğunu, çok güzel bir edebî uslûba malik bulunduğunu, Arabcaya, Farsçaya olan vukufunu belirtmiştik. Burada üzerinde durduğumuz Bostan da hemen hemen aynı vasıfları haiz, müderrislik yapmış, "fünun-ı edebiyeye" de üstadlık payesini kazanmış bir şahsiyettir. Kur'ana hakkı ile vakıftır. Diğer taraftan müellif, bu Bostan kabul edildiği takdirde, mezkûr *Süleymannâme*'nin 949/1542 yılında birden bire kesilişini de izah etmek mümkün olmaktadır. Daha önce *Süleymannâme*'nin tamamı addettiğimiz 949/1542 yılına kadar gelen Va nüshasının son üç yıl yani 946/1539-949/1542 yılları vekayininin 954/1547 yılından sonra yazılmış olduğunu izah etmiştik. Filhakika, mezkûr Bostan'ın bu yıl evvelâ Anadolu, biraz sonra da Rumeli Kazaskeri olduğu görülmektedir. 958/1551 yılında buradan tekaüde sevk edilmesile, hayatı, birdenbire dağdağalı bir hal almakta, ancak gazabına uğradığı anlaşılan Sadrâzam Rüstem Paşa'nın 960/1553 yılında azlile eski itibarının iade edildiği görülmektedir. Fakat kısa süren bu devreden sonra, hayatı, gene müfettişlere hesap vermekle geçmiş ve pek tabii olarak, rahat ve huzur içinde herhangi bir telifte bulunulabilecek olan imkânlardan mahrum olmuştur. İhtimal Bostan mahlâslı bir şahsın telifi olduğu şüphesiz bulunan *Süleymannâme*'mizin, büyük bir ihtimalle müellifi kabul ettiğimiz, bu muhtelif müderrisliklerde ve nihayet Rumeli Kazaskerliğinde bulunmuş olan Bostan mahlâslı ile meşhur Mustafa b. Mehmet, belki de arzusunda rağmen, eserini tamamlamaya bu hâdiseler yüzünden vakit bulamamıştır.

3) *Süleymannâme*'nin hususiyetleri:

a) *Süleymannâme*'mizin edebî hususiyetleri:

Üzerinde durduğumuz *Süleymannâme*'nin muhtelif nüshaları, muhtelif defalar işaret edildiği üzere, muhtelif zamanlarda, bir evvelki nüshanın geldiği yere kadar olan vekayie yeni vekayi ilâvesile mey-

¹⁴³ Yukarı bak. s. 189, not 135.

¹⁴⁴ Yukarı bak. s. 150, ve not 42; 171, not 101.

dana getirilmiş olup, her nüshada olduğu kadar, bütün nüshalar arasında da bariz bir üslûb birliği göze çarpmaktadır. Bu birlik hususiyle mahiyet bakımından birbirine benziyen hâdiselerin, meselâ sefer hazırlıklarının¹⁴⁵ anlatılışında, benzer kelimelerin, bazen hemen hemen aynı kelimelerin kullanılması ile bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bu halin de, her insanın muayyen bir yazış tarzı olusundan ileri geldiğine şüphesiz nazarı ile bakılabilir. Binaenaleyh, tereddüt etmeden diyebiliriz ki, her ele alınışında, baştan itibaren yazılarak bazı ilâveler ve düzeltmeler yapılmak sureti ile, kalınan yerden itibaren, yeni vekayiin eklendiğini tesbit ettiğimiz *Süleymannâme*'miz, her def'asında bizzat müellif tarafından ele alınmış ve bu arada yeni ilâvelerle birlikte bazı düzeltmeler de yapılmıştır¹⁴⁶. Bununla beraber, aynı şahıslar için muhtelif nüshalarda kullanılan muhtelif elkab ve temennilerin bizzat müellif tarafından yazılıp yazılmadığı hususunda kat'i birşey söylemek mümkün değildir. Ancak, Ayasofya nüshasında bu türlü sıfat veya elkabın silintili bir vaziyette bulunması, bunların, adı bu türlü elkabla anılan şahısların, bu nüsha yazıldığı sırada işgal etmekte oldukları mevkilere uygun olarak, müstensih tarafından yazılmış oldukları intibahı uyandırmaktadır. Bununla beraber bazı nüshaların, müellifin bizzat diktesi ile meydana getirilmiş olabileceği ihtimalini de hatırdan tutmak lâzımdır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, *Süleymannâme*'miz, Ayasofya nüshasından itibaren tam mânası ile değiştirilmiş, başlıklar yeniden tertip ve tanzim edilmiş, eser devrin zevkine uygun olarak daha edebî bir hal almıştır. Bu hale rağmen, eserde pek çok eski Türkçe kelimelerin bulunmakta olduğu da söylenebilir¹⁴⁷. Bu arada mevcut nüshaların karşılaştırılması neticesinde, umumiyetle Ayasofya nüshasının, Tarih Kurumu ve Viyana'da bulunan tam nüshaya benzemekte bulunduğu tesbit edilmiş olmasına rağmen, Ayasofya ve Viyana (Va) nüshası arasında bazı farkların mevcut olması, bu noktalarda ise Va

¹⁴⁵ Meselâ Belgrad fethi hazırlıkları ile Mohaç zaferinin kazanıldığı 1526 Macaristan seferi için yapılan hazırlıkların, hemen hemen aynı kelimelerle, bariz bir üslûb örneği şeklinde anlatıldığı hakkında bak. İA, 103b, 104a, 106a; Va, 149 a, 183a, 349a.

¹⁴⁶ Bu hususa misal olmak üzere meselâ bak. İR, 26a; İA, 33a; 9b; İR, 8a, b. Aynı zamanda yukarı bak. s. 176, not 53; İA, 41a; Va, 53 b.

¹⁴⁷ Bak. Msl. Va, 311a.

ile Revan nüshasının birleşmiş bulunmaları¹⁴⁸ eserin tamamının B o s t a n'ın telifi olduğunun başka bir delili olarak karşılanabilir.

Diğer taraftan burada işareti zarurî olan bir husus da, müellifin hâdiselerin izahında iyi bir usûle malik bulunduğudur. Herhangi bir hâdiseyi, daha anlaşılır bir hale getirmek için, bu hâdisenin kısaca evveliyatı üzerinde durulmakta, hâdisi anlatılmak istenen tarihe kadar getirilmekte, asıl üzerinde durulacak hâdisi ile evveliyatı arasında bir bağlantı kurulmakta, böylece üzerinde durulan konunun, daha iyi anlaşılması temin edilmektedir. Şehsuvar oğlu Ali Bey'in katlinden önce, Ali Bey'e kadar Dulkadir beyliğinin durumu kısaca izah edilmekte ve asıl mevzuya bu izahattan sonra girilmektedir¹⁴⁹. Aynı şekilde "vezir" kelimesinin mânası, cem'i halinin izah ve işareti ile, vezir olan bir kimsenin, nasıl olması, neler yapması icap ettiği hususunda şahsi mütalâalar beyan edilmekte, onların Pâdişahın "yemin u yesarı" durumunda oldukları belirtilmekte ve "naklinde sıhhat ve reyinde rezanet" olmıyan bir vezir'in "ref'i"nin padişah için artık zarûret halini alacağından bahsedilerek, biraz sonra azli bildirilecek olan vezir-i âzam Pir Mehmet Paşa'nın hatalarına geçilmektedir¹⁵⁰. Bu hâdisenin izahında takip edilen yol, müellifin hâdiseler ve yapılan işler hakkında derli toplu malûmat ve fikir vermeye çalıştığını ortaya koymakta, bunların anlatılışındaki mantıkî teselsül ise, onun zihni mükemmeliyeti kadar, gayet ustalıkla bir anlatma tarzına da malik bulunduğunu göstermektedir.

Yukarıdan beri verdiğimiz izahat göstermektedir ki *Süleymannâme*'miz vak'aların sıralanmasından meydana gelmiş kuru bir veka-yinâme olmaktan uzaktır. Eserde hemen ekseri sahifelerde, mensur olarak anlatılan bir hâdiseyi özetler mahiyette çoğu müellife ait bir takım şiirler de yer almakta, hususiyle yeri geldikçe teşbihler yapma hususunda büyük bir itina gösterilmektedir. Rodos fethi için hazırlanan gemilerin, Belgrad'a hücum eden gazilerin ve hemen her seferde saçtığı ateşlerle düşman üzerinde yıldırıcı tesirler yapan topların tasvir ve tavsiflerinde, bu türlü teşbihlerin bol bol kullanıldığı görülmektedir¹⁵¹. Bu halin ise eserin zevkle okunmasında büyük bir rolü olduğu muhakkaktır.

¹⁴⁸ Bak. Msl. İR, 2b; Va, 4a.

¹⁴⁹ Bu hususta bak. İA, 45a-46a.

¹⁵⁰ Bak. T, varak 54a vdd.

¹⁵¹ Bu hususta bir fikir edinmek için bak. İA, 51b vd.

b) *Süleymannâme*'mizin muasır *Süleymannâmeler* arasındaki yeri ve tarihî bir kaynak olarak değeri:

Şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsa atfedilen ve bu araştırmamızda "Bostan" mahlâslı bir başka şahsın telifi olduğunu ispat etmiye çalıştığımız *Süleymannâme*'nin, Kanunî devrinin ilk yarısı için önemli bir kaynak olduğu konusu üzerinde ilk defa olarak Hammer'in durduğu anlaşılmaktadır. Hammer, mezkûr *Süleymannâme* hakkında böyle bir zihniyete sahip olduğunu, meşhur eserinde Kanunî devrinin ilk yirmi iki yıllık tarihini yazarken, kullanmış olduğu belli başlı kaynaklar arasında ona önemli bir yer vermek suretiyle, göstermiştir ¹⁵². Böyle bir eser hakkında bu bakımdan söz söyleyebilmek için pek tabiidirki eserde verilen bilgilerin kontrol edilmeleri icabeder. Bu maksatla, Bostan'ın eserinin ilk nüshası kabul ettiğimiz Revan (İR) nüshası esas alınmış ve bu nüshada verilen bilgiler, devrin görebildiğimiz muasır ve muasır olmıyan bütün kaynakları ile karşılaştırılmıştır. Böylece, bir taraftan Bostan'ın eseri esas alınmak suretiyle devrin tarihi yazılmış, diğer taraftan da gerek esas aldığımız ve gerekse kullanmış olduğumuz diğer kaynakların hususiyetlerinin ve bunların birbirlerine göre durumlarının ne olduğu hususu tespit edilmeğe çalışılmıştır. Bu tahlilî çalışmanın neticeleri, takdim ettiğimiz tenkitli metinde yeri geldikçe notlar halinde gösterilmiştir. Bu sebeple, burada, arzettiğimiz çalışmanın bir hülâsası olarak eser hakkında bu bakımdan umumî bir fikir vermiye çalışacağız. Bostan'ın üzerinde durduğu devrin vekayii, bu devre muasır ve bu devir için aynı mahiyette birer kaynak olan Koca Nişancı Celâl-zade Mustafa'nın *Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalik* adlı eseri ile Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâmesi* ve Kemal Paşa-zade'nin "*Tevarih-i Al-i Osman*" adlı eserinin Kanunî devrine tahsis etmiş olduğu onuncu defterinde ele alınmıştır. Ancak bu kaynaklar arasında, gerek muhteviyat ve gerekse ele alınan muhtelif vekayie verilen önem bakımından birbirlerini tamamlar bir mahiyet görülmektedir. Şöyle ki Bostan'da müstakil bir başlık altında ele alınmamış olan ve bir vesile ile birkaç cümle halinde işaret ediliveren ¹⁵³ meselâ Rodos fethi sırasında Mısır valisi Hayr Bey'in ölümü üzerine vezir-i sani Mustafa Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi, gerek *Tabakat...*'da varak (84a-89a)

¹⁵² Bak. Hammer, *D. O. T.*, V, 11, 12, 13... 230.

¹⁵³ Bak. İA, 49a.

gerekse Matrakçı'da (73b-74b) arasını işgal eden müstakil birer başlık altında anlatılmaktadır. Buna mukabil *Tabakat...*'da müstakil bir başlık açılarak üzerinde durulmamış olan Şehsuvar oğlu Ali Bey'in katli hâdisesinin, Bostan'da kronolojik sıraya uygun olarak, Rodos fethi anlatılırken, bir istidrat mahiyetinde müstakil bir başlık altında izah edildiği görülmektedir¹⁵⁴. Mevcudiyeti bilinen fakat nerede bulunduğu hususu malûm olmıyan Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sinin, tesbit imkânını bulduğumuz, bu gün için "Unicum" vaziyetinde olan nüshasında ise (Revan Ktb., 1286)¹⁵⁵ hâdiselerin daha geniş bir plân dahilinde ele alındığı, binaenaleyh eserin daha mufassal olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Bostan ve gerekse Celâl-zade'de mutad hamd ü sena'dan sonra ilk başlık Kanunî'nin cülûsuna tahsis edilmiş olduğu halde, Matrakçı'da bu nüshanın varak (4a-10b) arasını işgal eden muhtelif başlıklar altında Manisa'da bulunan Şehzade Süleyman'a haber gönderilmesi, onun İstanbul istikametinde hareketi ve Üsküdar'da karşılanması gibi hâdiseler üzerinde durulduktan sonra, varak (11a-13a) arasında cülûsu hâdisesi gene müstakil bir başlık altında izah edilmektedir. Her üç eserde de daha sonra ele alınan Canberdî Gazalî hâdisesi, Bostan'da Tarih Kurumu nüshasının (8a-11a) arasını işgal eden iki başlık, *Tabakat...*'da (24b-34b) arasında yer alan bir başlık altında ele alındığı halde, bu konu, Matrakçı'da (13a-36a) arasını işgal eden dokuz başlık altında izah edilmiş bulunmaktadır. Bu muasır kaynakların vermiş oldukları bilgilerin mukayesesi, Bostan'ın eserinde bu konuya dair verilen malûmatın oldukça, nakıs bulunduğunu, onun verdiği bilgilerin hususiyle Matrakçı ve Kemal Paşa-zade'nin verdiği bilgilerle tamamlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan calib-i dikkat bir nokta olarak, Bostan, imparatorluğun Anadolu tarafında bastırılmış olan bir isyan hakkında muasır kaynaklarımızdan bazılarında daha kısa bilgi vermesine mukabil, imparatorluğun Rumeli tarafında olan meselâ Belgrad'ın fethi hâdisesi hakkında oldukça mufassal bilgi vermektedir ve bu konuda diğer kaynaklarımızı tamamlar bir mahiyet taşımaktadır.

Böylece muasır üç kaynağın, aynı hâdiseleri aynı genişlikte ele almamakta olduklarını gösteren bu hususiyet belirtildikten sonra,

¹⁵⁴ Bak. İA, 45a-46a.

¹⁵⁵ Bu nüsha hakkında yukarı bak. s. 148, not 39.

diğer bir hususiyet olarak, kaynaklarımızın birinde üzerinde durulan bir hâdiseye, bir diğerinde hiç temas edilmediği meselesi üzerinde durulabilir. Bu hususa bir misâl olmak üzere Bostan'da Tarih Kurumu nüshasının varak (202b-205a) arasını işgal eden ve müstakil bir başlık altında üzerinde durulan vezir Süleyman Paşa'nın Hindistan seferine, *Tabakat...*'da temas edilmemiş olması zikredilebilir. Buna mukabil *Tabakat...*'da "...tarika-i zındıka..."ya saptığı için divan huzurunda yapılan ikinci isticvaptan sonra katline hüküm verilen Molla Kâbız hâdisesi müstakil bir başlık altında ele alınmaktadır¹⁵⁶. Halbuki bu hâdiseye Bostan'da hiç temas edilmemektedir. Bütün bu misaller göstermektedir ki mukayesesini yaptığımız bu kaynaklar, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, birbirlerini tamamlar bir mahiyet arz etmektedirler ve bu devir vekayinin kronolojik olarak tesbitinde ve bu hâdiselerin anlatılışlarındaki farklılara dikkat edilerek hakikatın bulunmasında, hiç birisinin de ihmal edilmemesi gerektiğini göstermektedirler. Esasen her yazarın, aynı hâdiselere aynı önemi vermemiş olmasını tabiî karşılamak ve hakikatın bulunmasında, aynı hâdiseye karşı gösterilen türlü aksülâmel, takınılan türlü tavır ve kullanılan türlü dillerin mukayesesinin büyük rolü olacağını hatırd tutmak lâzımdır. Ancak bunlara ilâve olarak gerek Bostan'ın ve gerekse hususiyle Matrakçı'nın hâdiseleri değerlendirme ve bariz hususiyetlerine göre onlara isim verme bakımından bir ayrılık göstermekte oldukları ifade edilebilir. *Tabakat...*'da umumî bir başlık altında üzerinde durulan bir konuyu, gerek Bostan'ın ve gerekse Matrakçı'nın vak'aların hususiyetlerine uygun olarak muhtelif başlıklar altında ele almalarını, ancak bu şekilde izah mümkündür.

Diğer taraftan yeniden yapılan tayinler, aziller ve nakillerin kronolojik bir sıra dahilinde toplu bir halde verilmesi ise, Bostan'ın eserinin diğer bir hususiyetini teşkil etmektedir. Hemen her sefer sonunda yapılması mutad bu türlü tayin, azil ve nakiller ve bu arada, o sırada ölmüş olan diğer meşhur zevatın isimlerini ve bu işlerin ne zaman olduğunu gösteren tarihleri, Bostan'da toplu bir halde bulmak mümkün olmaktadır. Bu suretle, denebilir ki, Kanunî devri kapitanları, beylerbeyleri ve vezirlerinin tam olarak isimlerini, muayyen memuriyet kademelerine ne zaman getirildiklerini, buralarda ne kadar müddet kalmış bulduklarını öğrenmek imkânı hasıl olmak-

¹⁵⁶ Bak. varak, 128b-130b.

tadır. Matrakçı'da müstakil bir başlık altında ele alınmış olan Kanunî'nin lalası Kasım Paşa'nın vezir olması da, işte böyle kronolojik sıraya uygun olarak verilmekte olan bir vekayi gurubu içinde bildirilmektedir¹⁵⁷. Eserinin bu hususiyetine bir misal olmak üzere, 940/1533 yılı içinde olan hâdiseleri ve 941/1534 yılında yapılan tayin ve nakilleri gösteren Bostan'ın şu satırlarını aynen alıyoruz:

"...ve ol esnada Kemal Paşa oğlu Mevlâna Şemseddin ki netice-i ruzigâr olup kemalâtı ve fazayili bişümar idi. Bu dar-ı gururu kusurdan nüzhet âbâd-ı hur u kusura intikal edüb ve Rumeli beylerbeyisi Yakub Paşa dahi vedi'at-ı hayatı mütekazı-ı eccl-i mev'uda teslim idüb vilâyet-i Rumeli Anadolu beylerbeyisi Süleyman Paşa'ya verilüb ve vilâyet-i Anadolu, Karaman (135b) beylerbeyisi Mustafa Paşa'ya ve vilâyet-i Karaman ümeray-ı devletten *Cenab-ı Mekrumet Meab* Lütfi Paşa'ya ihsan olundu ve Rum beylerbeyisi olan Mehmet Paşa'nın dahi gözleri ma'lûl olub 'amelden kaldığı sebeble mezkûra oturak dirlik verilüb ve Şam beylerbeyliği ol vakt Haleb Sancağı beyi olan Hüsrev Paşa'ya verilüb ve mahlûl olan sancaklar ve sair menasib-ı âliye ve meratib-i samiye lâyük-ı devlet olanlara ihsan ve keramet olundu..."¹⁵⁸.

941/1534 yılı tayin ve nakilleri ise şu şekilde bildirilmektedir:

"...ve ol mahal diyar-ı Mısır beylerbeyisi olan *Cenab-ı Mekrumet Meab* Süleyman Paşa südde-i saadete davet olunup (147b) 'ava-tıf-ı âliyye-i padişahî vilâyet-i Mısır Şam beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya ihsan eyleyüb ve Diyarbekr beylerbeyliği ki sefer-i zafer rehberden ¹⁵⁹ mukaddem İbrahim Paşa'nın tevcihi ve arzı ile Süleyman Paşa'dan alınup mahlûl olmuştu. Ol vakt südde-i saadette Yeniçeri ağası olan *Cenab-ı Saadet Meab* Mehmet Paşa'ya ve vilâyet-i Şam Dulkadir beylerbeyisi Ahmet Paşa'ya ve vilâyet-i Dulkadir ol vakt Haleb Sancağı beyi olan Mehmet Paşa'ya verilüb mahlûl olan sancaklar ve sair menasib-ı âliye ve meratib-i samiye dahi lâyük-ı devlet olanlara ihsan ve keramet olundu..."¹⁶⁰.

Ancak bu azil veya tayinlerin tarihlerinin kontrol edilmesi gerektiğini hemen işaret etmeliyiz. Zira bu devre muasır diğer kaynaklarla

¹⁵⁷ Bak. T, 6a.

¹⁵⁸ Bak. T, 136a.

¹⁵⁹ 941/1534 İran Seferi kastedilmektedir.

¹⁶⁰ T, 148a.

yaptığımız karşılaştırmalar, Bostan'ın eserinde kaydedilmiş olan bazı tarihlerin hatalı olduğunu göstermiştir. Hâdiselerin muasır olan ve daha önce de işaret edildiği üzere, hâdiselerin maziye karışmasını bekliyerek, eserini peyderpey yazmış olan Bostan'ın Kanunî'nin cülûs tarihinde bile aldandığı görülmekte, Kanunî, 17 Şevval 926/30 Eylül 1520, Pazar günü cülûs etmiş olduğu halde, o, bu tarihi 18 Şevval 926/1 Ekim 1520 kabul etmektedir¹⁶¹. Bostan'ın tarih bakımından yapmış olduğu diğer mühim bir hata da, Lütî Paşa'nın vezir-i âzamlıktan azlını 947/1540 yılında göstermesidir. Halbuki, aynı zamanda *Tevarih-i Âl-i Osman* adlı bir eserin müellifi olan Lütî Paşa, kendisi, bu makamdan azlını 948/1541 yılında göstermektedir¹⁶². Böylece görülüyor ki, bu konuda hemen hemen en derli toplu bilgi veren bir kaynak olan Bostan'ın eserinin, bu azil veya tayinlerin yapılmış oldukları zamanları göstermek üzere kaydetmiş bulunduğu tarihlerin doğru olup olmadığı hususlarının dikkatle tetkiki gerekmektedir.

Diğer taraftan Bostan'ın *Süleymannâme*'sinin bariz bir hususiyeti de esere hâkim olduğunu gördüğümüz resmî bir görüştür. Bu bakımdan onun, mevzubahis ettiği bazı hâdiselerin sebepleri üzerinde fazla durmadığı, durduğu zaman da gösterdiği sebeplerin, zamanın pâdişahı Kanunî'yi daima haklı çıkarır mahiyette yapılmış izahlardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Muasır bir kaynak için böyle bir hususiyet, bir bakıma şüphesiz tabîi sayılacaktır¹⁶³. Kaldı ki Bostan, daha önce izah edildiği üzere, yirmi iki yıllık vekayi üzerinde duran eserini, bu yirmi iki yılın maziye karışmasından sonra yazmamış, hâdiselere muvazi olarak peyderpey kaleme almıştır¹⁶⁴. Bu bakımdan zamanın âdil ve zaferden zafere koşan bir pâdişahını daima haklı göstermesi kadar tabîi birşey olamayacağı gibi, ayrıca Kanunî'nin de, kendisi hakkında hususî bir sempatisi olduğu bilinmektedir. 955/1548 İran seferi sırasında Van kalesinin alınmasından önce, Kazas-ker Bostan Efendi'nin söylemiş olduğu iki beyit¹⁶⁵ ve Van'ın alınmasından sonra da Kanunî'nin "...biter iş değildi. Mahaza

¹⁶¹ Bu hususta bak. gayri matbu Metin, s. 6, not 26.

¹⁶² Bak. Lütî Paşa, Ali neşr., *Tevarih-i Âl-i Osman*, s. 3, 386.

¹⁶³ Nitekim aynı hususiyet Matrakçı Nasuh için de söylenebilir. Bu hususta bir fikir edinmek üzere mesclâ bak. *Süleymannâme*, 283b-285a.

¹⁶⁴ Yukarı bak. s. 155-168.

¹⁶⁵ Yukarı bak. s. 187, not 132.

Bostan Efendi'nin kerametidir..." şeklinde beyan-ı mütalâada bulunması, bu hususu tamamen teyid etmektedir. Diğer taraftan Bostan'ın, Kanunî'nin hocası Hayrettin Efendi'nin müntesiblerinden bulunması da ¹⁶⁶, sözlerimizin bariz bir delili olarak ele alınabilir. İşaret edilen bu yakınlıklar dolayısıyledir ki, Bostan'ın *Süleymannâme*'sinde, sarayla ilgili hadiselerin muasır diğer kaynaklarda görülmeyen bir genişlikte ele alındığı görülmektedir. 936/1529 yılında Şehzade Mustafa, Mehmet ve Selim için yapılan sünnet düğününe, bu devir için hemen en mufassal kaynak sayılabilecek olan Matrakçı'da sadece varak (168b-169a) arası olmak üzere çok kısa ve gene bazı bakımlardan Bostan'dan daha mufassal olduğunu belirttiğimiz Celâl-zade'nin *Tabakat...*'inde varak (155b-161b) arasını işgal eden nihayet beş altı varaklık bir yer ayrıldığı halde, Bostan'da bu konuya Tarih Kurumu nüshasının varak (109a-119a) arasını işgal eden hemen hemen 20 sahifelik bir yer ayrılmış olması ve düğün esnasında yapılan türlü şenliklerin, verilen ziyafetlerin günü gününe ve en küçük teferruatına kadar verilmesi, onun eserinin sarayla ilgili hâdiseler bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu vaziyet 946/1539 yılında Şehzade Cihangir ve Bayezit için yapılan sünnet düğününün anlatılmasında da kendini göstermektedir ¹⁶⁷.

Bostan'ın eserine hâkim olan resmî görüş hakkında bir fikir vermek üzere vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın katli meselesi hakkında söylediklerini aynen alıyoruz:

"...Amma vezir-i âzam İbrahim Paşa on yıldan ziyade olmuştu ki vezaret eyleyüb hazret-i sahib kıran-ı hurşid iltima azze nasruhunun mezkûrun hakkında enva-ı eltaf ve ıstına'ından gayri memalik-i Rum ve Arab ve Acem beylerine ve sair sipah-ı zafer penaha serleşker tayin edüb mefatih-i hall u rabtı ve mekalid-i kabz u bastı külliye dest-i tasarrufunda vaz edüb ve timar-ı eyaletin dahi kırk kere yüzbin akçeye yetiştürüb bülend paye ve azim mertebeye erkürmüştü. Felacerem kerime-i *velev basete rızken li-ibadihi lebegav fi'l-arzi*" ¹⁶⁸ fehvası müktezasınca schab-ı gurur u icab dimağı hava-

¹⁶⁶ Ataî, *Zeyl-i Şakayık*, C. I, s. 129-132.

¹⁶⁷ T, varak 206a-215a.

¹⁶⁸ Bak. Kur'an, 42/27. Bostan'ın "İza basete..." şeklinde yanlış başlıyarak naklettiği bu ayet, metne düzeltilerek alınmıştır.

sın ihata edüb pertev-i basiret ve nur-ı fikret şurfe-i itibarından ref'olub gidüb daire-i edebden huruç eyleyüb gururu şol mertebeye yetişmişti ki südde-i saadette yazılan (161a) menâşir u ahkâmda kendi namın Serleşker Sultan ünvanı ile yadeylemeye şuru' eylemişti. Mezkûr İbrahim Paşa'nın biedebane hareketi ve asar-ı vekaheti hazret-i sahib kıran azze nasruhunun malûm-ı şerifi oldukda mezkûrdan iraz-ı külli edüb evahir-i Ramazanda bir gün harem-i hasa getürdüb ol gice hakkından gelüb madde-i hayatın varta-ı helâke bıraktı..."¹⁶⁹.

Bu izahatla Bostan'ın *Süleymannâme*'sinin muasır *Süleymannâme*'ler arasındaki yerini belirtmeye çalıştık. Şimdi de onun, bu devri konu olarak almış olan muasır olmıyan kaynaklar tarafından kullanılıp kullanılmadığı hususuna temas edeceğiz: Bu maksatla Âli, Peçevî ve Solak-zade tarihlerle Hasan Bey-zade'nin *Telhis-i Tac üt-Tevarih*'i¹⁷⁰ ve Karaçelebi-zade'nin *Süleymannâme*'si gözden geçirilmiş, bu inceleme sırasında ise, bu eserlerin müelliflerinin, Bostan'dan uzun uzadıya nakiller yapmak şöyle dursun, ondan faydalanmış oldukları intibamı dahi uyandıracak sarih bir ifadeye rastlanmamıştır. Halbuki meselâ *Tarih-i Solak-zade*, Hasan Bey-zade'nin *Telhis-i Tac üt-Tevarih*'inin bir kopyesinden ibarettir denebilir. Zira Hasan Bey-zade'nin eserinin birçok bahisleri, *Tarih-i Solak-zade*'de aynen yer almış bulunmaktadır¹⁷¹. Ancak 927/1521 yılında Yemen'de isyan etmiş olan İskender'in kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine, Bostan'ın Yemen'in memleketimize katılmış olduğunu ifade eden "...memalik-i mahmiye muzafatından oldu..." şeklindeki sözlerle¹⁷² aynı hâdiseye temas eden Hasan Bey-zade'nin

¹⁶⁹ Bak. T, 161a vd.

¹⁷⁰ Bu eserin 881/1476 yılından 937/1530 yılına kadar gelen yazma bir nüshası, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesinin Hafid Efendi kısmında 225 nu. ile "*Kıtab-ı Tarih-i Hasan Bey-zade*" adı ile kayıtlı bulunmaktadır. 926/1520-1032/1622 yılları vekayii üzerinde duran diğer bir yazma nüshası ise, Nuruosmaniye Kütüphanesinde 3134 nu. da kayıtlı bulunmaktadır ki bu nüshanın Babinger tarafından "*Tarih-i Sultan Süleyman*" adı ile müellifi bilinmeyen eserler meyanında zikredilmiş olduğu işaret edilmişti. Yukarı bak.s. 148, not 40.

¹⁷¹ Bu husus için bak. Hasan Bey-zade, *Telhis-i Tac üt-Tevarih*, varak 229b-238a,-Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi kısmı, Nu. 225; Solak-zade, *Tarih-i Solakzade*, s. 462-470, İst. 1297. İşaret edilen varak ve sahifelerde verilen bilgiler satır satır birbirinin aynıdır.

¹⁷² Bak. İA, Varak 36a.

“...diyar-ı saadet medar Yemen yine muzafat-ı memalik-i mahmiyeden oldu...”¹⁷³ şeklindeki ifadesi arasında bir benzerlik bulunduğu sezilmektedir. Bu bakımdan Hasan Bey-zade'nin bu konuda, Bostan'a istinat etmekte olduğu ihtimali üzerinde durulabilir.

¹⁷³ Bak. Hasan Bey-zade, *Telhis-i Tac üt-Tevarih*, varak 4a, Nuruosmaniye Kütüphanesi nüshası, nu. 3134.